

FRÅN BORÅS OCH
DE SJU HÄRADERNA
1986

KULTURHISTORISKA FÖRENINGEN

FRÅN BORÅS OCH
DE SJU HÄRADERNA
1986

ÅRGÅNG 39

KULTURHISTORISKA FÖRENINGEN

Redaktör:
ANDERS LARSON

Författarna är ensamma ansvariga
för innehållet i sina uppsatser

Från Borås och De Sju Häraderna 1986
© Kulturhistoriska Föreningen
YSSN 0347-2477
Eskils Tryckeri
Borås 1986

1986-års Från Borås Och De Sju Häraderna

Årets publikation belyser hantverk och lokalhistoria i Sjuhäradsbygden. Folke Millqvist, lokalhistoriker och släktforskare, beskriver i en längre artikel hantverk och näringsliv i Toarps socken. Upprinnelsen var ett fynd av s.k. hovinköparepass i Borås Museums arkiv vilket gav uppslag till en metodisk kartläggning av socknens handelsverksamhet. Materialet har under hand vuxit sig så stort att endast en allmän beskrivning ryms i denna årsbok, med uppgifter om 1700-talets ledande bondepatroner och deras ättlingar. I nästa årsbok fortsätter beskrivningen av handelsverksamhet och tidig industri i Toarp under 1800- och 1900-talen. Vi vill instämma i Folke Millqvists uppmaning om insamling av uppgifter, bilder etc. kring denna intressanta sockens historia, vilka kan insändas till Borås Museum. I sammanhanget vill vi också upplysa om förkortningen GF vilken användes av författaren för att beteckna gårdfarihandlare.

Doktorand Lars Gahrn, vid Göteborgs Universitet, utreder i sin artikel ortsnamnet Eriksbergs förmenta samband med Olof den Helige vilket kan vara ett intressant exempel på utnyttjande av källkritisk historieforskning. Författarens slutsatser stämmer även till viss eftertanke när man studerar dagens debatt kring "Svea Rikes Vagga", där tolkningar av oftast bristande källmaterial har varit vanligt förekommande.

Avslutningsvis berättar Emrik Berg från Alingsås om ett idag nästan försvunnet hantverk – sadelmakaren. Emrik Berg har själv under sitt yrkesverksamma liv samlat uppgifter om garvare och sadelmakare i vår del av Västergötland vilka återges i en samling av minnesbilder kring personer och hantverksteknik.

Det är vår förhoppning att läsarna uppskattar årets utval av artiklar och gärna förmedlar ytterligare uppslag till årsboksredaktionen.

Anders Larsson
Redaktör

INNEHÅLL

TOARPS MÅNGA HANDELSMÄN OCH INDUSTRIGRUNDARE – MEN ÄVEN KEJSARINNA, KUNG, ADEL, HERRAR OCH HOVINKÖPARE	7
<i>av Folke Millqvist</i>	
ERIK DEN HELIGES ÄTT OCH ERIKSBERG I GÄSENE	77
<i>av Lars Gahrn</i>	
OM KONSTEN ATT GARVA OCH TILLVERKA PRAKTISKA SELDON	93
<i>av Emrik Berg</i>	
DE SJU HÄRADERNAS KULTURHISTORISKA FÖRENING	117
Årsberättelse 1985	
BORÅS MUSEUM OCH TEKOMUSEUM	121
Verksamhetsberättelse 1985	
Gåvor	130
FRÅN HEMBYGDSFÖRENINGARNA	131

Toarps många handelsmän och industrigrundare – men även kejsarinna, kung, adel, herrar och hovinköpare av Folke Millqvist

”Per i Germundared var den ende i Toarp, som överlevde digerdöden, han ropade vid Roppered (i Ljushult), fann en daka (bondflicka eller mjölkpiga) i Brämhult”.

– Inrapporterat av byggmästare Oscar Johansson till Borås Museum år 1950.

Legenden om Germundared och ryska kejsarinnan

Under 1600-talet blev Germundared i Toarp under en tid officersboställe för släkten Rabe. Regementskvartermästaren Johan Rabe gick under århundradets senare hälft ut i krigstjänst i Livland. Där gifte han sig med Elisabeth Moritz. Johan avled 1684, men postumt föddes dottern Catharina. Snart därefter återvände mor och dotter till Livland.

Germundared, uppfört 1835. BMR E 133, 261

Catharina gifte sig med en korpral. Under själva bröllopsmiddagen överraskades man av ryssarna. Maken blev hastigt bortkommenderad och Catharina tillfångatogs. Hon blev emellertid uppmärksam av general Bauer och blev i fält hans husföreståndarinna. Senare kom hon till furst Mensikov. Vid belägringen av Marienburg fick tsar Peter syn på henne, och hon flyttade över till denne som hans följeslagarinna. Hon var närvarande, då ryssarna blev omringade av turkarna vid floden Prut. Catharina uppges ha spelat en stor roll vid de förhandlingar, där ryssarna lyckades utverka ett återtag. Inte långt därifrån upplevde Karl XII dessa händelser som en av sina största besvikelser. Även vid Poltava var Catharina med tsar Peter den store i fält. Hemligt hade de två ingått i äktenskap. Någon tid före Peters död kröntes hon emellertid till kejsarinna och blev hans efterföljare, under namn Katarina I. Kejsarinnan Elisabet var en dotter.

Att det var den svenskfödda Catharina, som deltog i dessa händelser, och som uppsteg på den ryska tronen, har starkt betvivlats. Ett märkligt dokument återges emellertid i Ås dombok år 1758. Den i Rabeska släkten ingifte gästgivaren Lars Kinström i Falskog inrapporterade en berättelse om "kejsarinnan från Germundared". Det var endast 30 år efter hennes död, och i Borås levde då alltjämt Catharinas faster Maria Holm.

Av "kejsarinnans" farföräldrar Reinholt Rabe och Karin Pedersdotter finns ett minne i Toarp. De donerade predikstolen i kyrkan enligt en inristning. Reinholt tillhörde en adessläkt i Mecklenburg. Som regementets kvartermästare stupade han vid Fredikshald i Norge år 1668. Hustrun var dotter till kyrkoherden Ravingius i Rångedala.

Kung, adel och Toarpsherrar

Till eftervärlden har Ada Damm förmedlat kunskapen om "kungen och adeln" i Toarp. I "Bilder från det gångna Borås" berättade hon om den förmögne resehandlaren Per Pettersson. Han var son till "Toarpskungen och en ättling av den s.k. Toarpsadeln, en grupp av myndiga, självägande odalmän och bondearistokrater". I senare tid sjöngs en skämtsam visa – "vi har adel i Toarp, både von Schedevin och smea-adel". Uppenbarligen syftade man på den berömda Toarpskronans skapare Per Persson i Ammarp. Dennes sonson Adolf kallades mestadels för Adel.

I sin intressanta genomgång av gamla domböcker berättade Carl-Martin Bergstrand om en nämndeman Per Nilsson i Draered Skattegård. Till vintertinget 1746 hade denne instämt sex soldater. I kronans ärende hade Per sökt kvarter hos gästgivaren Anders Nilsson i Varnums Bosgård. Där hade han blivit överfallen och utskäldd som "hundswott och skålm samt Toarpsherre". I stället fick han söka kvarter hos grannen, som omväxlande svarade för platsens gästgiveri. Även där blev han illa åtgången av soldaterna. Enligt ett vittne hade en av soldaterna bl.a. yttrat "Vad var I för karl när I red ifrån edra väskor i Wenersborg, och ville taga bort konungens rätt och gifva intet igen". Till slut gick det illa för denne Toarps-

Per Pettersson och hustru. Ada Damms samling, Borås Museum.

herre, som även blev riksdagsman, enligt vad som senare kommer att berättas. Den gamle Toarpsherren avled 1766, 66 år gammal, i kräfta.

En fruktad fogde i Ås och Veden och senare i Älvsborgs län och slutligen president i Göteborgs stadsstyrelse var Nils Börjesson född på Kerstingsgårde i Toarp. Han arrenderade kronouppbörderna i Ås och Veden inklusive Borås från 1623 till 1635. Uppbörderna tog han emot i form av spannmål, boskap och även slöjdprodukter. Som resultat erhöll han en betydande handelsrörelse, som i likhet med skatteindrivningen ledde till fortlöpande stridigheter dels med Borås och dels med bygden.

Riksdagsmän

Under 1600-talet liksom det tidiga 1700-talet är uppgifterna om bondeståndets riksdagsdeputerade ganska osäkra. Likafullt finns åtskilliga Toarpsbor registrerade i Ludvig Mårtenssons publicerade förteckningar:

År 1612 Anders Persson Smedsås för Ås

1678, 1686, 1693 Per Persson, Häglared; Ås, Veden och Redväg

1755–56 Per Nilsson Draered; Ås

1786, 1792, 1800 Per Andersson, Slätthult; Ås, år 1786 även Gäsene och Kulling

Under 1771–72, 1778–79 och 1789 var Per Persson från Lövaskog Bosgården i Äspered deputerad. Liksom Per Andersson var han en storbonde och samtidigt framstående gårdfarihandlare. Han hade nära kontakter med åtskilliga Toarpsbor.

Rådsmannen Carlén af Wästerås län, Brynjel Hansson
 i Toarp, hafver i sin förklarade fullmakt utnämndt mig till
 riksdagsman i Wästerås län.

7 utnämndt mig till riksdagsman
 från Riddarhuset i Wästerås län, Pehr
 Andersson i Ståthull, af det nämnda länets församling
 i Toarp, som utnämndt mig till riksdagsman i sin församling.

Pehr Carlsson i Daares	Pehr Carlsson i Daares
Anders Ingelsson i Amarp.	Pehr Pehrsson i Toarp.
Pehr Elfveson - ibm.	Lynnerman.
Håkan Thoreson ibm.	Sven Olufsson ibm.
Lars Hansson i Skjefvaråb.	Pehr Pehrsson i Senåsa
Pehr Hansson ibm.	Pehr Svensson ibm.
Nils Andersson i Andared.	Oluf Jonsson i Heggared
Pehr Pehrsson ibm.	Oluf Pehrsson ibm. Postby.
Sven Svensson i Staråstve.	Anders Hansson i Lund.
Pehr Hansson i Helyared	Pehr Svensson i Nygård.
Pehr Olufsson ibm.	Anders Pehrsson i Kulla.
Sven Andersson ibm.	Erik Andersson i Rastå.
Lars Andersson ibm.	Anders Svensson ibm.
Jean Svensson ibm.	Andreas Svensson i Kjöpsgård.
Pehr Andersson i Reth.	Pjotr Hansson i Daares.
Erik Larsson i Skerfstad	Anders Larsson i Korgel.
Lars Nilsen ibm.	Lars Andersson i Kronogården.
Sven Andersson ibm.	Anders Larsson i Måstomten.
Pehr Larsson ibm.	Lars Gunnarsson i Helyared
Andersson ibm.	Pehr Andersson ibm.
Lars Svensson i Bråthull.	Nils Mattsson i Stålgår.
Nils Pehrsson i Refra.	Bengt Pehrsson i Kulla i Skerfstad.
	Bengt Pehrsson ibm.

Riksdagsman i sin fullmakt utnämndt mig till riksdagsman i sin församling.

Oluf Larsson.
 L. P.

Fullmakt från hemmansägare i Toarp att välja Per Andersson till riksdagsman. RA

Från Per Nilssons liksom Per Anderssons riksdagssessioner finns tryckta protokoll. Därav framgår att vare sig 1755–56 eller 1786 gjordes några större insatser av dessa deputerade. Tillsammans med Sjuhäradsbygdens två andra riksdagsmän avgav Per en lugn och sansad inlaga som svar på den synnerligen ovederhäftiga skrivelse, som inlämnats av Boråsriksdagsmannen Daniel Carling år 1786 om bygdens gårdfarihandel. I inlagan framhölls att handelsmännen i Borås gärna må uppköpa varor i bygden. Därvid borde man emellertid ej utnyttja ett monopol för att missbjuda bönderna med orimligt låga priser. Under sin riksdagstid var Per Andersson i Vänersborg för att på reseallmogens vägnar mottaga konungen vid ett besök i Vänersborg.

Vid den korta riksdagen i Gävle år 1792, som avhölls några veckor före mordet på Gustav III utsågs "Toarpskungen" Per Andersson till ledamot av Besvärutskottet. Detta hade att handlägga inkomna besvärskrivelser från rikets allmoge. Under riksdagen yttrade sig Per ett par gånger. Det var kungatrogna hyllningar, vilka säkerligen var motiverade av de hårda spänningar, som förelåg mellan konung och adel.

Vid riksdagen i Norrköping år 1800 utsågs Per till ledamot av Hemliga Utskottet, som hade att handlägga riksdagens huvudfråga, Sveriges bankrutta statsfinansiella läge.

Yttranden i riksdagen tyder på att Per aktivt deltagit i detta arbete. Riksdagen beslöt att bl.a. uttaga en speciell förmögenhetsskatt. Dess effekt blev dock obetydlig, enär betalningen mestadels skedde med ganska värdelösa s.k. courante-sedlar i stället för riktiga bancosedlar. Redan två år senare tvingades regeringen utan riksdags hörande införa en ny förmögenhetsskatt.

Vid 1789 års riksdag hade för första gången introducerats en skatt på Sjuhäradsbygdens gårdfarihandel. Bevillningsutskottet föreslog år 1800 kraftiga höjningar. Per Andersson medverkade bl.a. i en motion till att reducera dessa avgifter, särskilt i fråga om Norgehandeln.

Myndiga bondepatroner

Även om det under tidigt 1600-tal fanns åtskilliga gårdar i Toarp, som ägdes av rikets stormän, så var förekomsten av säterier och verkliga storgårdar helt obetydlig. Prästen i församlingen var mestadels bosatt utanför Toarp, som tillhörde Rångedala pastorat. Vidare förekom i mycken liten utsträckning högre ståndspersoner i Toarp. Kanske allt detta medverkade till uppkomsten av en lokal "bondeadel".

Redan år 1654 uppgick enligt Bergqvist Toarps skattehemman till $19 \frac{3}{4}$ mantal jämfört med kronohemman 22 och fräse $9 \frac{3}{4}$. Många skatteköp ägde sedan rum och år 1815 var relationen $28 \frac{31}{32}$, $1 \frac{3}{8}$ och $4 \frac{13}{24}$.

Detta är ett överraskande stort antal självägda skattehemman jämfört med andra socknar, något som alltjämt var förhållandet efter storskiftet i Toarp omkring 1850.

Militärboställen fanns i Germundared, Sjögården och Änden, vilka dock under långa tider var utarrenderade till bönder. Under tidigt 1600-tal var Germundared ett pipareboställe för regementets pipblåsare. Sedan blev det under en tid officersboställe bl.a. för flera medlemmar av släkten Rabe. Soldater fanns i Toarp liksom i andra socknar. Pommerska kriget på 1760-talet satte sina spår med ett ganska stort antal soldatänkor.

För de stora bondepatronerna blev det under 1800-talet vanligt att bygga ganska stora tvåvåningshus mestadels i en förnäm enkelhet utan vräkighet. Ett igenkänningstecken för dessa gårdar blev ofta en allé av lönn eller ask efter förebilder, som man sett ute på sina långa resor. Nu har flertalet av dessa alléer huggits eller mulnat ner.

De fina tvåvåningshusen var i regel större än det magra jordbruket egentligen förmådde bära. Pengarna kom från gårdfarihandeln. Med motvillig beundran och givetvis icke utan avundsjuka blev här och var Toarpsadel den något skämtsamma benämningen på socknens myndiga storhandlare.

Utmärkande för Toarpsadeln eller Toarpsherrarna var dock mestadels, att var och en själv byggt upp sina positioner. Även om egendom gick i arv, så var den snabbt förbrukad, om inte även dugligheten gått i arv. Med något lysande undantag behöll dessa bondepatroner traktens jämförelsevis enkla levnadsvanor.

Några av 1700-talets ledande bondepatroner och deras ättlingar behandlas i slutet av denna skrift.

Alléer blev vanliga bland de större gårdfarihandlarna. Denna bild från Draered Lyckegård.

Hovupköparen Lars Olofsson från Molserud i Toarps-Sacken af Elfsborgs Län, har hos mig anhållit om belegg för de leveranser af Linne till HSHS Kronprinsens Hofekonomi, af hvilken anledning jag får lemna honom det till bevis, att han enligt Räkenskapsrensalsredan 1817, ärligen till Hans Kongl. Höghets Hofekonomi lemnat diverse Linne Wäpnadst, i Horn och mindre Partier; hwarevid jag afuinn får tillägga, att en leverantör är af honom ad fulljord, samt beställning af Lars Olofsson för nästkommande är a dylike wäpnadst.

Stockholm den 5 October 1827.

 Hofmarksk. by HSHS Kronprinsen

Lars Olofsson i Molserud (Målsryd) fick pass för inköp åt kronprins Oscar. BMR

Hovinköpare avlystes efter missbruk av Toarpsbor

Vid en genomgång av Toarps-kapslarna i Borås Museum framkom helt överraskande tre pass för hovinköpare, eller som de ibland också kallades hovuppköpare. Dessa pass var i slutet av 1820-talet utställda på Lars Andersson från hemmanet Berget, Peter Andersson i Taryd Östergård och Lars Olofsson i Målsryd. De två första passen gällde leveranser av linnetyg m.m. till kung Carl Johans hov. Lars Olofsson var leverantör till kronprins Oscar. Detta var närmast en sensation. Med ens stod det klart att vissa randnoteringar i husförhållnings- och taxeringslängder inte hade det minsta med hovar eller hästar att göra.

Tanken uppstod att det hela var en direkt föregångare till dagens hovleverantörer. Utan något sammanhang med de gamla hovinköparna grundades emellertid den nuvarande hovleverantörinstitutionen först på 1860-talet.

Redan i början av 1700-talet fanns utöver ett antal hovinköpare i Stockholm vissa bönder i Väster-Norrland, som hade rätt att leverera fågelvilt till hovet. Genom en förordning år 1731 fastställdes, att de norrländska städerna skulle utse var sin borgare till att övertaga denna handel. Under 1780-talet återgick vilthandeln i stor utsträckning till allmogen. Sedan utsågs också hovinköpare bland allmogen längre söderut; t.ex. för inköp av lax i Halmstad, hummer i Bohuslän och olika varor här och var även på Gotland. Bönder i Ångermanland och Hälsingland fick pass för slottets behov av duktyg och linne.

I en skärpt förordning år 1802 om hovinköpare sägs bl.a.: ”inga andra få i denna egenskap skyddas än de som äro av Kongl. Maj:ts Riksmarskalks Embete förpassade”. Noggranna regler fastställdes för passens utformning. Varor och uppköpsområden skulle angivas. Passen utfärdades för ett år i taget och skulle därefter återlämnas eller med tiden påtecknas om förlängning. För passen debiterade Riksmarskalkämbetet 50:– Rd, ett högt belopp vid denna tid, som avsattes till pensionering av vid hovet anställda. Förmodligen hade denna förordning föranletts, bl.a. av att just vissa Toarpsbor gjort affärer på slottet med utnyttjande av sina sedvanliga gårdfarihandlarpass. Genom rent missbruk kom Toarpsbor även att medverka till att hela hovinköparinstitutionen blev avlyst. År 1828 anmälde Överståthållarämbetet till Kommerskollegiet att ett antal Toarpsbor olagligt utnyttjat sina pass för försäljning på gator och torg i Stockholm. Riksmarskalkämbetet förlorade sin rätt att fortsättningsvis utfärda pass av detta slag. Genom Toarpsböndernas missbruk hade en mer än 100-årig tradition hastigt avlysts.

Efter fruktlösa försök i Riksarkivet erhöles tips om Slottsarkivet. Genom en liten dörr från Lejonbacken kom man in i källarvalv under slottet. Efter sökande i olika liggare kröntes det hela med framgång. Där fanns dels bokföringshandlingar och dels dokumentpärmar med bl.a. gamla hovinköparpass, som enligt reglerna skulle återställas efter ett år. Mer om Toarps hovinköpare längre fram.

Namnval

Ursprunget för namnet Toarp är inte helt känt. Det har antagits, att det har bildats av mansnamnet Tove eller Tohde. Märkligt nog var Toddenläufer den tyska benämningen på vandrande handelsmän från Westfalen.

Bruket av faderns förnamn som förled i efternamnet var länge traditionellt. Dock finns åtskilliga undantag. Som hovinköpare efter farbrodern Olof och fadern Per Björnsson presenterades i början av 1800-talet sonen Assar med bibehållande av det tidigare väl inarbetade efternamnet. För förmögna gårdfarihandlare blev efterhand sådan namngivning allt vanligare.

Redan under 1700-talet var det icke ovanligt att Toarpsbor vid inflyttning till Borås eller Ulricehamn helt bytte namn. Ett par handelsmän Rudgren, söner till Per Gunnarsson, tog i Borås sitt namn efter hemmagården Rutt eller Rud (senare Ryd) i Toarp. Sven Thorell, bröderna Svedberg, Jonas Schenlund, Olof Hedlund, Lars Hägglund, Olof Bergström är några exempel från tidigt 1800-tal, som

senare kommer att omnämnas. Ofta togs namnet efter födelsegården. Nils Tholander i Draered, Sven Thorell ifrån Taryd liksom bröderna Thorén, söner till Lars Larsson i Skälvarås, valde sina namn med anknytning till Toarp. De fick många efterföljare: Tholén, Thorén, Torin m.fl. Inte enbart handelsmän utan även hantverkare bytte ofta namn på likartat sätt. En skräddare Långberg var sålunda bosatt i Långhult under 1780-talet.

Västgötar i "köpfaerdum" år 1220. – Arboga tänkeböcker

I äldre västgöotalagen finns en märklig passus: "Farr annaer broder köpfaerdum ok annaer hemaie i asku sitaer badir aghu der iammykit af arvi". Far den ene brodern i köpfärder och den andre sitter vid hemmets härd, båda äga där lika mycket av arvet. I denna översättning har ordet "spis" i 1827 års lagkommentar utbyts mot "hemmets härd".

Uppenbart är att resehandel har gamla anor i Västergötland. Handelsverksamhet gick alldeles speciellt i Toarp i arv till senare generationer.

Att sitta "i asku" under reseterminerna torde länge ha betraktats ungefär som vikingatidens "att dö i sotsäng". Redan som unga pojkar bar det tillsammans med fadern ut på handelsfärder ofta till ett visst handelsdistrikt. Dit återvände man senare regelbundet en eller ett par gånger om året.

Konrad Ekdahl berättade i BT 1945 21/8: Vid visitation med Rångedala pastorat 1769 "återkallade herr doktorn och biskopen i minnet, att han både blivit underättad och själv för några år sedan under vistandet i Stockholm och annorstädes i riket blivit varse gossar från denna orten av tio till tolv års ålder, vilka idkade det näringsfång av handel, som genom nådigst förunte privilegier denna ortens invånare är tillåten".

I Arbogas berömda tänkeböcker från tiden 1453 till 1533 omtalas förutom ett antal borgare från Skara och Lidköping inte mindre än 20 västgötar, som där vunnit burskap. De omnämnda västgötarna är till antalet större än det sammanlagda antalet värmlänningar, östgötar, smålänningar och skåningar. Detta tyder på att västgötarna redan vid denna tid hade en sorts särställning i den inbördes handeln. För de 20 västgötarna anges inte deras exakta hemort. Man torde dock kunna antaga, att det fanns flera, som kom från Torpa och Toarps socknar.

Vid tinget i Ås härad år 1662 föredrogs en skrivelse, som belyser Toarps kontakter med Arboga vid denna tid. En borgare från Borås, Olof Bengtsson, som befann sig i Stockholm lät anmäla att Anders, handelsdräng hos Måns Larsson i Borås och son till Gunnar Andersson i Toarp förlorat pengar på dryckenskap och kortspel i Stockholm. Anders hade blivit skyldig Olof 120 Rd. En indirekt återbetalning hade delvis kunnat ske genom att Olof med hjälp av andra boråsare fråntagit Anders diverse tyger. Däremot var den växel, som Anders erhållit av en utfattig borgare i Arboga helt värdelös. Anders, som även haft affärer i Uppland, var emellertid förrymd. Vid tinget fick fadern påtaga sig sonens förlöpningsar.

Borås grundläggning – Sven i Toarp – privilegier 1680

När Borås grundlades i socknen Torpa fanns ett antal Toarpsbor med bland de första invånarna. I en förteckning från år 1623 uppräknas Anders Pärsonn i Håliared, Knutt i Skåår, Gunne i Bygd, Jöns i Häliesjö, Håkann i Häglare och Lars Mårtensson i Lund (Lunden).

vissa handelsmän i Toarp vägrade att flytta in till Borås. Till dessa hörde Sven i Toarp. Denne, som synes ha varit nämndeman, blev kallad i november 1621 till Habo i Härna för att höras av ståthållaren på Älvsborgs fästning Nils Stiernsköld. Denne sporde, om Sven underrättat sina grannar, om att de inte längre fick färdas "åt Uppland eller Bergslagen" för att "köpslaga" till förfång för den nya stadens innevånare i Torpa. Upprört svarade Sven, att i så fall "blefve mitt och flere mina grannars hem öde" utan att kunna erlægga skatt. I ett hätskt utfall vände han sig sedan både mot ståthållaren och konungen. För detta dömdes han enligt konungabalken. Oklart är om det hela ledde till avrättning eller enbart stora böter.

Toarpsbornas möjligheter till resehandel utanför det egna länets gränser torde därmed skarpt beskurits. I besvär från bönderna i Ås och Vedens härad begärdes, att bönderna liksom tidigare skulle ha rätt att med sitt "grova smide och laggeri" få fara till och från Bergslagen, under förutsättning att de betalade tull vid Hova på gränsen mellan Västergötland och Närke. Denna vädjan avslogs, men bönderna fick rätt att avyttra sitt "svarveri" i Göteborg.

Många Toarpsbor uppehöll sina gamla resvanor genom att tjänstgöra som forbönder åt borgare i Borås. Säkerligen skedde också diverse olaglig resehandel. Borås klagade bl.a. på att bönder från Toarp och Espered drev land och rike omkring med svarvestol och "fessingen" – bärsäcken – full med svarvade träkärl av bok.

Från Borås, som ansåg sig ha monopol på bygdens handel, var givetvis böndernas egna handelsresor en nagel i ögat. I överste Hamilton, chef för Elfsborgs regemente, fick bönderna en välvillig förespråkare. Han lyckades år 1680 av konung Karl XI utverka rättigheter för allmogen i Ås och Vedens härad att bedriva handel med svarvegods, smide och brynstenar över hela riket. Inget uttalades därvid om vävnader. Lärfter och vadmal medtogs dock säkerligen ofta på resorna, särskilt efter det att Marks härad år 1686 hade erhållit sådant tillstånd. Dessa rättigheter bekräftades av riksdagen år 1716 och tre år senare av Ulrika Eleonora.

I riksdagsbesvär år 1680 begärde man från Ås härad ett uppgörande av tullen vid Tiveden (Hova), enligt vad som hade utlovats vid sista riksdagen. För övrigt bortsågs det i städerna märkligt nog från erhållna tullsedlar. Ofta utsattes de vandrande handelsmännen för skada och övervåld. År 1740 ingick Sven Nilsson i Övrarp, Per Persson i Skälvarås, Lars Jonsson i Berget och Lars Siggesson i Sjögården med klagomål mot föreliggande hinder att i Värmland upphandla näver. För t.ex. takläggningar var näverbehovet stort, vilket var kännbart, eftersom man i Toarp hade brist på björk.

Fejder med Borås

Redan några år efter det att Ås och Veden år 1680 erhållit sina privilegier såg man sig nödsakad att gå in med besvär mot de ”intrång”, som skedde från boråsarnas sida.

I 1734 års riksdagsbesvär från Ås och Gäsene klagade man bittert över att bönderna två år tidigare blivit förbjudna att till andra än borgare avyttra det osmundjärn, som i byte erhållits i Bergslagen. Detta hade man sedan ”medfört på hästryggen wäl 30 mihla wäg”. I en särskild skrivelse stöddes yrkandena av Norreskogens Bergslag i Närke. Kommerskollegiet tog sig an böndernas sak och framhöll, att priserna på detta sätt ofta mer än fördubblades. Rättigheterna borde därför återfås. Samtidigt betonades dock böndernas ovana att utöver egna trä- och smidesprodukter ägna sig åt samköperi av ”alнемål”, hästar m.m. Ifrån bodar vid städernas marknader drevs ofta försäljning i stor skala av varor medförda på ett flertal klövjehästar. Allt detta skadade borgerskapet och borde upphöra. Kommerskollegiets olika förslag godkändes av konungen. Oberoende härav synes bönderna dock ha fortsatt sin försäljning.

Från Borås sida fortsatte tiderna igenom fejder med bygdens GF, ”allmogens utlöpare”, trots att dessa samtidigt var viktiga kunder hos stadens färgerier. År 1776 ingick i Dagligt Allehanda en lång debatt mellan en anonym boråsare och ”En idog men enfaldig wästgöthe”. Boråsaren varnade för att ”skålvästgötarna eller svarvarna” skulle ”ödelägga den ena upstaden efter den andra”. De var födda till att ägna sig åt jorden, och där skulle de förbli. I ett senare inlägg till ”herr Idog och dess medbröder i Ås, Kinds och Wedens härader” framhölls, att vävnader visserligen tillverkades här och var i Ås, men att huvuddelen av varorna olagligt hämtades från Mark och Halland.

I nr 212 av samma tidning gick en skribent tre år senare till skarpt angrepp mot Toarp och dess många GF. Det framhölls, att man där undan för undan delade upp socknens hemman till 1/16-delar. Därigenom kunde med hänsyn till gällande passbestämmelser 16 personer sändas ut från ett ursprungligt hemman. På kyrkoherdens uppmaning tog man kritiken på allvar och fastställde på sockenstämman, att hemmansklyvningen skulle upphöra. Vidare skulle från varje hushåll endast en GF få resa ut. Någon större effekt fick dock ej detta beslut. Det kringgicks genom att söner eller ogifta drängar i än högre grad än tidigare tilldelades en liten hemmansdel. Per Andersson i Taryd, gårdfarihandlare och hovinköpare, lät någon gång mellan 1815 och 20 sina två minderåriga söner Anders och Sven bli åbor på var sin liten del av hemmanet.

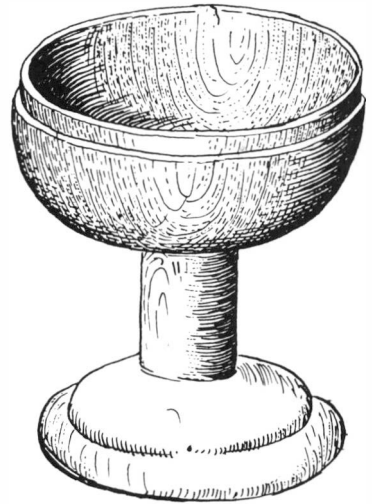
Det började med svarvning och smide

Under 1500- och 1600-talen utvecklades i Toarp ett centrum för svarvning och smide. Träfat, skedar, kärl och skålar var stundom mönstrade och färgade. Enligt Borås mantalslängd fanns sålunda år 1647 i Borås en ”skålemålare”. Eftersom svarvegodset var skrymmande tog man ofta med sig svarvutrustning på resorna.

*Et föremål från Toarp, i Borås Museums samlingar.
En naver från 1801. BM 5922*

*Svarvad träskål från Häglared.
Nordiska Museet.*

När man kom till en lämplig aspskog stannade man upp och ökade på sitt lager. Bytespriset för en skål var enligt Hufwedsson Dahl ofta den mängd spannmål, som kunde rymmas i skålen. Enligt det tidiga 1600-talets domböcker instämdes då och då Toarpsbor för att ha fällt ädla träd. För nerfällda ekar bötfälldes år 1605 bybor i Häljared och Germundared. Lars i Draered instämdes år 1620 för att ha fällt 6 bokar. Han blev dock frikänd eftersom han kunde påvisa, att han behövt medel till inbetalning på Älvsborgs lösen. De ständiga uttagen medförde efterhand en utarmning främst av bokskogarna.

Smedjor fanns på många håll i Toarp både i äldre tider och ännu en bit in på 1900-talet. Knivar av alla slag var en specialitet. En stor artikel var länge munharpor. I äldre tider tillverkades även bösspipor och "geteklövar" eller lås till luntgevär. Bland uppdragsgivarna fanns omkring år 1700 Jönköpings Faktori. "Rödmalm" eller myrmalm torde ursprungligen ha använts, men senare utnyttjade man möjligheten att under handelsresor till Bergslagen tillbyta sig bl.a. osmundjärn.

I besvärsskrivelser från Boråsriksdagsmannen Ulfs beklagade denne sig över hur bönder for till Bergslagen och där bytte till sig stång- och osmundjärn. Sedan förde de sitt järn ända ner till Skåne och Halland. Utdrag presenterades av tullspecialer från 1720-talet. Där belyses att dessa affärer dominerades av Toarpsbönderna. Ulfs klagade även på att dessa bönder var ute och avyttrade importerade stålgrytor. Dessa var tydligen billigare och kunde snabbare värmas upp än riktiga järngrytor. De var emellertid allt för sköra för hårda stötar och borde förbjudas, viket också genomfördes av Kommerskollegiet. För att ha drivit järnhandel instämdes år 1758 bl.a. Olof Börjesson i Häglared. Förpassningar

gällande Bergslagen uppvisades "för av dem förda stångjärn". Utfärdare var Lars Graf, stor handelsman i Borås med smidesmanufaktur i Viskafors. De instämnda frikändes.

I en bouppteckning efter Per Gunnarsson i Ekås, 1786:575, ingick åtskilliga smidesredskap. Uppgifter finns om smide i Häglared och senare även i Skäftingsbacka. I Häljared bedrevs spiksmide. En knivsmed Per Persson född 1787 bodde i Björkelund, där verksamheten fortsattes av sonen Vice-Bengt, född 1825, vice klockare i Toarp. Denne flyttade på 80-talet till ett torp under Germundared, där sonen Kasper Bengtsson ärvde yrket.

Elis Aronsson berättade om smide i Bråthults utmarker i början av 1800-talet. På torpet Skogen bodde Per Persson d.ä. född i Wing 1787. Sonen Per Persson d.y. född 1819 var känd som skicklig smed under namnet "Skoga-Pelle". Hans dotter Johanna gifte sig med Lars August Persson, son till en annan Per Persson d.y. född 1803 i Kärnsjö. Lars August tog namnet Kärroman och bedrev i stor skala knivsmide i Kärnsjö. Verksamheten fortsattes av två söner, Fritz och Ivar, ända fram till 1944.

Även i Lökared förekom i mitten av 1800-talet ett ganska omfattande smide, som från tidigare generationer övertagits av Lars Nilsson med sonen Frans född 1856. Där tillverkades häst- och oxskor, sockertänger och klackskenor. Det hördes på gatorna, när man körde med skodda oxar, och kusken hade skenbelagda "krökestövlar" enligt vad Konrad Ekdahl berättat i BT 1945.

Kärnsjös gamla smedja. BMR

Brytning av kvarnstenar var tidigt en viktig näring i Toarp, främst i Senåsa, där stenbrotten alltjämt kan iakttagas. Denna brytning var känd långt utanför Toarp, och stenar levererades till olika håll i Västergötland och Småland. I riksdagsbesvären finns en skrivelse år 1683 från stenbrottets ägare Sven Larsson i Senåsa, Anders Carlsson och Peder Eriksson, båda i Slätthult. Brytningen hade uppenbarligen pågått länge, och de tre hade hunnit bli gamla. Tidigare hade man haft 10 arbetare. Dessa hade dock slutat förmodligen förorsakat av någon förordning om att gårdar endast hade begränsad rätt att anställa drängar, och förbud mot att uppdelas hemman i för små enheter. Nu begärde man att få ordna det på sätt som skedde vid järn- och kopparbergsbruken. Skrivelsen är undertecknad med tre bomärken:

Anders Carlsson
Sven Larsson
Peder Eriksson

Anders Carlsson   *Sven Larsson*   *Peder Eriksson*
 i Skottfjell   i Skottfjell   i Skottfjell

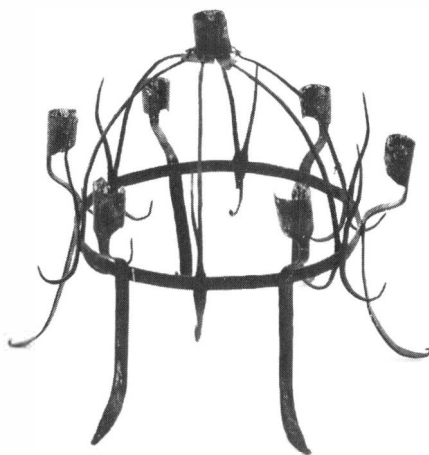
A   +   S

Kassaskåpsfabrikanten och smeden Johannes Johansson i Kerstingsgårde och hans hustru Jenny, född Olsson, sönerna Olof med cykel och Bengt sittande. Toarps hembygdsförening. E 117782

Vid hösttinget tre år senare begärde Sven Larsson, att dåvarande fem hemman orubbat skulle få bibehållas med hänsyn till gårdarnas "Bergsbruk med quarnstenars huggande". Bergarten synes ha varit glimmerskiffer. Även vid Grensberg intill Draered Bergsgårds marker har kvarnstenar brutits. Man lär även ha utvunnit brynstenar i Toarp, även om dessa senare hämtades från Skåne, enligt vad som på annat håll skall berättas.

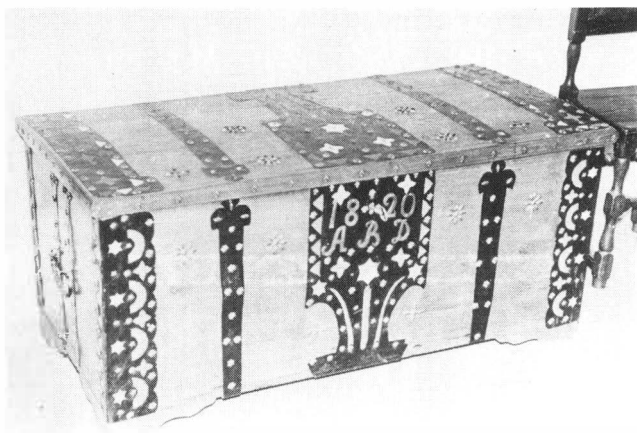
I början av 1800-talet spred sig ryktet, att man funnit en guldåder i Toarp. Besvikelsen blev stor, när det fastställdes, att det rörde sig om förvittrad glimmer eller "kattguld".

Toarpskrona.

Unika Toarpsprodukter

Över hela landet är Toarp känt för sin vackra folkdräkt. Känd är också Toarps konstnärliga ljuskrona tillverkad av den skicklige smeden Per Persson i Ammarp, 1829–1909. Mindre kända är Toarpskistorna ofta tillverkade av kraftiga ekplankor och försedda med vackert utsirade järnbeslag.

Toarpskista, som ev tillhört Hans Nellsons brorsdotter, Anna Bengtsdrt. gift med Per Danielsson.

Toarpsdräkter burna av Jenny Johansson från Skälvarås gift med Norgehandlaren Martin Pettersson i Skenstad, sittande och Matilda Johansson syster till kassaskåpsfabrikanten och landstingsmannen Johannes Johansson i Kerstingsgårde. BMR

År 1878 anlades i Kerstingsgårde av Johannes Johansson en verkstad med hantverksmässig tillverkning av kassaskåp, något ganska unikt vid denna tid. Tillverkningen fortsattes av sonen Bengt Kirsten. Matilda, en syster till Johannes, är en av damerna på ett berömt vykort illustrerande Toarpsdräkter.

Häljared – socknens ledande by

En ledande ställning inom Toarp tycks mestadels ha upprätthållits av bönderna i Häljared. Detta medförde, att kyrkan placerades i församlingens norra del. Avstånden var mycket långa för stora delar av församlingen. Följdriktigt bestod arbetskraften vid kyrkans nybyggnad år 1783 i betydande utsträckning av drängar från Häljared. Som särskild belöning avdelades därefter en särskild "Häljareds drängabänk".

I Häljared bodde omkring 1800 omkring 150 personer. Västergården hade tre hemman, Nedergården fyra och Östergården tre. Dessutom fanns 18 torp, varav tre under namnet Labacka och vidare ett antal backstugor. Närmast i betydelse efter Häljared torde Skenstad och Draered och under vissa tider Slätthult ha varit.

Häljared Nedergård. BMR

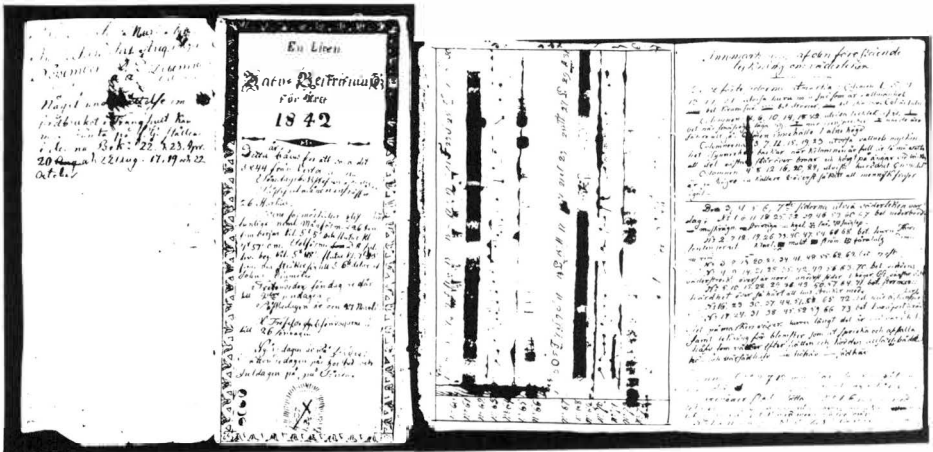
Ett belägg på Häljareds betydelse ger den omnämnda tullspecialen från Skene år 1724. Inte mindre än tre av de sju bönder, som sålde järn kom från denna by och ytterligare två från grannbyn Häglared.

En karaktäristik av åbornas levnadsvanor lämnades av drängarna i Häljared i en liten visa, som diktades i slutet av 1870-talet:

*I Västergården börjar det dagas.
Till Per Larssons sova de än.
I Gåmlegården snickas och lagas.
Till Alles väva de dräll.
Till Pälles äta de havrebröd.
Till Bergströms lida de ingen nöd.
Och till Janssons dricka de kaffe”.*

Per Larsson, som var bror till den kände vävnadsförläggaren Anders Larsson i Kronäng, i Örby, var enmäktig patron. Han bodde i den största av Västergårdarna, som alltjämt finns kvar i gammal prägel. Gamlegården, som sedan har brunnit, tillhörde Sven Johansson, mångårig kommunalordförande i Toarp. Hans far Johannes Andersson hade 1847 ”invandrat” från Småland. En sonson Olof Hellström är alltjämt innehavare av en av Västergårdarna.

Drällväverskan fanns hos Alexander Larsson i Östergården, f 1823 i Hellstad. Havrebrödet äts hos Per Svensson i en annan Östergård (den Per Svensson som ägde ett hemman i Nedergården var bosatt i Borås som handelsborgare). Olof Bergström, far till den berömde varuhuschefen Paul U., flyttade 1869 från Berget till Östergården och därifrån år 1874 till Nedergården. Johannes Jansson – gift

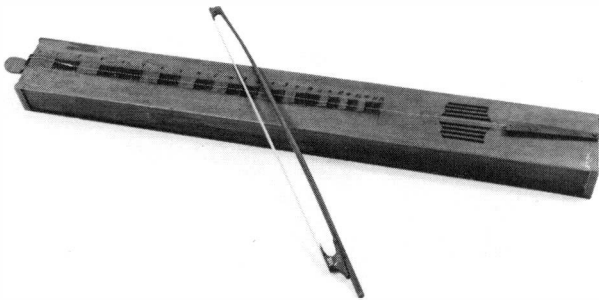

Några sidor ur Olof Anderssons dagbok. Bevarad hos Arne Danielsson.

med en syster till en tidigare granne, den store resehandlaren i Rångedala Johan Pettersson Fröjd, och far till Dalsjöforsgrundaren Herman Jansson – bodde slutligen i den i ålderdomlig stil bevarade Nedergården. Han ärvde gården efter sin far Anders Jansson, handelsborgare i Ulricehamn, och gift med Karin, dotter till den store hovinköparen Per Biörnsson. I närmast föregående generationsled, var Jan Andersson, född 1760 och med bouppteckning 1819:1111, GF i Dalarna, Värmland och Skaraborg. Han hade en hustru Karin, dotter till Per Olofsson, som ärvt gården efter sin far Olof Svensson, Toarps säkerligen störste handelsman under 1700-talet. Denna gård torde sålunda ha varit i samma släkt i uppemot 300 år eller mer. Ägare är nu fyra syskon Krii.

Levnadsvanor och krisår i Toarp

En upplysande beskrivning om livet i Toarp i början av 1800-talet återges av Bergquist. "Gårdfarihandel idkas allmänt. Genom det att folket mycket reser ock idkar handel, har det blivit mera upplyst, hyfsat och speculativt. De af mankønet, som ej resa, sysselsätta sig med smide, svarvning och kvarnstenars huggande. Kvinnkønet är mycket sysselsatt med spånad och vävnad och i synnerhet med tillverkning av band och täcken".

Ett psalmodikon, skänkt av kassaskåpsfabrikanten Johansson i Kerstingsgårde till Borås Museum. BM 1562

Under 1840- och 50-talen förde Olof Andersson i Tränghult en ”bondedagbok”. Där redovisades på ett intressant sätt väderleken, delvis i avancerad diagramform, liksom även tecken i naturen och verksamheten i jordbruket. I hemmet ”sydde mor linplagg”. Där framgår också ”att far (Anders Olofsson) gick till marknaden i Jönköping” och därifrån till Borås, i båda fallen med en rejäl börda. I Borås träffade han sonen Olof. Både Olof och fadern var ofta anlitade boupptecknare och auktionsförrättare. Själva var Olof ivrig nykterist och höll lokalt flera större anföranden. Dagboken rapporterar tyvärr ganska obetydligt om marknader och gårdfarihandel i Toarp. Inte heller kris- och uppgångsår får någon belysning. I själva verket var Toarp ganska hårt drabbat av krisåren i början av 50-talet liksom senare av bomullshungerns år i början av 60-talet under nordamerikanska frihetskriget, och även av de snart därpå efterföljande hårda nödåren. Konkurserna i Toarp under dessa perioder var ganska många. Rödsothen och andra sjukdomar gick härjande fram.

Under en enda vecka år 1852 dog inte mindre än 16 personer i Toarp. Under dessa år förekom även en tidig emigration till USA. Flertalet av dessa emigranter var dock inflyttade från andra socknar. Från och med 1870-talet blev emigrationen en icke ovanlig företeelse. Från torp och backstugor utvandrade hela familjer liksom åtskilliga söner från barnrika bondefamiljer. Närheten till Borås med växande sysselsättningsuppgifter var dock en begränsande faktor. Till Norge flyttade från Toarp under åren 1855–87 minst 15 personer. Dessa var till huvuddelen gårdfarihandlare, som dock i flera fall återflyttade. Till Danmark flyttade 7 personer under åren 1856–67 enligt utflyttningslängderna.

Även om många GF med rätta beskylldes för att alltför mycket ägna sig åt ”det glada livet kring gästgivargårdarna” var en djup religiositet utmärkande för åtskilliga av de mer framgångsrika. Under herrnhutismens storhetstid i Toarp fanns det flera GF, som förde ut dess budskap över hela landet.

Tobak och brännvin – spel och dobbel

Ett märkligt drag i Toarp belyses av den speciella taxeringen år 1800. Nästan alla Toarps husbönder och även åtskilliga hustrur, änkor och drängar beskattades för tobaksrökning. I t.ex. Kinna socken var det endast ett fåtal, som upptaxerades härför. Säkerligen medverkade det myckna resandet till att sprida bruket i Toarp. Kanske en hård räfst, som tidigare hade genomförts i Toarp, medförde, att man inte där som på andra håll vågade hemlighålla denna ”last”.

Även brännvinet flödade i Toarp. Av den särskilda brännvinsbevilningen drabbades nästan alla hushållen. Gårdfarihandelns många kritiker ute i landet inriktade sig bl.a. på förekommande dryckenskap och andra laster. Även om dessa var utbredda inom alla samhällsgrupper, så väckte de vandrande handelsmännen speciell uppmärksamhet. Konstateras kan att många konkurser liksom tidiga dödsfall bland gårdfarihandlarna säkerligen hade sin orsak i missbruk av alkohol.

Kaffedrickning var länge en njutning förbehållen de högre klasserna. Tidvis förelåg ett fullständigt förbud och under långa tider en årlig skatt för alla hushåll, som konsumerade kaffe. År 1818 blev Anders Persson i Slätthult och fältväbeln Leijon i Sjögården taxerade för kaffedrickning. Att döma av bouppteckningar fanns det säkerligen fler kaffedrickare. Anders Persson i Draered, som dog några år senare hade sålunda både kittlar och ett par kannor för kaffe.

Smuggel och olaga handel

Visst var det fullt att luras, men oförlåtligt värre var att själv bli lurad. Gårdfarihandlarna var otvivelaktigt inte Guds bästa barn. Även Toarpsborna deltog i en ganska omfattande smuggling från västkusten och in i landet. Särskilt under Napoleontidens kontinentalspärr florerade denna smuggeltrafik.

I Närke mellan Skyllerstads och Askers kyrkor, gjordes år 1808 ett beslag av bl.a. en säck kaffebönor. Säcken gick förlorad och Jan Olofsson i Watunga instämde sina kompanjoner Per Persson i Kärnsjö och Hans Andersson i Draered Bergsgården för att de skulle svara för sin del av förlusten.

År 1800 fick Lars Anderson i Kerstingsgårde sin egendom belagd med kvarstad för reglering av en skuld till handelsman Humble i Karlskrona. Lars hade enligt domboken bedrivit samhandel med sin halvbroder Anders Olofsson i Gånghester. Tio år tidigare hade de inhandlat varor i Karlskrona och vidareförsålt ett större parti tobak till handelsmännen Brink och Bergin i Borås. Vare sig tobak eller kaffe ingick bland de varor, som gårdfarihandlarna fick medföra.

Medan bouppteckningarna försiktighetsvis nog mestadels rensats från uppgifter om smuggelgods är konkursakterna mer avslöjande. Under det tidiga 1800-talet innehåller dessa ofta uppgifter om manchester, kattuntryck m.m., som kan förmodas ha varit insmugglade och förmedlade av västgötarna. Detta var t.ex. antagligen fallet med olika bomullsvaror, som upptecknades i Lars Jonssons i Skinnarehult konkurs 1804.

Vid en konkurs år 1809 uppgav Jonas Olofsson i Långhult, att han år 1803 nära Strömstad förlorat 1.000 Rd på sjöskadade varor, kanske var de avsedda att smugglas in.

Även i en bouppteckning år 1809 efter Anders Anderssons hustru i Lilla Bygd upptogs en betydande kvantitet bomullsnäsdukar. Härvid bör dock observeras, att ett sockenprotokoll i Toarp år 1811 framhöll, att det vid denna tid var vanligt att hemväva huvudkläden i bomull. Detta kan dock ev. ha formulerats för att beslöja smuggeltrafiken.

En genomgång av olika dokumentsamlingar i Kommerskollegiet liksom Bøgers bok *Knalleliv* ger vid handen, att GF från Toarp synes ha varit mindre inblandade i rättsfall än Kind- och Redvägsborna. På samma sätt dömdes Ulricehamnare betydligt oftare än Boråsare för olaga handel. Oklart är om detta sammanhängde med en större laglydighet, eller om man var smartare i sina affärer i Toarp och Borås.

Under sin sedvanliga höstresa år 1804 avyttrade Assar Svensson från Gåla alla medhavda varor i Östergötland. I sällskap hade han sin son Assar, som körde deras häst och vagn på egen hand genom Jönköping. Reseombudsmannen Roos fick se honom och gjorde ett snabbt beslag. Han ansåg, att en så ung man inte fick vara ute på resa och tog i beslag de 5 lispund hår, som fadern inköpt i handelsorten, för bearbetning hemma. Fadern dök upp och kunde uppvisa pass både för sig själv och för sonen. Det hjälpte inte. Sonen sattes i häkte på tullstationen. I rådhusrätten togs målet upp, och Roos hävdade, att landshövdingen i Vänersborg, som utfärdat passet, säkerligen blivit lurad beträffande resans ändamål.

Assar och sonen blev frikända och återfick sitt varuparti. Reseombudsmannen lyckades emellertid för kontroll kvarhålla passen. För hemresan utfärdades i stället ett speciellt polisbevis.

Lands- och stadsfiskalen Storck hade starkt engagerat sig för de båda västgötarerna och anmälde Roos förfarande i högre instans. Roos gjorde motanmälan mot Storck. Ännu 1809 var detta mål inte avgjort utan under behandling hos Kommerskollegiets justitiedivision. Assar var då redan död sedan 1806, men målet gällde inte längre honom eller hans son.

Två Toarpsbor Per Andersson och Sven Svensson råkade ut för ett beslag av utifrån insmugglade 30 buntar sylspetsar och 10 buntar skärnålar. De båda bötfälldes och vad värre var förlorade sin passrätt på livstid.

Anders Andersson i Ammarp var en bland många GF som år 1814 fälldes för avsaknad av vissa stämpelbevis. Efter överklagande i Kommerskollegiet befriades samtliga från böter och återfick sina förlorade passrätter.

Erik Pettersson i Smedsås fälldes år 1815 tillsammans med ett antal GF för att ha rest i en grupp överstigande sex deltagare. De fick betala böter och förlorade sina varor.

Samköp och samhandel

Trots olagligheten var samköp en vanlig företäelse i Sjuhäradsbygden. När GF helt överraskande år 1776 fick rätt att utöva "kommissionärskap" för grannar, medförde detta en kraftig utvidgning av samköpen. Hela Sjuhäradsbygden och Halland inräknades bland grannarna.

Förekomsten av samköp belyses i ett rättsfall 1794. Hans Andersson i Lund, Sven Andersson i Häljared och Per Andersson i Draered Bergsgård erkände att de deltagit i en "bolagshandel" med inköp bl. a. från den blivande store hovinköparen Per Biörnssons lager. Målet gällde likvidering av resterande skuld Rd 54:–, medan frågan om helt utanför lagens ramar liggande "samköperi" icke alls togs upp.

Vid sommaringt 1803 hade Per Biörnsson ett mål mot Lars Hansson i Häljared beträffande den samhandel de bedrivit tillsammans med den två år tidigare avlidne Per Hansson i Skälvarås. Bouppteckningen 1806:45 avslöjar att Gustaf

Persson i Skenstad Eriksgård uppenbarligen bedrivit en sorts samhandel med Anders Persson och Nils Gustafsson, båda i Skälvarås Storegård och med Lars Persson i Picke. En betydande samhandel bedrev senare Gustaf Perssons svärson Anders Persson i Skenstad Eriksgård med sina "handelskamerader" nyssnämnde namnen i Skälvarås och Håkan i Tummarp.

Från oxdrivare och skålvästgötar till gårdfarihandlare

Bogesund var i gamla tider ett viktigt centrum för kreaturshandel från det boskapsuppfödande Västergötland. Säkerligen deltog åtskilliga Toarpsbor i de stora "oxdrifter", som under många år regelbundet gick till Bergslagen. Därvid gavs möjligheter till diverse handel under vandringen – som förmodligen blev grogrunden för den kommande gårdfarihandeln – liksom till återköp av järn. Bouppteckningarna i Toarp från mitten av 1700-talet vittnar om ganska stora egna kreatursbesättningar, vilket dock med sjunkande priser avtog under 1780-talet.

De vandrande handelsmännen från Sjuhäradsbygden blev mestadels populära ute i bygderna. Det blev fest i stugan, när de berättade om vad som tilldragit sig i den stora världen, eller då de drog sina lustiga historier. I den grå vardagliga tillvaron väckte deras träsaker, smiden och ofta färggranna band och vävnader

Oxdrifterna till Bergslagen lade grund för gårdfarihandeln. Målning av J.W. Wallander. Nordiska Museet. E 112483

Handlarna i de Västergötarna.

Kvinna och man, Västergötland

Gårdfarihandlare uppmärksammades av internationella besökande. BMR

beundran. Sparsamma husbönder ställde sig stundom något tveksamma. Moraliska präster riktade emellanåt hård kritik, som regelbundet brukade ge genljud vid riksdagarna.

Ute i landet var den vanliga benämningen västgötar eller stundom boråsare eller marbor (egentligen invånare i Marks härad). I officiella handlingar var beteckningen skålvästgötar eller stundom kortare västgötar eller svarvare.

Från och med slutet av 1700-talet blev gårdfarihandlare en allt vanligare officiell benämning. Tyvärr är detta ord språkligt en smula oformligt, varför i uppsatsen i stället kommer att användas förkortningen GF, i överensstämmelse med den beteckning, som länge utsattes i mantalslängderna. I Stockholm talade man ännu under andra hälften av 1800-talet om västgötahandlare.

Under 1930- och 40-talen lät Nordiska Muséet utföra undersökningarna nr 48 och 49 om Sjuhäradsbygdens gårdfarihandel. Av åtskilliga rapporter, som gick tillbaka till tiden före 1900, framgick att den vanliga beteckningen tydligen alltså var "västgöte". Från Dalarna berättades; "de benämndes här endast västgötar".

Från gårdfarihandlare till knalle

Benämningar degenerar ofta. I skämtsamma och nedsättande sammanhang förekom enligt Svenska Adakemiens ordlista ordet "knalle". I Fosterländska tafloer för Svensk Ungdom sägs i kapitlet "Vestgothen":

"Af en ytterlig fattigdom qvarhållen på en ganska låg bildningsgrad, utgjorde de ett mål för de lyckligare grannarnes gyckel och åtlöje, och då svarfvade träaskar och skålar utgjorde deras förnämsta kram, betecknades de allmänt med öknamnet "Skålnallar". Sedan ders högre industri utträngt skålhandeln har skålen bortfallit ur öknamnet och endast "Knallen" är kvar; men skickligheten att tala för skålen, som öfverflyttades till utbudningen af de rara tugerna, har bibehållit sig och blifvit ett ordspråk, allmänt tillämpadt på den som vidt och bredt ordar om fördelarna och förträffligheten i en sak han vill genomdrifva."

I officiella sammanhang förekommer aldrig benämningen knalle. Tyvärr blev under 1900-talet knalle ofta en beteckning för nasare och lösdrivare. Denna degeneration har indirekt även drabbat ordet gårdfarihandlare. Stundom hör man folk omtala, att de i sin ungdom stött på en "äkta" gårdfarihandlare, som kommit cyklande eller ringt på med en sorts varulåda framför sig på magen. På likartat sätt förhåller det sig med många berättelser om den "siste knallen". Denna typ av sentida knallar har i själva verket föga mer än landsvägen gemensamt med den gamla tidens fina yrkeskategori av bönder från Sjuhäradsbygden, som bedrev gårdfarihandel.

Förutom grosshandlaren Hans Nellson och varuhuschefen Paul U. Bergström är det ingen Toarpsbo, som blivit så omskriven som Heda-Lars. Född på soldatorpet Heden i Häljared begav han sig tidigt ut på landsvägarna, dock aldrig utrustad med pass eller något registreringsbevis enligt 1864 års bestämmelser. Många berättelser om honom som en slagfärdig men med tiden försupen lagvrängare är utan tvekan korrekta. Att kalla honom för en "äkta sentida" GF är däremot direkt missvisande.

Från gårdfarihandel till postorder

Gårdfarihandeln var en distributionsform av största betydelse för vårt land med över 1000-tals säljare. De nådde långt ut i våra glesbygder i en tid, då dessa hade långt till städerna och tillfälliga marknader. För t.ex. vävnadsförläggarna i Horred och Istorp var Toarpsbor viktiga länkar i distributionen av deras högt kvalificerade dräll- och damastdukar liksom linnevaror i övrigt. Viktiga var därvid bl.a. de många hovinköparna. När Kinna under 1820-talet svängde om till bomullsvävning fick detta snabbt utslag i bouppteckningarna i Toarp. Sven Erikson, först i Stämmemad och sedan i Rättaregården och Rydboholm, liksom Anders Eriksson och svärsonen Sven Andersson i Kinnasand är vanligt förekommande fordringsägare. Utan tillgång till GF-distributörerna skulle för övrigt Sven Erikson aldrig kunnat med framgång driva upp Sveriges första bomullsfabrik i Rydboholm.

I antal nådde gårdfarihandlarna en topp redan på 1790-talet. Inklusive resande handlare från Borås och Ulricehamn fanns då i Sjuhäradsbygden uppemot 2.000 GF. Efterhand reducerades antalet. En radikal förändring inträdde år 1864 med den nya näringsfrihetsförordningen. Bygdens tidigare monopol på GF-verksamhet upphörde. Passbestämmelserna försvann, men registreringsbevis erfordrades liksom för annan affärsverksamhet. Gustaf Boger uppger att år 1918 alltjämt 64 Toarpsbor, varav två kvinnor, tog ut GF-bevis.

För de gamla GF-socknarna uppstod 1864 betydande strukturförändringar. Från Borås och Ulricehamn skedde en stark utflyttning till hembygdssocknarna, när även dessa städer förlorat sina speciella fördelar. Efter en viss inledande tveksamhet fortsatte åtskilliga GF, särskilt i Toarp, sin tidigare verksamhet. Positivt var, att man inte längre begränsades av korta reseterminer. I en överraskande stor utsträckning övergick tidigare GF till att driva förläggarverksamhet.

I begränsad utsträckning fortsattes sålunda GF-verksamheten. En ny tid hade emellertid inletts. GF fann under järnvägsbyggandet goda kunder bland rallarna och utnyttjade det nya färdmedlet för egna resor och transporter. Järnvägarna skapade emellertid nya kontakter för åtskilliga bygder.

Lanthatlare, som etablerat sig i stationssamhällen, kyrkbyar och långt ute i glesbygderna, kunde med järnvägens hjälp kraftigt bredda sina sortiment med de allt vanligare fabriksvarorna. Lokalt blev lanthateln bygdens populära samlingsplats, där man ofta ställde sig i harnesk mot de tidigare mestadels uppskattade vandrande handelsmännen.

Samtidigt medförde stigande levnadsomkostnader i förening med egna större anspråk en kraftig broms på GF-verksamheten. Redan tidigare hade åtskilliga skickliga GF övergått till att som vanliga resehandlare besöka städernas butiker och även lanthatlarna. Därvid slog de sig ofta ner i sin handelsort. Stundom gifte de sig på platsen och blev permanenta butiksinnehavare.

Det var sålunda icke Heda-Lars och hans gelikar, som övertog arvet efter de gårdfarihandlande bönderna. Till en början var det stadsbutikerna och lanthateln, som blev den naturliga efterföljaren. Dessa handlare nådde emellertid inte ända fram till kundernas egna dörrar. När väl den första entusiasmen lagt sig kring de uppblomstrande butikerna framväxte även postorderföretagen, som en helt ny distributionsform. Med hjälp av annonser och utsända kataloger kunde varor beställas direkt på post eller via lokala agenter och sedan levereras som postpaket ända ut i den ödsligaste glesbygd, den nya tidens gårdfarihandel.

Av stor betydelse blev också den tekoindustri, som efterhand framväxte. Med egen försäljningsapparat, via grosshandel eller postorderföretag, beseglades definitivt den gamle gårdfarihandlaren öde. Kostnadsmässigt var de nya distributionsformerna alltför överlägsna.

Nils Nilsson i Andared var en ivrig tillskyndare av en järnväg genom Toarp. Med en station tänkt i Draered var det emellertid svårt att engagera gårdarna i socknens norra del. I Häljared protesterade bl.a. Olof Bergström kraftigt, eftersom han ansåg, att man från Häljared lika gärna kunde bege sig till Borås direkt.

Halsstarigheten medförde, att järnvägen till Svenljunga drogs i en sväng utanför Toarp. Med ett kraftigt stöd av Dalsjöforsföretaget erhöles år 1902 i Målsryd och Gånghester stationer vid den nya Borås-Alvesta-järnvägen. Stor enighet inom Toarp förelåg när Borås-Ulricehamn-järnvägen år 1917 drogs från Gånghester nordöstut genom socknen med stationer vid Dalsjöfors och Toarpsdal, nära kyrkan.

Gånghesters station 1902 BMR E 147, 808

Målsryds station 1903. BM 13584

Toarp – GF-socknen framför andra

Innan Borås blev anlagt, var förmodligen det med tiden av staden absorberade Torpa den GF-tätaste socknen i bygden. Den torde dock ha varit tätt följd av Toarp. Uppenbarligen vägrade åtskilliga av socknens GF att överge sina hemman för bosättning i Borås i likhet med Sven i Toarp, om vilken det redan berättats. Efter att ett antal år huvudsakligen ha varit hänvisade till att fungera som förbönder för boråsare blev det emellertid allt fler Toarpsbor, som återigen begav sig ut med "fessingen" över axlarna.

Från åren omkring 1790 finns i Riksarkivet, med kopior i Borås Museum, ett antal förteckningar bevarade över passtagande GF. I vissa av dem är resmålen angivna. Listorna för höstresorna 1788 och 91 upptar vardera över 190 GF bosatta i Toarp. En speciell GF-skatt infördes 1789, vilket inte nämnvärt minskade verksamheten. Denna beskattning blev så till vida värdefull, att från denna tid passtagarna togs upp i taxeringslängderna.

Enligt taxeringslängden blev det 1795 en fullkomlig massvandring av GF ut över hela landet. Från Toarps 215 hemman utgick inte mindre än 203 GF (m.a.o. t.o.m. en större andel än författaren i annat sammanhang uppgivit). Även i grannsocknarna Äspered och Rångedala liksom i Kind, i Ljushult, Roasjö, Redslared och Långhem var siffrorna mycket höga men dock icke i nivå med Toarps.

Ingenstans hade hemmansklyvningen gått så långt som i Toarp. Där fanns sålunda år 1795 4 stycken små $3/64$ och 21 stycken $1/16$ hemman. I själva verket torde hemmansklyvningen under andra hälften av 1700-talet i Toarp gått längre än någon annanstans i södra Sverige. Detta belystes år 1911 i Emigrationsutredningens bilaga om jordstyckningen. I storleksklassen 1 mantal och däröver fanns 1750 i Toarp alltså 14 hemman. Alla dessa och så gott som samtliga i de två följande klasserna blev uppdelade. År 1810 fanns inte fler än 2 hemman i den då största storleksklassen, $1/2$ till $3/4$ mtl. Totalt hade antalet hemman ökat från 75 till 187 under denna period. Siffrorna hade givetvis blivit ännu mer markanta, om utredningen i stället valt exempelvis år 1795 som jämförelseår. Återgången fortsatte efter 1810 och år 1840 uppgick antalet skattelagda hemman till 165 för att därefter återigen stiga till 232 år 1900. Detta sista år fanns fortfarande i Toarp inget hemman större än $3/4$ mtl.

Samtidigt skedde en fortlöpande påspädning av antalet handelsborgare och handelsdrängar i städerna. År 1819 flyttade 5 Toarpsbor till Borås och 2 till Ulricehamn. I denna utflyttning ligger en viss förklaring till att befolkningssiffran för Toarp låg i stort sett konstant mellan åren 1795 och 1825. Härtill är att notera, att de vandrande Toarpsborna ofta dog unga. Detta jämte deras långa frånvaro från hemmen torde också negativt ha påverkat barnalstringen.

Genom åren bibehöll Toarp sin ställning som ledande GF-socken. Så sent som 1859 mantalsskrevs 91 GF eller omkring 20% av hela bygdens. För hela perioden är att observera, att det fanns GF, som reste utan att anmäla sig. Vidare kunde man vara verksam i Älfsborgs liksom förmodligen delar av Skaraborgs län och

även Göteborg utan att taga ut pass. Antalet GF torde därför ha legat betydligt högre än de officiella siffrorna visar.

I Toarp utgick under årens lopp särskilt många GF från Häljared, Draered, Bygd, Kråkhult och Ammarp. I den sistnämnda byn fanns i ganska sen tid 4 à 5 GF.

Bortovaro från sockenstämmor och ting

Ett återkommande problem var frånvaro vid sockenstämmor. Vid en stämma år 1761 med obetydlig närvaro beslöts, att nämndeman Johan Håkansson i Kråkhult och Per Biörnsson i Häljared skulle utses till befullmäktigade för frånvarande GF.

Nämndemannasysslan, som normalt var eftertraktad, eftersom den förutom vissa sportler gav pondus och anseende, var ofta svår att tillsätta i Toarp. År 1769 påtvingades sysslan Per Andersson i Häljared Västergård, som innehavare av socknens största hemman. Han lyckades dock inflika reservationen, att han skulle bli avlöst, så snart någon villig efterträdare stod till förfogande.

År 1805 lyckades Per Andersson i Taryd fransäga sig nämndemannskapet under hänvisning till gårdsbruket och handelsresorna. Som efterträdare fick han Sven Bryngelsson, som sedan upprätthöll sysslan omkring 40 år. Denne blev utnämnd till häradsdomare och kunde som församlingens sedvanlige bouppteckningsman, auktionsförrättare m.m. tillskansa sig ganska stora inkomster, innan det hela slutade med en konkurs 1847.

Vid tinget var det mycket vanligt att instämnda GF befann sig på resa. Målet fick då uppskjutas, vilket kunde ske flera gånger till dess att stämningen förenades med ett kraftigt bötesvillkor i händelse av frånvaro.

Även lantmåteriförrättningar m.m. påverkades av resorna. I en uppmätning av ägorna på Skälvarås Storegård mellan den ingifte Nils Gustavsson och hans två svågrar Lars (senare i Häljared Västergård) och Per Hansson fastställdes, att förrättningen skulle ske under hösten, "men i anseende till deras då förestående wanlige swarfweriresor" uppskötts delningen till följande vår.

Ambulerande tillvaro och låga resekostnader

Pass för handelsresor erhöles endast under kortare reseterminer först 3 ggr och senare 2 ggr om året. Något längre reseterminer kunde erhållas vid besök av Gotland, Norrland och Norge. Under vinterresan, som startade i slutet av januari, kunde man mestadels använda kortare vintervägar. Efter skörden i september startade höstresan. Hovinköparpassen hade fördelen, att de kunde utnyttjas hela året. Genom bosättning i Ulricehamn eller Borås kunde också resemöjligheterna utvidgas. Under 1790-talet var detta endast en formalitet utan någon verklig bosättning. Från 1802 skärptes bestämmelserna. I Ulricehamn tog man dock det

hela ganska lättvindigt. Som handelsbetjänter eller handelsborgare blev emellertid många Toarpsbor tillfälligt mer eller mindre permanent stadsbor. Som hantverkare eller arbetsfolk var det emellertid länge förvånansvärt få personer, som flyttade till städerna. Ett undantag utgör skraddarna i Borås som i stor utsträckning redan under mitten av 1800-talet rekryterades från Toarp.

Hans Andersson i Draered Bergsgård född 1778 avled år 1823:799 i Västerås. Skulderna översteg tillgångarna, men sterbhuskonkurs kunde tydligen undvikas. Varor hade köpts bl.a. hos Johannes Andersson i Sprakared i Örby, en bror till mor Kerstin i Stämmemad i Kinna. Sonen Anders Hansson tog sig namnet Bergström och begav sig ut som GF med handelsdistrikt kring Mälaren. Ett fast kvarter fick han i Lilla Tuna på Fogdö nordväst om Strängnäs. Han blev betagen i dottern. Han stannade kvar och övertog med tiden en gård i närheten. Denna brukades med stor framgång, enligt vad som berättats av sonsonen Helge Bergström bosatt i samma trakt. Sådana giften på handelsorten var inte alltför ovanliga.

Under andra hälften av 1800-talet var det många Toarpsbor, som blev bofasta kortare eller längre tid ute i sina handelsorter, på Öland och Gotland, i Karlskrona, Stockholm och senare även i norrlandsstäderna. Ofta slog man upp stånd på något salutorg eller inrättade en butiksrörelse eller ett mindre kontor.

En djuplodande etnologisk studie av dessa förhållanden borde vara på sin plats!

Den ambulerande tillvaron kunde skapa speciella problem. När Lars Jonsson i Draered Landbogård, landbo hos löjtnant Daniel Schedvin, år 1782 återvände efter att ha drivit in sina fordringar i Värmland, fann han gården "bortstädjad" till bonden Per Persson, förmodligen i Draered Skattegård.

Resvanorna var mestadels enkla med många övernattningar i lador eller på marken vid sidan av packning och klövjehästar eller intill en sammanbyggd vagnborg.

Bergquist berättar: "I början av 1800-talet reste två knallar till Stockholm. Den ene var från Häglared och den andre från Bredareds rote. De köpte var sin häst med s.k. lastsadel och lastade på svarvsaker och annat trägods. När de kommit fram, sålde de allt vad de haft med sig – även hästarna. Sedan anträdde de hemfärden till fots. Vid skiljevägen i Bredareds hage, gjorde de upp räkning på sina utgifter för resan. Då befanns det, att deras sammanlagda omkostnader för resan uppgick till 28 styvfer (=14 öre)".

Troligen rör det sig om Per Persson i Häglared Nedergård, som enligt bouppteckningen 1836:1335 hade stora affärer i Stockholm. Som änka hade hans moder överflyttat just till gården Bredared i Rångedala. Tillgångarna var stora 3.229:–, varav varor för 245:– alltjämt var kvar i huvudstaden. Skulderna var främst till vävnadsförläggare i Mark.

En storhandlare som Anders Gustafsson i Skälvarås och Borås skildrade i ett brev till maken, att han vid marknadsbesök i Eksjö fick dela rum med tre andra personer. ”Bäst var dock, att han fått egen bädd och slapp dela med någon annan”.

Ofta hade man kistor, som placerades i en gård eller stadslägenhet i handelsdistriktet. I konkursakten 1845 för den ogifte Anders Larsson i Draered född 1804 redovisades exempelvis en kista i Linköping. Under den hårda vintern 1852 råkade Anders Abrahamsson i Målsryd under en resa ut för en allvarlig förfrysning. Ett flertal fingrar och tår måste amputeras. Han fortsatte sin handelsverksamhet men drabbades 1857 av en konkurs, där skulderna kraftigt översteg tillgångarna.

Dödsfall i handelsorten och på landsvägen

Levnadsvanorna hos GF medförde en kortare genomsnittlig levnadsålder än bland andra samhällsgrupper. Dödsfall utanför Toarp var en icke ovanlig företeelse. Ur dödboken jämte bouppteckningar och konkursakter har antalet sådana dödsfall sammanräknats till minst 50 under perioden 1777–1864, varav endast 3 före 1800. Att märka är att prästerna i dödboken normalt endast registrerade de döda, som begravts i Toarp. Antagligen är därför antalet betydligt högre. Endast tre mord finns belagda under de angivna åren. I åtskilliga fall utelämnades emellertid dödsorsaken, och i bouppteckningar och konkursakter undvek man att nämna detta dödssätt.

Så tidigt som 1777 blev Anders Ingelsson i Andared ”ihjälmdöd vid Karlskrona”. År 1799 blev Lars Andersson från Häljared Västergård mördad av en kvinnsperson på Åland. Lars Svensson i Bokhult mördades år 1828 i Tuna socken i Kalmar län.

Förmögenheter och konkurser

För belysning av gårdfarihandeln föreligger en förnämlig källa i Landsarkivets serier av bouppteckningar och arvskiten från och med år 1724, liksom av konkursakter. Redovisade fordringar och skulder ger ofta värdefulla glimtar av affärsverksamheten och kan ge anvisningar om handelsområdet. På de jämförelsevis små gårdsställena gav det magra jordbruket knappast någon möjlighet till att skapa en förmögenhet. Större bouppteckningar uppstod därför mestadels efter bönder, som lyckats framgångsrikt bedriva handelsverksamhet.

Kontanter, silver-, koppar- och mässingsaker förekommer emellanåt, men i övrigt vittnar uppteckningarna om mycket enkla levnadsvanor. För flertalet GF utgöres de dominerande tillgångsposterna av fordringar i handelsorten eller hos grannar. Avgörande blev om skulderna till grannar och till vävnadsförläggare i Mark m.fl. uppgick till lägre belopp.

Ofta var bokföringen synnerligen primitiv, särskilt som det fanns GF, som inte ens var skrivkunniga. Intäkterna från de sista resorna var då ofta helt förlorade. Vidare uppstod stora svårigheter för arvingarna att med hjälp av rapsodiska anteckningar få till stånd en effektiv indrivning långt bort i en helt främmande bygd. Totalt uppgick sådana förluster till betydande summor under årens lopp.

Sveriges ekonomi ställdes på hårda prov i samband med en kraftig tillbakagång för sillfisket, missväxter och en konjunkturedgång år 1797. Detta medförde ett stort värdefall för riksgäldssedlarna. För ändamålet fastställdes en speciell förmögenhetsskatt år 1801, dels på fastighetsinnehav och dels på annat inkomstgivande kapital. I Toarp satt i den lokala sockennämnden Lars Andersson i Skälvarås, Per Andersson i Slätthult och Sven Larsson i Bråthult. Dessa förrättningsmän tycks som ersättning härför helt ha befriats från den särskilda kapitalskatten. I Toarp uttogs denna främst av ledande GF. De stora hovinköparna Olof och Per Björns-son uppgavs som frånvarande vid själva förrättningen. De blev uppskattade till ett kapital långt högre än någon annan i hela häradet. Bland de mer ordinärt taxerade utgick de högsta beloppen på Lars Persson i Långhult och Anders Persson i Draered.

Vid arvskiftet 1808:659 efter Petter Jonsson i Häljared Östergård kunde man tyvärr ej lokalisera fordringarna i handelsorten, utan de måste avskrivas. Oroliga borgenärer föranstaltade med en auktion på gården. Den inropades av mågen Lars Andersson, far till blivande vävnadsförläggaren Anders Larsson i Kronäng i Örby. Efter skuldernas reglering uppvisade boet till slut ett överskott på 140:–.

I bouppteckningen 1837:591 efter Ölands- och Smålandshandlaren Per Olofs-son i Häglared Börtegård uppges att oreda förelåg i affärsnoteringarna. Uppenbarligen hade icke alla fordringar kunnat inkasseras. Skulderna, varav åtskilliga i Marks härad, var stora och kunde endast mycket knappt täckas av tillgångarna.

Domboken 1798 omvittnar ett fall efter avlidne Olof Persson i Ekås. Hustrun Anna Larsdotter påyrkade boskillnad och begärde att få bibehålla sitt ärvda 1/2 mantal i Ekås. ”Genom sina onyttiga och olyckeliga handelsresor” hade maken misskött och skuldsatt hemmanet. Först en bit in på följande år blev bouppteckningen klar, 1799:571. Uppenbarligen hade man då lyckats reglera åtskilliga skulder, och slutresultatet blev ett mindre överskott.

I många fall blev sålunda bouppteckningen en tragisk överraskning för arvingarna. Konkurs för sterbhuset blev stundom ofrånkomlig, och familjen tvingades flytta och slå sig ner någonstans under knappa omständigheter. Å andra sidan gav detta nya GF chansen att skaffa sig en gård.

Otvivelaktigt var omsättningen på gårdar ovanligt stor i Toarp. Gårdfarihandeln var sålunda ett riskabelt extraknäck. Redan under 1700-talet var konkurserna icke helt ovanliga i Toarp. Under följande seklet med allmänt tillämpad lång kreditgivning blev konkurserna legio. Under perioden 1815–60 duggade konkurserna i Toarp med i genomsnitt 3/år. Nästan samtliga gällde GF. Toarp svarar för nära 40% av Ås härads samtliga bevarade konkursakter. I sammanhanget bör

observeras, att ett visst antal akter givetvis saknas. Dessutom blev många GF, skrivna i Borås och Ulricehamn, instämnda i dessa städer.

En av de äldsta i Landsarkivet bevarade konkursakterna från Toarp härrör från Andared år 1781. Bonden Sven Andersson råkade ut för eldsvåda, varvid huvud delen av hans egendom blev förstörd. Han tvingades avstå resterna till borgenärerna. Där fanns ”oförsålt och undsatt gods” i Holmetorp. Vidare förelåg fordringar på Adam Andersson i Bergsmanshyttan och även på andra håll i Bergslagen. Bland tillgångarna fanns också koppar – inköpt råkoppar eller nedsmält under branden är svårt att bedöma. Skulderna avsåg huvudsakligen varor inköpta i Borås.

I konkursakten år 1835 för Olof Andersson i Skälvarås Storegård sägs, att han var en ”gammal man”, som ”enligt praxis bortborgat vahror på handelsorten till priser, som ej kunnat betalas”. Ett lager med diverse bomullsvaror hos handelsman Kingren i Södertälje räckte inte långt för att täcka förlusterna.

Handelsdistrikt

I det tidigare omtalade rättsfallet med Sven i Toarp år 1621 försporde ståthållaren, om han underrättat sina grannar om förbudet att fortsättningsvis färdas åt ”Uppland och Bergslagen”. Detta skulle kunna uttydas som att Toarpsborna vid det årliga möte, som brukade hållas vid Loftsled – beläget inte långt från Toarps sockengräns – erhållit sitt handelsdistrikt inom detta område. Ännu långt in på 1800-talet belyser dödbok och bouppteckningar liksom Sven Dahls ingående kartläggningar, att östra Svealand var ett viktigt besöksområde för många Toarpsbor.

Även sydöstra Sverige blev tidigt ett viktigt handelsområde. I bouppteckningen 1837:591 efter Per Olofsson i Häglared Börtegård framgår, att han haft ett ”stånd eller handelsbod på Öland”. Varorna hade huvudsakligen hämtats från Kinna. På Öland bedrevs framemot slutet av århundradet en livlig bodhandel av Erlabolagets senare chef Per Larsson och hans bröder födda i Häglared Frugård. Enligt Karl Larsson i Ropperud var Petter Magnus Pettersson i Tomarp och Lars Assarsson i Häglared de sista Ölandshandlarna.

Även på Gotland verkade många Toarpsbor, bl.a. från Bygd och Kråkhult. Som förmedlare av varor hemifrån bosatte sig i Visby Per Andersson från Kråkhult under 1830-talet. Hans bror Lars dog där vid ett GF-besök år 1831, vilket efterföljdes av en sterbhuskonkurs.

På Öland och Gotland tillbytte man sig i stor utsträckning ull för vävning i hembygden.

Till Åland begav sig enligt passförteckningarna på Riksarkivet omkring 1790 Lars Andersson som ende passtagare. Bouppteckningen 1800:139 berättar, att han mördats av en kvinnsperson på Åland.

I Nils Anderssons i Kulla konkursakt år 1809 togs upp en fordran på Gunnar Johansson, som var från Slätthult men vistades i Köpenhamn. Till Norge gick

Gustafssons butik i Östersund. Toarps hembygdsförening.

under 1790-talet endast några få Toarpsbor. Under 1800-talets sista hälft var det däremot åtskilliga bl.a. från Skenstad, Halsaryd och Ammarp, som både i Narvik och Syd-Norge gjorde stora affärer. Norrland blev från mitten av 1800-talet särskilt under järnvägsbyggandet en viktig marknad för västgötavaror.

Bröderna Petterssons från Kulla skapade etableringar i Härnösand, Gävle och Söderhamn. I Östersund övertog Ernst Gustafsson från Häljared en ledande manufakturaffär, som sedan ärvdes av en brorson med samma namn. O.A. Olsson i Bygd startade en fast butik med manufakturvaror i Hallsberg år 1882. Snart tog man även upp arbetskläder. En bit in på 1900-talet inriktades verksamheten främst på herrekipering. Firman övertogs av ättlingar och Simon Olsson var disponent på 1940-talet. Företaget nedlades omkring 1960.

Västgötahandlare i Stockholm

Nolåt (norrut) vill ja` vänna mek:

Dar ä folket lätt att lura.

Dar så får ja` fuglastek,

Dar ä dyka (dukarna) fan så dura.

Genom Stockhulms sta`

Vell ja` väjen ta.

Dar tar kungen hatten å se`,

Nar ja` ränne mä min påse.

Västgötavävnader och västgötahandlare blev välkända begrepp i Stockholm redan under 1700-talet. I Toarps bouppteckningar förekom under årens lopp ofta fordringar på bl.a. lärftkramhandlare i huvudstaden. Den efterhand ganska omfattande hovinköparverksamheten, förmodligen inledd under 1790-talet, och den koppling, som skedde till en allt mer omfattande och delvis olovlig försäljning

på gator och torg gjorde Stockholm till en alldeles speciellt viktig handelsort för Toarp. Hovinköparen Assar Biörnsson lät exempelvis genom ett ombud organisera upp en ganska omfattande försäljning direkt till personalen på Rörstrands porslinsfabrik.

Flera Toarpsbor bosatte sig för kortare eller längre tid i Stockholm. Redan år 1807 flyttade Sven Larsson i Långhult dit. En namne i Häglared Nedergård, son till Lars Biörnsson, följde efter år 1814. Hans Larsson, i Nygården, född 1791, var hovinköpare och dog i Stockholm år 1824. Bouppteckningen var mycket stor med säkra fordringar på Rd 5.050:– och ett lager i Stockholm om ca 1.000:–. Bland kunderna fanns flera av de ledande lärftkramhandlarna. En omfattande färgning av vävnader hade utförts hos Kindlund – Pomp i Borås. En stor vävleverantör var Sven Eriksson i Kinna, då ännu bosatt i Stämmemad.

För hovinköparna med sina årslånga restider blev det inte ovanligt att hyra ett rum i huvudstaden. Detta framgår av register till mantalslängderna i Stockholms Stadsarkiv. Enligt mantalslängden var det på Söder nära Slussen främst i Maria, bl.a. i kvarteret Västergötland, och i Katarina församlingar, som de tog in.

Av konkursakter framgår, att man på dessa rum hade kistor med varor liksom stundom ett hörnskåp, säkerligen avsett för dokument och ”ädla” drycker. På gården hade man understundom åkhäckar fyllda med varor. Då och då förekom även en eller ett par stånd avsedda att sättas upp på marknader.

I mantalsuppgiften angav hyresvärdarna nästan alltid beteckningen ”västgöte”, vilket upprepades i längden alternativt med ”västgötahandlare” eller ”handlande, resande”. En likartad beteckning var ”dalkarl” och ännu vanligare ”dalkulla” för arbetsfolk från Dalarna. Från övriga landskap förekommer inga registreringar av detta slag.

Den plötsligt år 1828 inhyrde hovinköparverksamheten reducerade med ens kraftigt Toarpsbornas försäljning i Stockholm. Resultatet kan avläsas i åtskilliga konkurser under hela 1830-talet. Hovinköparen Lars Andersson i Germundared drabbades därav år 1836 och återigen 1845. Utöver en häst som nyligen avlidit i Rotebro hade han icke mindre än fyra hästar liksom ett speciellt bodstånd. Även efter 1828 blev dock Stockholm ett viktigt resmål för GF, dock mestadels begränsat till de ordinarie reseterminerna.

Från år 1863 finns mantalsregister, som klargör, att enbart i Maria församling fanns åtminstone 10 västgötahandlare inackorderade. För en av dem uppgavs en hyra på 100:–, en stor summa vid denna tid.

Västgötahandlare på Norrmalm

Redan år 1850 etablerade sig Johannes Johansson från Eriksberg med en lärftkramhandel på Drottninggatan 77, m.a.o. ganska långt norrut i staden. När Johannes två år senare i samband med gifte slog sig ner i Skälvarås övertogs butiken av den yngre brodern Gustaf, 26 år gammal. Butiken fungerade säkerligen som en kontaktpunkt för åtskilliga Toarps-GF, särskilt sedan Toarpsborna

Gustaf Johansson som hade butik i Stockholm.

börjat resa norrut från Stockholm mot Norrland. När västgötarna efter 1864 kunde resa året runt utan pass och genom nya järnvägsförbindelser blev mindre beroende av en lagerhållning i Stockholm tynade verksamheten av. Gustaf flyttade ut i ännu mer perifera lägen och tvingades, drabbad av sockersjuka och åtföljande synnedläggelse, att i mitten av 1870-talet nedlägga verksamheten. Han dog i Stockholm år 1890 med ett i stort sett värdelöst bo. Hans son Fredrik Wilhelm Johansson drev med större framgång en specerihandel på Storgatan i Stockholm.

Hos Maj Larsson, en ättling till Johannes Johansson, finns bevarat ett brev, som denne på nyåret 1840 fick från sin åldrige fader i Eriksberg. Maj omvandlade brevet till en dikt år 1977. Däri ingår följande strof om den 14-årige Gustaf;

Ännu en sak som jag vill skriva om
Det är din yngsta broder
som nu har blivit vuxen
och vill till andra trakter
som handelsdräng till Stockholm
eller Norge
om du kan skaffa honom städja någon gång
hos de farande från Toarp.

I ett nötskal ger denna strof en bild av hur man i bygden värderade handelsresandet. I Stockholm uppges västgötarna under senare delen av 1800-talet ha haft ett "stamlokus" på Stallmästargården. Denna krog låg norr om staden, vilket var väl ägnat med tanke på Norrlandsresandet.

Från Munkbron till Hötorget

På Munkbron i västra kanten av Gamla Stan placerade åtskilliga GF från Toarp sina bodstånd. I huvudstaden bosatte sig också ett antal fasta västgötahandlare. Från Öreryd i Jönköpings län inte långt från gränsen till Sjuhärad kom till Borås två bröder Fagerlund, Johan August och Adam. År 1856 var J.A. ute som handelsdräng för Olof Olsson i Ammarp. En tredje broder Josef bosatte sig på 1860-talet i Slätthult, där han torde ha samverkat med sina bröder. I början av 60-talet flyttade J.A. och Adam till Stockholm och startade i anslutning till Munkbron på Lilla Nygatan en butiksrörelse med västgötavaror. De fortsatte rörelsen nära 20 år. Därvid var de även inblandade i hästaffärer med bryggerierna som stora kunder. De torde ha förmedlat bl. a. sådana hästar, som GF kvarlämnade innan sina hemresor. När järnvägsförbindelserna under 70-talet minskade västgötarnas användning av hästskjuts, återvände J.A. Fagerlund till Toarp och slog sig ner i Skäftingsbacka. Därifrån bedrev han stora hästaffärer. När Josef senare flyttade till Ljushult övertog J.A. ett hemman i Slätthult.

Under 1870- och 80-talen avtog Toarpsbornas saluverksamhet på Munkbron. I stället skapades ett nytt annorlunda centrum kring Hötorget med förlängning

Claes Julanders sista butik i Stockholm.

Paul U. Bergströms första egna butik på Holländaregatan 2.

utefter Stora Badstugatan – nuvarande Sveavägen. Det var framför allt vävnader och arbetskläder, som salufördes främst i s.k. arbetarbodar.

I Ljushult strax intill gränsen till Toarp ligger Glafsered. Därifrån kom Claes Julander, som år 1894 startade en lärftkramhandel på Stora Badstugatan. Efter en tid kompletterades den med en övertagen bod tvärs över gatan och senare ytterligare två på andra håll i Stockholm. Butikerna omvandlades till arbetarbodar. Den sista av dessa butiker, en herrekipering på Hantverkaregatan i Stockholm såldes 1985 av en ättling till Claes Julander.

Vid Hötorget fick Paul U. Bergström född på Berget i Toarp en anställning hos en lärftkramhandlare, innan han skaffade egna butiker runt hela Hötorget, och till slut där anlade varuhuset P U B.

Österlund & Andersson, från Lökared och Skenstad i Toarp etablerade en manufakturaffär först vid St Nygatan och sedan ytterligare en på Hötorget. Ett visst umgänge lär ha förekommit mellan Toarpsborna kring toget.

Känd blev modebutiken Robell på Kungsgatan i Stockholm, grundad av den i Toarp år 1900 födda George Larsson Robell, son till Moses Larsson. Ej långt från Toarpsgränsen i Gravryd Östergård i Rångedala föddes år 1837 under enkla förhållanden August Magnusson. En konkurs år 1850 i förening med en sjukdom hos fadern medförde att familjen fick flytta in i en backstuga. August var emellertid då utflugen. Han uppges vid endast 12 års ålder ha fått anställning i en manufakturaffär i Linköping.

Paul U. Bergströms butiker och skrädleri vid Hötorget, där konserthuset nu ligger. Stockholms stadsmuseum E 28879

Österlund & Andersson vid återinvigningen. Stockholm Stadsmuseum. E 5200

Tillfännagifwes:

Från och med Måndagen den 9 dennes till månadens slut realiserar underteknad **en stor del** af sitt rikhaltige Kramvarulager till betydligt nedsatta priser; hwarvid särskild uppmärksamhet bör förläsa dervid, att **alla** sådana waror, som befinnas öfver sedan förra säsongen, förfäljas till ungefär hälften af då gällande priser.

Stockholm i Februari 1874.

48 Aug. Magnusson, **48.**
Westerlånggatan

August Magnusson, annons år 1874. Stockholms Stadsmuseum. F 28555

Robells Modevaruhus, Kungsgatan 14, Stockholms Stadsmuseum. F 89525

Efter ett par år flyttade han till en butik i Västerås och därifrån till Stockholm. Där blev han år 1861 i tillfälle att övertaga en liten minuthandel på Västerlånggatan 48. Efterhand utvidgades företaget med bredvidliggande lokaler. Precis som Paul U. Bergström i fråga om manskläder blev August Magnusson den tidigaste pionjären i att på 90-talet i sin manufakturaffär introducera färdiga damkappor. Filialer tillkom på St. Nygatan och Malmarna. År 1886 inrättades på Drottninggatan Magasin du Nord, som utvecklades till ett modevaruhus. Genom att sända ut kataloger lades grunden till en riksomfattande postorderförsäljning.

Unde en yngre broder Johan Fredrik och sönerna Karl August och Gunnar skapades på Västerlånggatan ett av stadens ledande modevaruhus. Magasin du Nord överläts enligt testamente vid Augusts död år 1905 till brorsonen Carl Johan Magnusson. Firma August Magnusson celebrerade under högtidliga former sitt 100-års jubileum i Storkyrkan. Verksamheten upphörde omkring 1970. En son-dotter till August Magnusson gifte sig med den kände regementschefen för Älvsborgs regemente och senare generalen G. Åkerman.

Kryddkramhandel, som blev ledande kaffehandling och livsmedelsbutik

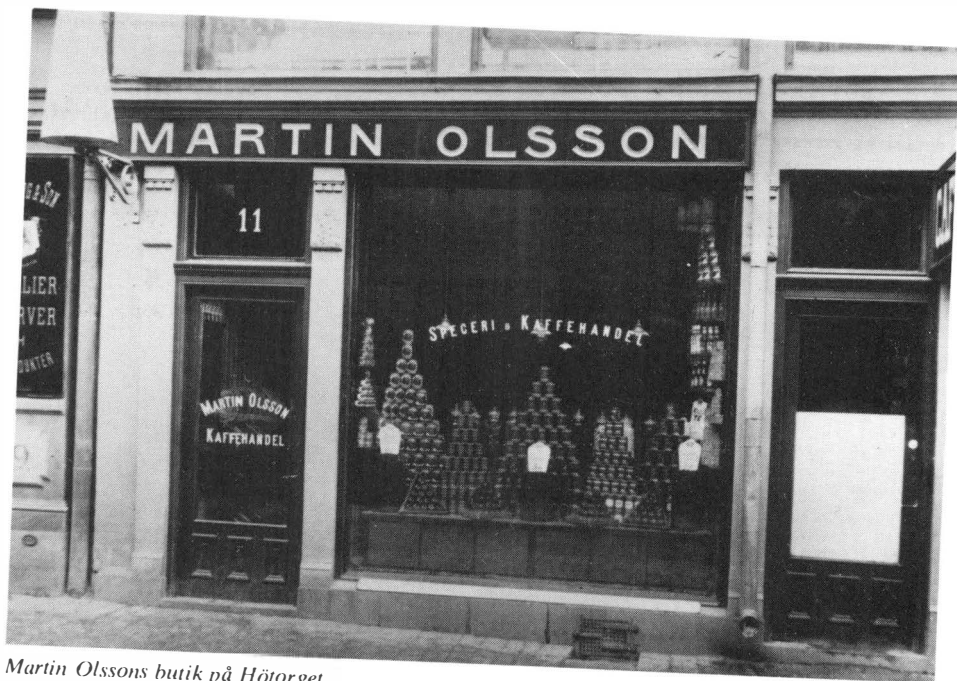
I en jubileumsbok för Martin Olssons välkända butik i Stockholm omnämns, att Martins far var född i Toarp år 1822. Han kom till Stockholm och blev där polis och skräddare. Men vad hette han – Olof eller Olofsson? – och varifrån i Toarp kom han. Av en tillfällighet berättade Birgit Fränkel i Göteborg, att hennes anfader Per Olofsson i en syskonskara med 16 barn hade en yngre bror med samma namn. Denne for till Stockholm och blev polis och skräddare. Han var född 1822. Snabbt kunde konstateras, att han var Martins far. Per d.y. hade börjat som hjälpreda åt sin bror Per d.ä., skräddare i Häglared. Under reseterminerna gick Per d.y. ut som GF. Han hade viss framgång, gifte sig och slog sig ner i Kulla. Affärerna trasslade till sig, och efter en besvärande konkurs flyttade han år 1852 till Stockholm, sin tidigare handelsort. Där blev han polis men fick allvarliga benskadur vid strid med en brottsling. Per återupptog en skräddarverksamhet ute på Djurgården. Han hade under årens lopp inte mindre än fyra hustrur.

Den äldste sonen Anders, född i Toarp 1852, tog namnet Antoni och startade en kryddkramhandel, först på Söder och sedan på Västerlånggatan i Gamla stan. Som drängpojke anställdes år 1881 den endast 12-åriga Martin. Tio år senare blev denne föreståndare för en filial på Slöjdgatan 11 eller Hötorget 11. Denna butik inköptes av honom år 1897. Den blev en av stadens ledande kaffe- och speceributiker, känd för det välkända Martin Olssons Kalas-Kaffe.

Under sonen Gunnar Oldmark – även Martin tog detta namn – växte firman i ett nytt läge i hörnet Sveavägen – Kungsgatan ut till en av stadens allra exklusivaste livsmedelsbutiker. Denna butik är nu nedlagd och företaget har efter flyttning till Älvsjö koncentrerat sig på restaurangleveranser och grosshandel.

*Martin Olsson-Oldmark.
Från nuvarande grosshandels-
firman i Älvsjö.*

Martin Olssons butik på Hötorget.

En märklig skola

Anders Svensson född år 1835 i Fritsla – son till den kända mor Anna i Bastarås i hennes första gifte – och hans maka Maria utförde i Toarp märkliga pionjärinsatser. De startade en privat skolutbildning. Verksamheten började i Kråkhult Uppegården år 1868 men överflyttades snart till Evangeliska Brödrarförsamlingens lokaler i Hagen ej långt ifrån kyrkan och år 1896 i egen byggnad vid Björkelund i Häljared. Berömd blev den på handelsutbildning inriktade undervisning, som där kom i gång. Säkerligen har denna skolgång medverkat till att åtskilliga Toarpsbor blev framgångsrika handelsmän och industriledare även sedan GF-monopolet upphörde för Sjuhäradsbygden år 1864. I denna skola gick bl.a. Paul U. Bergström, David Österlund, Herman Jansson.

Paul U. bevarade för framtiden exempel på det "italienska" bokhålleri, som han fått lära sig i skolan.

Från gårdfarihandel via förläggarverksamhet till hemsömnad och industriablering

Domboken belyser, att den store hovinköparen Per Biörnsson redan under 1790-talet ur ett lager tillhandahöll varor till andra GF. Under 1800-talet blev det efterhand allt vanligare att framgångsrika GF på äldre dagar fungerade som hemmahandlare. De överlät sin kundkrets och finansierade ett antal GF genom lagerhållning och kreditgivning. Lars Andersson i Skäftingsbacka och hans son Per Larsson hade en sådan förläggarverksamhet på 1830- och 1840-talet. Dessa handlande lät även i egen regi färga vävnader främst i Borås. Förläggarverksamhet blomnade särskilt upp sedan Sjuhäradsbygden år 1864 förlorat sitt tidigare GF-monopol. Under Borås upptogs som förläggare i vår äldsta handelskalender år 1859; Nils Nilsson i Andared, Johannes Lundberg i Starhester och Per Andersson i Kovra. Fram till 1890 registrerades sammanlagt över 60 förläggare i Toarp i handelskalenderns årgångar. Från ett maximum av 26 år 1879 sjönk antalet till några få i början av 90-talet.

Ludvig och Gustaf Flodin, söner till färgeriägaren Magnus Flodin i Hulta Mellangård strax utanför Borås, flyttade under 1870-talet till Toarp. Ludvig blev vävnadsförläggare i Stuvered. Omkring 1890 flyttade han till Borås och startade en manufakturaffär på Österlånggatan. Gustaf bosatte sig i Målsryd, där han även anlade ett hanverksbetonat färgeri år 1881. Färgningen blev alltmer omfattande och under 1890-talet kompletterades utrustningen med en ångmaskin. Efter att ett antal år ha drivits av sonen Fritz övertogs färgeriet år 1918 av Viskaberg i Borås och blev snart nedlagt. En annan son Oscar Flodin blev en av ledarna för Joflo i Aplared.

I början av 1880-talet anlades Kerstingårdes kassaskåpsfabrik. En storsatsning skedde 1897 med en linnefabrik i Dalsjöfors, som under 1900-talet jämte Målsryd och Gånghester blev mindre industricentra. En betydande roll kom Toarpsbor att spela i den våldsamma industriexpansionen i Borås omkring sekelskiftet.

G.A. Flodin.

Övergång till hemsömnad

Förläggarverksamheten avtynade under 1800-talet samtidigt med den lokala hemvävningen främst på grund av den ökade konkurrensen från fabriksvaror. Lönerna i hemvävningen låg långt under fabrikslönerna. I viss utsträckning övergick man till hemstickning. Fram till omkring 1900 hade J.A. Pettersson i Slätthult viss verksamhet, men stickningen leddes i första hand av förläggare i Borås. En icke obetydlig hemstickning igångsattes av John Carlsson i Häljared år 1897 men upphörde efter några år. Hur många hemstickare som under 1900-talet anlätades av Theodor Anderssons och Henrik Johanssons trikåfabriker är okänt. En ganska omfattande garn- och trikåförsäljning bedrevs i den Fagerska salubutiken. Hemstickningen undanträngdes emellertid i Toarp snart av hemsömnad. I sin skrift Svenska Hemarbetsförhållanden konstaterade Greta Meyerson:

”Vid stickmaskinernas användande började småningom den olägenheten visa sig, att man än behöfde en gröfre, än en finare maskin, ty det fanns ej alltid arbete för samma groflek. Då utbyttes stickmaskinen här och hvar efter hand mot symaskinen, och i en socken, den intill Borås i Ås härad belägna Toarp, är sömnad numera den oftast förekommande arten af hemarbete”.

Borås den 31 Okt. 1892

Herr Segerfors Konsumtionsförenings
Segerfors Debit
till Mauritz Nilsson

An. Enligt ordres och för bet. af räkning och rest uplämnadt
med Randäg

Trikåstickning i Mauritz Nilssons fakturavinjett. Tekniska Museet.

Mauritz Nilsson i Dalhems väveri i Borås, född i Andared i Toarp, hade under 1890-talet för sin trikåavdelning åtskilliga hemstickerskor i Toarp. Under 1900-talet överflyttades denna verksamhet till andra socknar, där lönerna icke pressats lika mycket uppåt av hemsömnaden. År 1900 skrev Hjalmar Redin i en liten skrift om Toarp:

”Sömmerskor finnas numera i nästan hvarenda stuga i Toarp, såväl gårdar som torp, ty dussinsömnad – af kläder, mestadels från Borås – är ortens allmänt anlitade förvärfskälla och väfstolarne hafva i regel blivit undanträngda af symaskinen.”

”En fästmö borde främst kunna se för då kunde mannen starta en verksamhet”, var ett populärt talesätt. ”Ja, i Toarp där sur dom och gnur dom och tjänar stuvera (pengarna) med nupera”. Det var en enkel hemsömnad, där man pressade kostnaderna, berättar Elsa Karlsson i Dalsjöfors. ”Man sydde byxor som var vida, det kvittade om man tog dom fram eller bak”. Hon minns hur man på många håll gjorde byxor av stuvbitar.

Skärning av tygstycken lärde man sig av Toarps många skräddare, som var kända både i Borås och bland förläggarna i Marks härad för sin sömnad. De visste hur man kunde använda en lie. Så här berättade mästern Ernst Johansson hos Erikson & Larson i Gertrud Grenander – Nybergs stora konfektionsutredning år 1941:

”Man hade en spricka i bordet på ungefär 60 cm. Så vässade man en kniv, gjord av en lie, med en brynsten, som när man slår hö, och så karvade man upp och ner med kniven och flyttade tygpacken allt efter. Man kunde skära en 15 dussin om dagen, men arbetstakten var ej så stor förr. Mollskinn var hårt, då var det bra med lie”.

I en skräddarfamilj åtog man sig att sy hela plaggen för J.A. Pettersson i Målsryd. Sömmerskan Albertina Larsson född 1889 berättade härom i konfektionsutredningen:

”Vår familj sydde bara rockar och västar. Hela familjen deltog. Vid 14 års ålder fick jag börja att göra lättare arbete: sticka kragar, sy i knappar o.dyl.” Fadern

sydde ihop och sydde i ärmarna samt riktade. De äldsta barnen sydde fodret. Modern gjorde handsömman och sydde även kanpphålen. ”Vi var 7 syskon. Vi hade trampmaskin. Vi hade arbete hela året runt. Far steg upp klockan 5 och så sydde vi till 8, 9 på kvällen, ibland till 11, 12. Vi fingo hålla oss med tråd först. På slutet fick vi från fabriken”.

Sömnaden mekaniserades

Den enkla handsömnaden ersattes i viss utsträckning redan under 1890-talet med trampmaskiner. Efterhand investerades i specialmaskiner för knapphål m.m. Ända till 1916 var man helt hänvisad till hand- och trampkraft liksom till belysning med fotogen eller karbidlampor. Det året installerades ett enkelt batteriverk i det Flodinska färgeriet i Målsryd, som dock fick betydelse enbart i det närmaste grannskapet. Ett par år senare började Trollhättan dra fram ett ledningsnät med efterhand åtföljande övergång till elektriska symaskiner.

Under 1890-talet igångsatte J. A. och Martin Pettersson i Slätthult en omfattande hemsömnadsverksamhet. Denna hemsömnad kompletterades sedan med fabriksdrift i egna lokaler. I en nybyggd fabrik i Målsryd, alltjämt i södra Toarp, ökades 1912 kraftigt tillverkningen, samtidigt, som en icke obetydlig hemsömnad dock hölls i gång. Vid Draered i mellersta Toarp liksom i Ammarp och längre norrut i Skenstad startades omkring sekelskiftet en ganska omfattande hemsömnad i regi av förläggare. I socknens norra del engagerade Robert Rydin i Ulricehamn – senare i Borås – åtskilliga hemsömmerskor. Flertalet arbetade dock direkt eller med nyssnämnda lokala förläggare som mellanhänder för Boråsfirmer särskilt sådana med Toarpsbor i ledningen, såsom Erikson & Larson, Erlabolaget och Borås Konfektion, Magni, men även för t.ex. Ad. Larsson. Även i Gånghester och Dalsjöfors i Toarp etablerades efterhand ett antal sömnadsfabriker, flertalet med viss bibehållen hemsömnad.

Den stora hemindustriutredningen år 1911–12 klargjorde att i Älvsborgs län antalet hemvävare alltjämt var lika stort som fabriksvävare eller 2.800 samtidigt som fabriksproduktionen i volym var 10 gånger större än hemproduktionen. Inom trikåttillverkningen fanns dubbelt så många hemarbetare medan produktionsvolymen där endast var 1/3. Inom sömnadsverksamheten var läget helt annorlunda. Både till arbetarantal och produktion var hemsömnaden 10 gånger större än fabriksverksamheten. Med avancerad momenttillverkning och införande av det löpande bandet i förening med en alltmer standardiserad konfektion blev det från 1940-talet allt svårare för hemsömnaden att hävda sig mot konfektionsfabrikerna.

Denna tillbakagång uppvägdes dock för Toarp av det stora antalet Toarpsbor, som blev engagerade i konfektionsindustrin. I denna bransch fanns inte mindre än 627 arbetare bosatta i Toarp år 1965, dock med huvuddelen pendlande fram och åter till Borås. Den hårda kris, som sedan drabbat speciellt den enklare Boråskonfektionen har drastiskt reducerat detta antal.

Olof Svensson i Häljared – en märklig bouppteckning

Bland bouppteckningar i Ås härad är det speciellt några, som frapperar genom sina mycket stora belopp, i en tid då flertalet slutade på betydligt under 100:–; Johan Svensson i Häljared Östergård 1743:121, Olof Svensson i Häljared Nedergård 1754:455, Anders Larsson i Skälvarås Kronogård 1758:487 och Kerstin Björnsdotter gift med Björn Larsson i Smedsås 1758:539. Till de mer betydande männen hörde också Björn Hansson i Häglared Nedergård, far till Olof i Taryd, till Per i Övrarp och Lars i Nedergården, liksom även Daniel Jonsson i Mustomten.

I anslutning till Olof Svenssons bouppteckning finns också en handling om hur tillgångarna skiftats efter ytterligare en ”storman” Gunnar Larsson i Häljared Västergård, död omkring 1740. Den senare var svärfar till Olofs döttrar Britta och Kerstin, gifta med Per i Algutstorp Rångedala och Lars Gunnarsson i Häljared Västergård. De nyssnämnda två Svessönerna var bröder och av Larsönerna var Björn och Gunnar söner till Lars Gunnarsson i Smedsås. Dennes dotter Karin synes för övrigt ha varit gift med Olof Svensson i dennes första gifte. Som ogift hade Olof 1716 övertagit gården tillsammans med modern, som då var änka. Bland de äldsta bouppteckningshandlingarna i Ås härad finns ett dokument, som behandlar skiftet mellan Olof och två barn före ett omgifte med Karin Andersdotter ifrån Vävarehult i Rångedala.

De här nämnda handlingarna härrör uppenbarligen från en förmögen elit av den s.k. Toarpsadeln. Olof Svenssons tillgångar på 6.663:– utan egentliga skulder var en otrolig förmögenhet vid denna tid. Arvingar var änkan Karin Andersdotter och åtta barn, varav två i det första giftet. Redan på förhand hade Olof ordnat med ”hemföljd” för de gifta barnen. Fordringarna tyder på att åtskilliga Toarpsbor erhållit varor på kredit, i flera fall förmodligen som en slags handelsdrängar. ”Uppe i landet” fanns fordringar, som uppgick till imponerande 3.793:–. Tillgångarna i guld, silver och tenn togs trots tidens låga uppteckningsvärderingar upp i sammanlagt mer än 900:–. Där fanns bl.a. 9 silverbägare för brännvin. I lager låg såväl mönstrad som omönstrad drällväv, vilket tyder på vävnadshandel. Ute i skogen fanns diverse ovärderade sågtimmer. Olof hade ett stort antal boskap till huvuddelen utplacerade på andra gårdar även utanför Toarp. Han hade säkerligen varit traktens störste boskapshandlare. Priserna på boskap var vid denna tid jämförelsevis höga och förblev så en bit in på 70-talet.

Ett tecken på Olof Svenssons boskapsaffärer är också, att han vid vintertinget 1749 tillsammans med sonen Lars blev instämd för att på det gemensamma ollonbetet i Gälared ha släppt ut alltför många svin, vilket dock vederlades. Redan 1737 hade Olof blivit instämd till tinget, för att hans getter hade skövlat ett antal pilträäd, vilka var tänkta att användas som vidjor vid korgflätning. Ärendet reglerades slutligen i godo. Redan på 1720-talet förde Olof järn från Bergslagen till hembygden och marknader i södra Sverige erhållet i utbyte mot bl.a. boskap.

Men en, och vinta från Crivileyer till gods.
 att för användas i Gården, och utifrån som
 om försvaret i Gouvernemente flitig Klapphand
 att ända något för ännu förklara i mått.
 Nymn med Vrij Explaren i Gården, och
 Adress. Gud och vordig. Stockholm d.
 3 Maj År 1714

Ulrica Eleonora

Carl Gyllenpierna Gabriel Falkenberg
 Arvid Horn Jacob Spens Reinhold von Bergen
 Jacob Zwenpierna. Nicod. Treffer.

N: 4

Extract af Rätt specialen, tillän utgå
 Rättens myndighet y 26 sept. år 1724.

Anders i Vallebo,	Örnungsjern 2 Rtt.
	Dingjern 1 1/2 Rtt.
Jön i Fölgård	Örnungsjern 1 Rtt.
	Dingjern 1/2 Rtt.
Gunnar i Fölgård	Örnungsjern 2 Rtt.
Olof i Fölgård	Dingjern 1 Rtt.
	Örnungsjern 1/2 Rtt.
Johan i Skuden	Örnungsjern 4 Rtt.
Hånb i Fölgård	Örnungsjern 1/2 Rtt.
	Dingjern 1 Rtt.
Hofv i Fölgård	Dingjern 1/2 Rtt.

Chors d 23 November 1724

And. Bergman

Reseallmoge, som sålde järn på Skene marknad år 1724 enligt Boråsriksdagsmannen Ulfs besvärsskrivelse. Inte mindre än fem bönder från Toarp, bland dessa Olof Svensson och Gunnar Larsson i Häljared. Riksantikvarieämbetet.

Omedelbart efter Olof Svenssons död blossade hårda strider upp mellan hans två barnkullar. Vid tinget riktade Lars Olofsson, gästgivare i Trädet i Redväg, och Britta, gift med Per Gunnarsson i Algutstorp ett hårt angrepp mot Olofs svåger Björn Larsson i Smedsås. Denne hade år 1724 utsetts till förmyndare för arvingarna efter första hustrun Karin Larsdotter och år 1739 efter dennas moder Kerstin Persdotter.

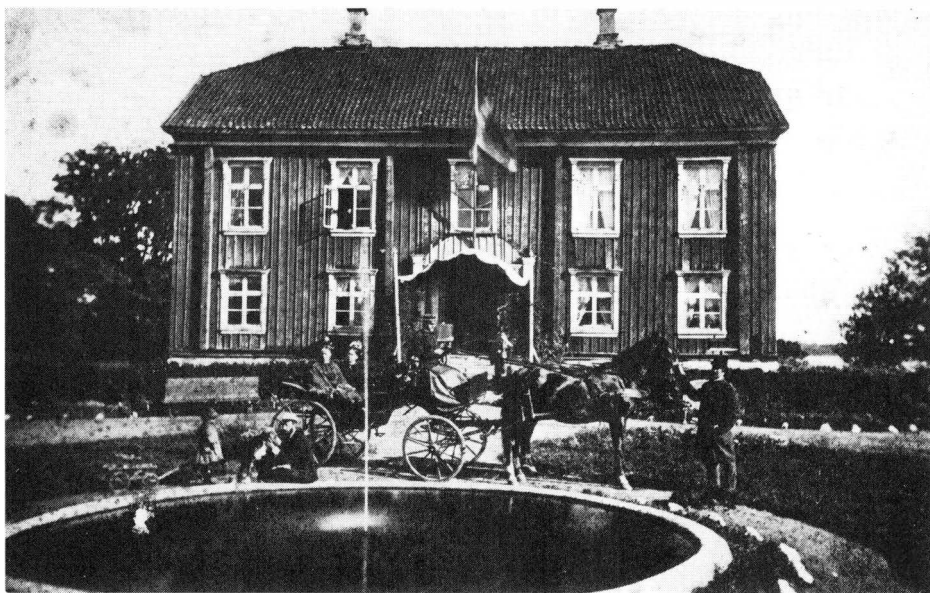
En genstämning för obefogat klagande inlämnades av Björn med stöd av änkan Karin Andersdotter och hennes barn i den andra barnkullen. Dessa hårda motsättningar skapade svårigheter att tillsätta förmyndare till Olofs omyndiga arvtgare. De först tillsatta avsåg sig snabbt uppdraget. Inte mindre än sju förmyndardpar blev i tur och ordning tillsatta innan en definitiv lösning erhöles med sonen Lars Olofsson i Trädet och svärsonen Lars Gunnarsson i Häljared.

Under ett par ting höll sig Björn borta på grund av angiven sjukdom. Genom intyg och ett par vittnesmål i förening med hans stora anseende bland rättens ledamöter, till vilka han själv hörde som nämndeman, låg målet ganska väl till för honom. Då engagerade motsidan landsfiskalen Per Daniel Ödman, som i ett annat mål hårt hade angripit Björn Larsson. Först efter det att frågan varit uppe vid icke mindre än fem ting upplöstes ärendet definitivt. Man hade ingått en förlikning, där tydligen Björn fått ge vika i vissa punkter.

Olof Svensson son Anders Olofsson född 1732 fick vid mantalskrivningen år 1750 epitetet "liten och ömkig" och blev därför då ej skattskriven. Han visade sig emellertid ha gott gry och slog sig ner i Taryd Västergård gift med Kerstin Olofsdotter. År 1795 taxerades Anders för det högsta enskilda handelskapitalet i Toarp, t.o.m. högre än Toarpskungen Per Andersson i Slätthult. I hans bouppteckning 1819:1201 fanns inga skulder men däremot tillgångar på 5.262:– varav fordringar på inte mindre än 5.058:– varav åtskilliga i socknar längre bort. Han var då 87 år gammal. Hans dotter karin, hustru till den store hovinköparen Olof Björnsson, hade avlidit två år tidigare. Om denna dotter berättas i avsnittet om "De rika änkorna".

Ett par av barnen gifte sig i socknar utanför Toarp. Häljared Nedergård övertogs av sonen Per Olofsson, som gifte sig med Maria Jonasdatter. Han dog, 1794:445, med betydande tillgångar, bl.a. 2.020:– i fordringar varav hälften i socknar längre bort. Deras son Olof Persson född 1780 gifte sig med Anna Larsdotter från Äspered. Han tog sig namnet Hedlund och blev borgare i Ulricehamn, samtidigt som han var åbo i Nedergården.

Under kontinentalpärrens tid deltog Olof Hedlund i affärer med bomullsvaror och siden mellan Västkusten och Stockholm, där han samverkade med en handlare Hirsch Davidsson. Han råkade vid besök i Strömstad ut för ett beslag men fick upprättelse efter överklagande hos Kommerskollegiet. Olof blev meddelägare i Väby gästgivaregård, vilket gav honom stora skulder och säkerligen ökade hans benägenhet för starka drycker. Under en resa 1826 råkade han välta, hamnade under kärran och avled. Hans förmögenhet var då helt förbrukad, och sterbhuset drabbades av konkurs året därpå.

Hökerums säteri.

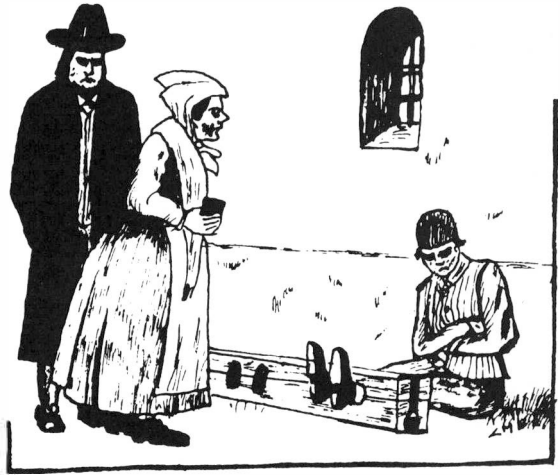
Gunnar Larsson och hans ättlingar

Gunnar Larsson gifte sig år 1700 med Kerstin Persdotter, som var född i Häljared Västergård (Gamlegården), där de sedan bodde. Gunnar var en av de Toarpsbor, som från Bergslagen medförde osmundjärn för försäljning i Skene år 1724. I sockenprotokollet år 1728 sades att "Gunnars dreng i Heljared gjordt förargelse i Kyrckian. Thy beslutade att han skulle sättias i Stocken". Gunnar dog före 1744. Någon bouppteckning har inte påträffats efter Gunnar Larsson, bortsett från den handling, som omnämndes i anslutning till Olof Svensson. Vidare fastslogs i domboken år 1750, att Gunnars dotter Karin, gift med Sven Svensson i Häljared Östergård, skall ha lika arvsrätt med sönerna.

Anders, en av Gunnars söner, slog sig ner på fädernegården. Ogift dog han redan 1767:375. Bouppteckningen efter honom var rekordartad på nära 10.000:–. Affärer hade förelegat med färgaren Butsch i Borås liksom med löjtnant Björnberg, förmodligen David Björnberg på Grimskulla i Kinnarumma.

En annan son Lars Gunnarsson född 1722 gifte sig med Kerstin, dotter till nyssnämnde Olof Svensson. De båda bosatte sig på Häljared Västergård. Han synes ha drivit framgångsrika affärer i Skaraborg och övergick på äldre dagar till en sorts lokal bankirverksamhet i och ikring Toarp. Bouppteckningen 1799:321 slutade på 6.918:– i tillgångar varav inte mindre än 6.600:– i fordringar. Hustrun Kerstin Olofsdotter levde till 1817 och var en av de rika änkorna, varom senare skall berättas.

Lars Gunnarssons äldsta dotter blev gift med Toarpskungen Per Andersson i Slätthult. De två yngre systrarna gifte sig med två söner till Hans Persson i Skälvarås Storegård, Anna med Per i dennes andra gifte och Karin med Lars. Per

*Sitter i skamstocken. Ur bok
av Bergstrand.*

Hansson dog med ganska måttliga tillgångar i bouppteckningen 1799:557, ungefär samtidigt med svärfadern Lars Gunnarsson. Per Hansson hade även en yngre broder med samma namn. Även han var bosatt i Storegården och dog utan större tillgångar 1802:639. Där fanns några fordringar bl.a. i Stockholm. Per Hansson d.y. hade två söner, Lars och Per. Om Per och hans låga resekostnader har tidigare berättats. Lars, bosatt i Stuvered, hyrde fr.o.m. 1821 ofta rum i Stockholm, där han logerade och höll lager.

Lars Gunnarssons dotter Karin gifte sig enligt ovan med Lars Hansson från Skälvarås. De övertog hennes fäderneärvda gård i Häljared. Även Lars Hansson drev framgångsrik handelsverksamhet. Samtidigt genomförde han stora utdikningar och uppodlingar. Detta redovisades vid tinget med uppgift om körning av inte mindre än 3.420 lass sten och torv. Bouppteckningen år 1808 var stor och innehöll bl.a. 833:– i kontanter.

Lars Hanssons dotter Märta gifte sig med en son till den store hovinköparen Olof Biörnsson. Under namn Sven Thorell blev maken en av bygdens större handelsmän. Han inköpte ett flertal gårdar och slog sig ner på säteriet Hökerum i Ving. En annan dotter Anna hamnade på fädernegården Häljared Västergård, gift med Anders Svensson från Kråkhult Uppegård. Anna avled 1836:249 och Anders 1842:845, i båda fallen med stora tillgångar. Han finansierade flera handelsdrängar från Kråkhultgårdarna och drev affärer i Kalmartrakten och på Öland, där han hade ett varulager. En tredje syster Kerstin slutligen dog endast ett par år efter giftet med Anders Larsson Svedberg från Östergården.

Gården såldes av Sven Thorell år 1842 till smålänningen Johan Andersson. Denne var farfarsfar till Olof Hellström, som alltjämt är bosatt i Häljared Västergård dock ej i Gamlegården, som brann ner för åtskilliga år sedan.

Biörn Larsson i Smedsås – en mäktig nämndeman

Biörn Larsson, son till Lars Gunnarsson i Smedsås, var född 1648. Redan i 25 års ålder övertog Biörn gården efter fadern. Biörn deltog i boskapshandeln med Bergslagen. I likhet med Olof Svensson och Gunnar Larsson medförde han därifrån stång- och osmundjärn. Som nämndeman anmälde han år 1749 ett antal grannar i tingsrätten för att de skulle ha utspritt vissa rykten om Biörn och hans son Olof för att ”förminska deras handelskredit i Stockholm”. Det hela upplöstes emellertid i godo. Omkring 70 år gammal var han under åren 1754–57 oupphörligen inblandad i olika mål som svarande eller kârlande. Om användningen av en äng i Bredared instämde han av Georg Tollstorp i Borås för den kände färgaren Philip Langlets räkning. Målet vanns av Biörn. Det största målet drevs av landsfiskalen Per Daniel Ödman. Det gällde ett antal pass, som egenmäktigt undertecknats av ”inspektoren” Biörn. I ett av dessa pass hade sonen Lars Biörnsson fått rätt att tillsammans med tre GF från grannsocknar bege sig till Skåne med ”träbråte” av egen tillverkning för att byta till sig brynstenar.

Tre av passen var utfärdade för Jon Andersson i Kanåsen. I två fall angavs sonen Lars Biörnsson som medhjälpare vid resa för försäljning av egna tillverkningar i Småland och Östergyllen.

Uppenbarligen var Biörn synnerligen besvärad av detta rättsfall. Han höll sig undan från tinget under förevändning av sjukdom. När detta upprepades begärde Ödman handräckning för hämtning även av sonen. Biörn var uppenbarligen sängliggande, medan sonen hastigt till häst tog till flykten. Frågan var så allvarlig, att Biörn såg sig nödsakad att avsäga sig nämndemannskapet. Därvid avtackades emellertid Biörn Larsson med ampla lovord av sina kollegor. Trots alla manipulationer åtnjöt han alltså stort förtroende. Biörn blev även instämnd av Jon Andersson i Kanåsen. Denne uppgav sig ha varit ”under Biörn Larssons lydno” utan att ha erhållit ersättning för ”häst och kost”. De många rättsfallen spädades även på av en gammal avundsman den redan omnämnde riksdagsmannen Per Nilsson i Draered Skattegård. I en skarp inlaga anmäldes Biörn bl.a. för ett överfall på Per och även för de förfalskade passen.

Per höll sig emellertid undan. Han uppgav sig vara sjuk. Biörn var däremot närvarande och hade mobiliserat upp ett antal skriftliga vittnesmål från tre GF, som befann sig på handelsresa i Stockholm. Där klargjordes att Per regelbundet var nersupen, och att anmälan saknade all grund. Tingsrätten beslöt att hämta Per Nilsson, som dock visade sig vara för onykter. Först beslöts att Per på sedvanligt sätt skulle få förklara sig vid nästa ting. Däremot vände sig dock ett antal nämndemän.

Under hänvisning till ett ”liderligt och oanständigt leverne” begärde de hans omedelbara avsättning. Detta blev beslutet, trots att detta var emot reglerna. Det hela är märkligt med tanke på att Per Nilsson var riksdagsman åren 1755–56. Utan att behöva på allvar gå in i svaromål hade Biörn vunnit en stor seger över sin arge antagonist. Beträffande passen förklarades helt kort, att dessa låg i hovrätten och därför utanför tingsrättens behörighet. Först år 1759 avgjordes det hela

slutgiltigt genom att en förlikning ingåtts mellan Per och Biörn, något som skriftligt framlades för tinget.

Biörn lämnade under årens lopp betydande bidrag och lån till kyrkan. Som tack erhöll han år 1730 rättigheten att åt sig under klockstapeln utse en gravplats, vilket måste ha varit en stor hedersbetygelse.

Utän tvekan var Biörn en stor handelsman, som bl.a. i Stockholm arbetade med några handelsdrängar. Hans hustrus, Kerstin Biörnsdotters, bouppteckning 1758:539 slutade på det osedvanligt höga beloppet 3.919:–. Där fanns bl.a. fordringar i Stockholmstrakten liksom på Lars Johansson, Smälänning (ev. bosatt i Borås). Snart efter hustruns död gifte Biörn om sig med den 53 år yngre Annika Eliedotter. De fick en dotter Kerstin, som vid Biörns död 1774 var 14 år gammal. Vid dödsfallet var Biörn 90 år gammal. Hans bouppteckning 1774:341 uppvisar betydande tillgångar på 3.250:–, som till huvuddelen utgjordes av fordringar. Under 1760-talet hade han vid ett par tillfällen uppgjort testamenten till förmån för barnen i det första äktenskapet.

Sonen Lars Biörnssons hustru, Karin Andersdotter, avled endast fem år senare. Förmögenheten hade på den korta tiden hunnit smälta samman till en obetydlighet. Även när Lars själv dog, var bouppteckningen 1794:555 ganska oansenlig. Detsamma gällde bouppteckningarna efter Biörns övriga barn.

Anders Larsson i Skälvarås Kronogård – anfader till en ledande klan i Toarp

Bland de äldsta bouppteckningarna i Ås finns också en skifteshandling, 1738:457, uppgjord av Anders Larsson i Skälvarås Kronogård för delning med en 12-årig son, innan ett nytt gifte. Tre år tidigare hade hans fader Lars Andersson avlidit, 76 år gammal. Den nya hustrun Maria Jonsdotter från Slätthult fick en stor morgongåva, 40 lod silver, vilket blivit särskilt noterat i vigselboken.

Anders dog år 1758. Samtidigt begrovs i Toarp ett flertal bönder och även barn. Tyvärr är dödboken just där både knapphändig och svårläst. Var de offer för en epidemi eller hade en olyckshändelse timat? Bouppteckningen 1758:487 hade tillgångar på nära 2.000:–, vartill ev. skall läggas sex hemföljder till barn i den nya barnkullen. Av dessa blev Per Andersson med tiden känd som Toarpskungen. Dottern Kerstin, född 1755, gifte sig i Långhult med Lars Persson, född 1732, som år 1800 i Toarp beskattades för ett mycket högt handelskapital. Av deras barn blev en dotter Elin, född 1789, gift med Anders Pettersson, och en son Per med Anna Pettersson, båda barn till "Toarpskungen".

Lars Andersson, född 1745, äldst i den andra kullen, gifte sig med Maria Persdotter från Åspered. Han var ute som GF med Stockholm och Uppland som distrikt. Bouppteckningen 1810:949 innehöll stora fordringar främst i granngårdarna. Hustrun gick därefter över till ett enkelt undantagsliv att döma av hennes bouppteckning 1826:771. Barnen nådde alla inflytelserika positioner i socknen.

1700-tals byggnad i Kråkhult Uppegård. BMR E 79, 947

Äldsta dottern gifte sig med bygdens store handelsman Anders Persson Draered. Kerstin kom till en förmögen handlare i Bråthult, Sven Larsson, och Anna blev maka till Sven Larsson i Långhult. Sven i Bråthult var en betrodd man. För Ås härad undertecknade han år 1794 en skrivelse, som med viss tvekan avstyrkte Ulricehamns ansökan om lika reserättigheter som Borås. Samtidigt riktades emellertid en hård kritik mot Borås och dess monopolsträvanden. Sonen Anders Larsson blev aktiv handelsman i Ulricehamn och Borås. Lars Larsson, född 1779, övertog ett hemman i Kronogården gift år 1813 med den endast 18-åriga Anna medlem i den kända Janssonsälakten i Häljared Nedergård. Lars blev hovinköpare och hyrde därvid ett rum i Katarina församling i Stockholm. Han dog 73 år gammal 1852. En av Lars söner, Johan, tog namnet Torén och flyttade till Ulricehamn och verkade i Stockholm. Han övertog gården efter fadern på 1850-talet. En annan son Anders blev handelsman i Ulricehamn och Borås med handelsdistrikt kring Kalmar och på Öland. Han drabbades av konkurs år 1857, där dock de ganska stora skulderna i huvudsak balanserades av tillgångar.

Lars Anderssons söner Per och Johannes Larsson förekom ofta vid olika förrättningar i Toarp och fungerade som lokala bankirer med stor utlåningsverksamhet. De blev varandras svågrar genom giften med Anna och Kerstin, döttrar till den förmögne Ölandshandlaren Olof Persson d.y. i Häglared Börtegård, född 1758. Enligt en stor bouppteckning 1823:1133 fanns bl.a. en stor ekkista med varor på Öland. Johannes, född 1790, övertog efter giften ett ställe i Slätthult. Kerstin Olofsdotter dog redan 1825 och Johannes gifte fyra år senare om sig med

Elin Larsdotter, född 1801, änka efter Hans Larsson i Nygården, född 1791 i Häglared Frugård. Denne hade avlidit på resa i Stockholm efter tre års äktenskap och lämnade efter sig en ganska stor bouppteckning 1824:193 med fordringar bl. a. på ett par lärftkramhandlare i huvudstaden. Johannes dotter Maria Christina gifte sig med storhandlaren Per Larsson från Häljared Östergård. De bosatte sig i Västergården, där Per byggde det herrgårdsliknande hus, som alltjämt är kvar.

Johannes broder Per Larsson bosatte sig på Kronogården. Han var en hård fordringsägare, vilket framgår i flera konkursakter. Vid dödsfallet 1858 var Per en mycket förmögen man med 27.829:— i tillgångar varav över 70% i fordringar. som finansiär satsade han bl. a. på sin svåger, bygdens store "hemmahandlare", Anders Persson i Draered.

De här omnämnda ättlingarna och med dem ingifta tycks länge ha uppehållit en samhörighet och ett sorts ledarskap i Toarp. På den teckningslista som av kyrkoherde Söderlund cirkulerades år 1822 enligt nedan för att få in medel till en orgel var det 11 av 16 undertecknare, som tillhörde denna klan. Det ringa intresset i övrigt i socknen medförde dock, att det skulle dröja 30 år innan en orgel kom på plats främst finansierad av den Toarpsfödde Hans Nellson i Borås.

Lars Svensson i Bråthult	13:16	Rd Banco
Anders Pehrsson i Draered	20	"
Anders Petersson i Slätthult	20	"
Gunnar Petersson i Slätthult	20	"
Pehr Petersson i Borås	20	"
Anders Svensson i Borås	10	"
Sven Pettersson i Slätthult	33:16	"
Sven Thoréll i Häljared	10	"
Anders Andersson i Skäftingsbacka	3:16	"
Sven Bryngelsson i Stommen	3:16	"
Sven Larsson i Långhult	3:16	"
Gunnar Svensson i Kråkhult	3:16	"
Pehr Svensson i Kråkhult	3:16	"
Sven Larsson i Bråthult	3:16	"
Johannes Larsson i Slätthult	3:16	"
Pehr Larsson i Skår	3:16	"

Toarpskungen Per Andersson i Slätthult

När Anders Larsson i Skälvarås avled år 1758 tog änkan Maria Jonsdotter med fast hand över gårdsbruket och lyckades med framgång fostra sina sex barn, innan den äldste Lars Andersson blev gårdsägare. Själv följde hon med den näst äldste Per Andersson, född 1748, när denne år 1772 övertog ett hemman i Slätthult efter den avlidne barnlöse Anders Andersson. Dennes hustru Karin Jonsdotter var

Gammal gård i Långhult. Toarps hembygdsförening. E 117783

förmodligen syster till Maria och dotter till Jonas Persson, som i sin tur varit gift med en av döttrarna till Gunnar Larsson i Häljared. Per vigdes 1776 med Kerstin Larsdotter, född 1754, en dotter till den omnämnde Lars Gunnarsson i Häljared.

Vid sidan av en fortlöpande GF-handel med Stockholm, ev. inklusive kungliga hovet, som distrikt blev Per Andersson snart en ledande man i olika värv i församlingen. För hela häradet utsågs han till riksdagsman åren 1786, 1792 i Gävle och 1800 i Norrköping varom tidigare berättats. "Han var som en furste" berättade sondotterdottern Angelie Erikson 100 år senare.

Per var en allvarlig man med djupt religiös läggning. Som kyrkvård fungerade han i många år. Han var en av de mest aktiva vid kyrkans ombyggnad år 1783 och fungerade därunder som kassaförvaltare. Tillsammans med Per Persson i Draered har han alltjämt sitt namn inpräglat på en minnestavla uppsatt över kyrkans port. Inom den herrnhutiska rörelsen eller Evangeliska Brödrarförsamlingen med aktiv verksamhet i Väst-Sverige blev Toarp ett lokalt bygdecentrum, där Per var en av ledarna. År 1889 var antalet medlemmar inte mindre än 153. Verksamheten synes ha kommit i gång under 1770-talet under ledning av adjunkten J. Wallin från Horns församling med Adolf Sten som kyrklig efterföljare. Från Tyskland sändes i början av 90-talet Anders Stensgård till Västergötland med särskild verksamhet i Toarp. År 1797 avlöstes han av "broder" Stenbom. För församlingens fattigkassa svarade Per Andersson tillsammans med Lars Nilsson i Skenstad. Man var mån om att ej för snart utnyttja kassan för olika understöd eller för "husets reparation". Huset torde ha varit Hagen ej långt från kyrkan. I Evangeliska Brödrarförsamlingens arkiv i Göteborg finns tyvärr endast sporadiska uppgifter om verksamheten i Toarp. Möjligheter borde finnas att få fram mer material i Skara eller något av rörelsens centraler i Tyskland.

Det tidigare kronohemmanet i Slätthult skatteköptes av Per 1787. Inom jordbruket var Per Andersson en föregångare. Ett större markområde lades under åker genom en täckdikning baserat på ett 2 alnar brett avloppsdike. Vidare genomfördes omfattande röjningsarbeten. Slätthult var enormt stenigt. Med hjälp av Erik, son till soldaten Lars Åsberg hopsamlades inte mindre än 3.430 lass sten, som upplades i väldiga stenmurar. Arbetena, som påbörjades 1785, avslutades 10 år senare. Slätthults jordbruksmark blev på detta sätt kraftigt utvidgad, vilket med ny hemmansdelning kom väl till pass för att ge tre av sönerna var sin gård. Under 1800-talets första år lät Per bygga ett nytt rejält tvåvåningshus, 30 alnar långt. En förnämlig allé anlades och ett 100-tal fruktträd planterades.

Anmärkningar framställdes mot att alltför mycket virke hade hämtats från kronoallmäningen Trehörningen. Vid en syn år 1806 kunde emellertid Per påvisa, att visserligen var denna skog skövlad, men där hade många åbor i Toarp och Rångedala svedjat mark.

Med intyg kunde han påvisa, att han själv hade inköpt stora virkeskvantiteter hos Schedvin i det närliggande Gälared, och att han liksom andra Toarpsbor även fått virke från andra håll i Kind liksom från Häggårda såg i Kinnarumma. Kritiken tystnade. Tillsammans med sonen Anders och två släktingar i Skälvarås utverkade Per vid tinget år 1802 rätt att iståndsätta en förfallen husbehovs mjölkvarn. Därvid skedde en större uppdämning och insattes ett övervattenshjul.

Dessa och andra insatser tillika med Pers dominerande personlighet gav honom epitetet Toarpskungen. Denne märklige man dog 1816 (1817:410). I boet lämnade han efter sig 7.200:– varav inte mindre än 5.838:– i fordringar, ingående i den lokala utlåningsverksamhet, som han övergått till på äldre dagar.

Kerstin Larsdotter blev en av de rika änkorna, varom berättas mera senare. Hon fortsatte makens utlåningsrörelse, som dock i allt större utsträckning var inriktad på barnens verksamhet. När hon dog 1821:417 hade hon på fyra år utökat fordringskapitalet med ca 2.000:– varav hälften gällde barnen.

Kungaättlingarna – slottsliv på Annelund – kattuntryck och jacquardväveri – repslageri – till slut idel motgångar.

Barnen liksom barnbarn tycks mestadels ha använt namnformen Pettersson i stället för det då mer sedvanliga Persson. Pettersson i Slätthult var länge ett namn med klang i, som för övrigt återupplivades av de icke med Toarpskungen befryndade Johan Aron och Martin Pettersson från Kulla med deras stora förläggar- och fabriksverksamhet i slutet av 1800-talet. Anders, Gunnar och Per utarrenderade sina gårdar och skrev sig i Borås som handelsborgare.

Enda dottern Anna, född 1797, gifte sig med kusinen Per Larsson i Långhult. De bosatte sig i Skår, en gård i Slätthults rote. Per avled ung med en icke alltför imponerande bouppteckning 1830:969. En skuld till Hedenlund & Ekengrens färgeri i Borås vittnade om hans affärsverksamhet. Fem år senare gifte hon om sig med Gustaf Andersson från Dalum, 17 år yngre än hon själv.

Sonen Sven, född 1785, förblev ogift. Han tycks ha varit den som främst svarade för släktens affärer i Stockholm. Enligt bouppteckningen 1835:743 hade han också stora fordringar i Karlskrona, där senare Gunnar och dennes svärson Anders Gustafsson blev storhandlare. Hans ställning var mycket solid.

Sonen Per, född 1788, flyttade definitivt till Borås under 1820-talet och drev där stora affärer bl.a. med Stockholm. Han gifte sig med Anna Sara Aspegren, dotter till en av stadens ledande butiks innehavare på Österlånggatan. Till skillnad från andra framgångsrika Toarpsbor valde han en exklusiv levnadsstil. Av färgaren Butsch inköptes Nyckelberget, och där uppfördes en praktfullt herrgårdsliknande bostad Annelund. Den omgavs med magnifika terasser och trädgårdsanläggningar. Inredningen i huset var slottsliknande. Per var dock sjuklig och fick icke länge njuta av detta överklassliv. Försök att bota sjukdomen med varma bad i rödvin hjälpte inte, eller kanske de snarare påskyndade hans död år 1831.

Bouppteckningen 1831:5 i Borås Stadsarkiv är imponerande. Enbart fordringarna, varav många till olika GF i Toarp, uppgick till 31.282:– i Rd Banco, medan skulderna stannade vid 25.038:– Landeriet Annelund var upptaget till 8.750:–. Där ingick också två centrala tomter, som senare av änkan försålles till Hans Nellson. I Borås hade Per ett lager på icke mindre än 14.297:–. Främst ingick ylleveror och ull, bl.a. 1.111 buldansbyxor och 800 par strumpor. Därutöver fanns lager i Stockholm, Kalmar och Halland. I Halland var för ändamålet uppfört ett brädiskjul. Förmodligen låg detta i Laholm, där handelsmannen

---

SORGE- och TRÖSTE-ORD

talade

i Borås Kyrka

vid

Handelsmannen

Herr P. PETERSSONS

Jordfästning

d. 29 April 1831

af

A. BLONGREN
Commissarier.

BORÅS,
tryckt hos Johan Framerie, 1831.

Per Peterssons jordfästning.

Anders Bengtsson regelbundet mottog räkningar för leveranser. Dessa ingick i Per Pettersson förläggarrörelse att döma av ull i lagret och diverse skuldposter till kommissionärer. Ullen torde huvudsakligen ha inköps genom handelsmannen P.M.Been i Helsingborg, som tillhörde de större fordringsägarna.

I Annelund fanns ett förnämligt kontor. Där fanns också två tälotsängar, förmodligen avsedda för besökande GF. I uthusen stod bl.a. två små röda hästar och inte mindre än 24 vagnar, kärror och slädar. I Halland hade Per 39 får.

I Boet ingick mycket guld, silver, tenn, koppar och mässing. Stora porslins- och glasuppsättningar redovisades liksom ett rikhaltigt linneskåp, kompletterat med målade rullgardiner i ett flertal rum. I det exklusiva badrummet fanns två baljor och två bord.

Även en släkttavla fanns med i bohaget. För döttrarna Maria, som senare gifte sig adligt med löjtnanten C.F.Stjernefeldt, och Emili, som blev maka till den kände vävnadsgrossisten N.P. Holmén, avsattes ett särskilt belopp "till uppfostran i musik, ritning och språkkunskaper" – uppenbarligen de viktigaste utbildningsämnena för förmögna flickor vid denna tid.

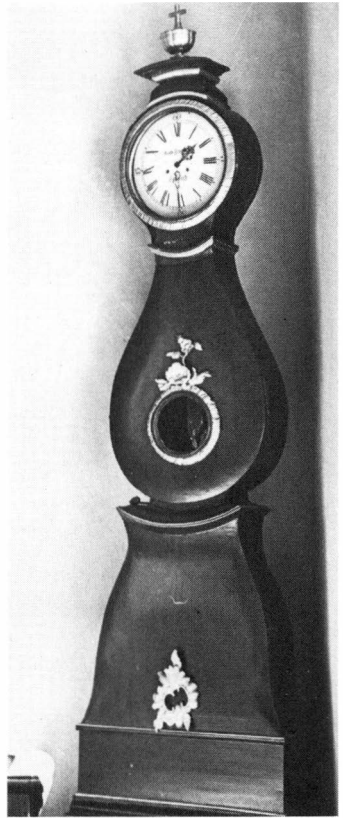
Modern Anna Sara fortsatte makens verksamhet främst i form av utlåningar, vilket medförde, att hon blev inblandad i ett antal konkursmål. Slottslivet löpte vidare. Förgäves uppvaktades hon av en mängd kavaljerer. "Det var som att bli befalld till hofvet att få en inbjudan till Annelund" skrev Ada Damm.

Tillgångarna smälte samman och Anna Sara liksom Maria, änka år 1868, drabbades till slut av svårt armod.

Toarpskungens äldste son Anders, född 1780, gifte sig år 1809 med Elin Larsdotter, syster till den ovannämnde svågern i Långhult. Anders gick tidigt ut som GF och blev hovinköpare. I mars 1828 erhöll han det sist utställda passet strax innan denna institution upphörde. Han återflyttade med tiden till Slätthult och dog där ett par år senare 73 år gammal. Bouppteckningen efter den tidigare avlidna hustrun, 1852:2, var helt obetydlig vilket främst torde ha sammanhängt med förluster på brorsonen Sven Pettersson.

Anders son Per A. Pettersson, född 1817, var redan vid 21 års ålder i gång med en omfattande handel. Han övertog faderns gårdsbruk år 1853. Han startade i Slätthult ett replageri med 3 à 4 anställda, varav bl.a. en lärning J.P. Lignell. Verksamheten kom bra igång, men snart inträffade ekonomiska bakslag. En nedläggning blev nödvändig 1861. Hustrun, Kerstin, dotter till Sven Assarsson i Gåla, avled och omgift begav sig Per A. till Borås, där han blev bokhållare i det Lundbergska färgeriet. Utrustning från Slätthult torde ha kommit till användning, när Johannes Larsson i Ryd satsade på ett replageri år 1864.

Anders dotter Christina kom till Varberg efter gifte med handelsmannen A.J. Olsson. Dottern Anna blev gift med Anders Wiklund född i Sexdrega år 1814. Vid lysningen 1840 gav han som morgongåva 100:–. Först var han GF i Slätthult men flyttade därefter som handelsbetjänt till Borås. Även han drogs med i släktens försämrade affärer. Det slutade med konkurs år 1852, varefter familjen avflyttade till socknen Lindberg i Halland.

Längbergsklockan i Äspereds kyrka.

Gunnar Pettersson, född 1782, som efter Svens död ägde två hemman i Slätt-hult var gift med Anna Maria Längberg från Äspered. Hennes fader Sven Längberg, född 1755, bosatt i Anders Arvidsgården var en känd urmakare, och hans namn är alltjämt inristat på golvuret i Äspereds kyrka. År 1801 flyttade han emellertid till Borås, där han blev mjölnare vid Ålgården. Anna Maria avled 1836. Bouppteckningen 1837:1343 innehöll stora tillgångar. Enbart fordringarna uppgick till över 30.000:–, långt överstigande skulderna på omkring 20.000:–. Som handelsborgare i Borås stod Gunnar vid denna tid på toppen. Han hade åtskilliga Toarpsbor som handelsbetjänter och samverkade intimt med Gustafs-sönerna och Johanssönerna från Skälvarås liksom med handelsmännen Engström och Hallin. Han hade stora affärer med lager av främst vadmal i Stockholm och Karlskrona, dit han på resorna stundom hade sällskap med någon av sina unga döttrar. När Gunnar 70 år gammal avled 1852, hade bouppteckningsbeloppen kraftigt reducerats. Detta torde delvis liksom i fallet med brodern Anders ha sammanhängt med förutskiftningar till barnen. I själva verket balanserade tillgångar och skulder å exakt samma belopp 4.963:–. Detta tyder på att skuldsum-morna med hjälp av svärsönerna hade nedbringats. Av tillgångarna var inte mindre än 80% fordringar på sonen Sven P. Pettersson.

Pettersönerna tillhörde eliten bland Borås handelsmän. Den mest expansive var Sven P., och det blev också han, som förbrukade släktförmögenheten och bragte hela släkten på fall. Till en början bedrev han en aktiv handelsverksamhet i Borås och Stockholm. Under bomullstryckningens expansionsperiod under 1840-talet gjorde Sven P. en storsatsning. Han grundade ett förnämligt företag, Idahl, som i sin lokalisering kan anses som en mindre föregångare till Wiskaholm-Borås Wäfveri. Snart var han färdig med en utbyggnad i form av ett jaquardväveri, som blev Borås första vävnadsfabrik bortsett från några små tidigare yllefabriker. Verksamheten krävde betydande finansiella resurser, varvid bl.a. fader och farbroder uppenbarligen engagerats. Sven P. vann stort anseende och blev invald bland Stadens Äldste. Han spände emellertid bågen för långt. År 1852 blev det en krasch, som fick konsekvenser för hela släkten. Han var gift med änkan Josefina Fredrika Björklund från Stockholm och hade adopterat hennes son.

Snart övergav Sven P. Borås och dök upp i Stockholm i slutet av 1855. I adresskalendern för år 1856 uppgavs han som fabriksidkare. Detta var ingen f.d.-beteckning. Han gav nämligen inte tappt utan gick i november 1855 åter i gång med ett färgeri, tryckeri och blekeri vid Albano strax utanför Roslagstull. I mantalsuppgiften upptogs en resande, formskäraren Anders Magnus Svensson från Borås. Det hela fick ett snabbt slut. Redan 1856 övertogs verksamheten av färgeriägaren E.W. Blanche i Stockholm. Efter en kort sejour i Maria församling på Söder flyttade Sven P. med familjen tillbaka till Borås. Där var han ett par år bosatt i en hyreslägenhet vid Katrinedal. År 1859 bar det åter i väg, denna gång till Enköpingstrakten, där hans öden icke har följts upp.

Sven P:s broder Per G. Pettersson blev gårdfarihandlande borgare i Borås och synes intimt ha samverkat med sina släktingar. I Stockholm hade han bl.a. affärer med vävnadshandlare Thydén. Han övertog efter fadern en gård i Slätthult men drabbades redan år 1858 i Borås av en ganska stor konkurs. Han övergick därefter till en bageriverksamhet i Borås och avled år 1870 med efterföljande sterbhuskonkurs. Gunnars dotter Maria Christina blev gift med Nils Nilsson i Andared, som drev förläggarverksamhet i stor skala. Hon avled året efter sin make 1875.

Medan fader Gunnar mestadels vistades i Borås och Karlskrona fungerade dottern Anna-Lovisa fr.o.m. 1839, endast 19-årig, som sammanhållande i Slätthult. Hennes dagbok och en bevarad korrespondens beskriver händelser på gården. Hon skötte en icke obetydlig utlämning av garn och mottagning av färdiga vävnader ungefär som en förläggare. År 1846 vigdes Anna-Lovisa med Anders Gustafsson från Skälvarås och inköpte därvid av fader Gunnar en gård i Slätthult.

Anders Gustafsson med egen fastighet i Karlskrona uppehöll sig där större delen av året. Anna-Lovisa fick svara för hushållningen i Slätthult. I början av 1860-talet blev Anders sjuklig och kom år 1864 definitivt hem till Slätthult, där han avled följande år. Bouppteckningen blev säkerligen en stor besvikelse. Där fanns inte så mycket mer än fastigheterna i Slätthult och Karlskrona, båda belånade. Anna-Lovisa med 6 barn under 16 år fick det ganska kärvt men klarade det hela bl.a. genom att driva en mindre specerihandel. År 1873, när flera barn

var utflugna, sålde hon Slåtthult till förläggaren Per Andersson i Kofvra. Sonen Carl Adolf Gustafsson flyttade sedan dit som hyresgäst och drev förläggarsamhet ett antal år. Själv flyttade Anna-Lovisa till Skår, där tidigare hennes faster Anna residerat under många år. Denna duktiga kvinna bosatte sig efter ytterligare ett antal år i Borås hos sin dotter Angelie gift med Otto Erikson i Erlabolaget. Hon avled där en bra bit in på 1900-talet. Sedan länge var då Toarpskungens och hans ättlingars imperium i Slåtthult ett minne blott.

Johannes Pettersson – en akademiker

Toarpskungens yngste son Johannes, född 1795, visade tidig läslust, ett intresse, som torde ha understötts av fadern. Han bereddes tillfälle till skolgång i Göteborg, där han tog studenten 1812, vilket var något mycket märkligt i den övrigt helt handelskrassa socknen. Studier i Lund ledde ganska snabbt till magisterexamen och en teologie docentur. Samtidigt arbetade han på en hebreisk grammatik men uppgavs också vara ”superb” på latin. Internationellt gjorde han sig känd som orientalist.

År 1831 blev han prästvigd och tillträdde som kyrkoherde i V. Kärrstorp och senare i Häslöv i södra Skåne. Även under denna tid deltog han som en stridbar debattör i de teologiska fejderna i Lund. Johannes hedrades år 1871 med att utnämnas till jubeldoktor. Detta gav kanske inte något större genljud i Toarp, eftersom föga då återstod av släktens gamla ”imperium”. Johannes hade också djuplodande tekniska intressen. Bl.a. arbetade han, dock utan större framgång, med en ny typ av tryckeriteknik. Han försökte också konstruera ett ”perpetuum mobile”. Hans mångsidighet belyses även av toppbefattningar i Malmö länekassa 1846–66 och Skytts Härads Sparbank 1856–74.

Hovinköparna Biörnsson – Sven Thorell i Hökerum

Som redan berättats skärptes år 1802 bestämmelserna om hovinköparpass. Eftersom passen efter ett år skulle återställas resp. förlängas finns de i stor utsträckning alltjämt bevarade i Slottsarkivet. Tyvärr saknas handlingar från de första åren. I Riksmarskalksämhetets arkiv finns emellertid ett diarium bevarat. I ett däri ingående koncept återges år 1803 underlaget till ett pass för Olof Biörnsson och hans son och medhjälpare Olof, endast 12 år gammal. Passet gäller för inköp av dräll, lärft, bolster och täcken för hovets räkning. Där framhålles, att ”Biörnsson uti mångfaldiga år till Kungl. Hofvet förut åberopade wärror lefvererat”. Därmed bekräftas förmodan, att han med utnyttjande av sitt vanliga GF-pass tidigare genomfört sådana försäljningar. Vid den speciella förmögenhets-skatten år 1800 blev Olof och hans bror Per taxerade för ett handelskapital långt större än någon annan i hela trakten. Olof beskattades också för 8 fönsterlufter, fler än någon annan Toarpsbo.

Under en resa till Stockholm avled plötsligt Olof Biörnsson år 1804, 56 år gammal. Uppteckningen 1804:739 visade ett stort bo med tillgångar förutom i hemmet även i Stockholm på totalt 5.595:–. Där fanns lager av drällduk, knypplade artiklar och även nettelduk och tryckta bomullsvävar. Skulderna låg på 1.071:–. En post till Per Andersson i Horred Lida avsåg fina linvävar medan två poster till Rommel i Varberg om sammanlagt 600:– kan ha gällt importerade bomullsvävar, vilka i så fall kanske hade insmugglats från England. Där fanns ett kontantbelopp på inte mindre än 1.000:–. Bland de stora fordringarna fanns krav på hovkamrerkontoret, på olika hovmän och diverse personer i Stockholm. År 1806 var alltjämt en fordran på hovets vagnmakare oreglerad. Efter hot om utmätning lyckades dock brodern Per Biörnsson med riksmarskalksämhetets medverkan indriva beloppet.

Olofs hustru Karin, dotter till den tidigare omnämnde Anders Olofsson i Taryd Västergård, avled år 1817. Dottern Ingrid gifte sig med Jan Andersson från Skinnarehult. De bosatte sig i Taryd. Jan var GF med Stockholm som handelsdistrikt. Där hyrde han ett rum och höll ett varulager. Dödsfallet 1828 följdes av en sterbhuskonkurs, som klarades upp av hustruns broder Sven Thorell. Även Ingrid avled några år senare. Hennes syster Maria gifte sig med en framgångsrik GF Per Andersson i Berget och tidvis i Stuvered och fick bl.a. sonen Olof Bergström.

Olof Olofsson, född 1791, som tidigt deltagit i faderns affärer i Stockholm gifte sig med sin kusin Per Biörnssons dotter Ingrid. Han tycks inte ha haft någon större förmåga. Mycket snart hamnade han på ett undantag i Taryd, där han uppenbarligen blev beroende av sin broder Sven Thorell. Sven flyttade tidigt till Borås med stora inköp bl.a. av cambricväv för Rydboholm och blev en framstående handelsborgare. Sven gifte sig med Märta, dotter till Lars Hansson i Häljared. De var barnlösa men adopterade Ingrid och Jan Anderssons föräldralösa barn, Olof och Anders, som fick namnet Thorell. År 1835 flyttade hela familjen till det tidigare inköpta säteriet Hökerum i Ving, där den tidigare ägaren, Oxehuvud, brutalt hade mördats några år tidigare. Sven Thorell avled 1852. Olof blev därvid gårdens inspektör och efter några år dess ägare. Senare bosatte han sig på Charlottendal och var under åren 1862–63 och 70–75 riksdagsman för Ås och Gäsene. Även Märta Larsdtr's systerson Lars Svensson i Häljared Östergård tog namnet Thorell.

Olof och Per Biörnsson var söner till Biörn Hansson, född 1716, och vigd 1744 med en morgongåva på 30 lod silver. Även en äldre broder Lars Biörnsson, född 1749, bedrev en betydande GF-verksamhet, som övergick i en hemmahandel. Han torde åtminstone indirekt haft betydelse i samband med hovinköpen. Om hans två svärsöner, som blev stora hovinköpare berättas i ett följande avsnitt. Hans egen son Sven flyttade till Stockholm år 1813, medan sonen Per bosatt i Skäftingsbacka efter "en wädelig händelse" blev funnen "liggande död på marken" i Norberg i Bergslagen. Lars Biörnsson avled 79 år gammal, 1828:63.

Lars Biörnsson bodde i Håglared Nedergård. E 133259

Den tredje brodern Per Biörnsson drev hovinköparverksamhet i stor skala. Från år 1808 finns i Slottsarkivet bevarat en bokföring, som visar att Per levererat 659 alnar dräll i mars och 12 dussin drällservetter i november. År 1811 hade han en leverans på nära 1.000 alnar dräll. Per råkade ut för benbrott och registrerades i husförhörslängden som "bräcklig". Äldste sonen Assar var då knappt 20 år, och Per inlämnade en ansökan om att sonen skulle få fortsätta verksamheten. Detta återberättades sedan i flera år i de pass, som utställdes för Assar.

Per Biörnsson avled 1817:381 och lämnade efter sig tillgångar, som inklusive vissa osäkra fordringar uppgick till över 10.000:–, vilket långt överstiger andra bouppteckningar i häradet vid denna tid. Skulderna var inte högre än 490:–. En omfattande bankirverksamhet i hela bygden återspeglades i fordringar på över 9.000:–. Det stora arvet delades mellan änkan och 8 barn. När Kerstin Assarsdotter avled, hade hon fortfarande en hygglig förmögenhet huvudsakligen bestående i fordringar i granngårdarna, 1830:769.

Dottern Ingrid gifte sig med Olof Olofsson i Taryd enligt ovan. Maria kom till Skälvarås Storegård gift med den store handelsmannen Gustaf Nilsson. Karin

360. n ^o 22		10. 8.	T. 4. 4.	42/ 22 8
Njornsons rakt: 2.				
994. 7. af: Drall	5. 9. af: Dukan i			
	13. 8. 4. af: —		1. 18. 8.	
	8. 6. af: 3 br. D=			
	2. 16. 8. —		2. 32.	
	8. 6. af: 2 br. D=			
	2. 13. 8. 4. af: —		2. 10. 8.	
	8. 5. af: D=			
	13. 8. 4. af: —		2. 10. 8.	
	16. 4. af: D=			
	2. 14. 4. —		4. 21. 4.	
27. 12. Doff. Norferviet				
ter i 16. 8. —				
Fogelgrens rakt: 2. 17. Jan: 9. 1. 4.				
21. 46. 8				

Journal hos Riksmarskalkämbetet år 1811. Slottsarkivet.

blev gift med Anders Jansson i Häljared Nedergård, handelsborgare i Ulricehamn, och tidigare omnämnd. Sönerna Olof och Sven Persson bosatte sig i Draered, samtidigt som de var handelsmän i Ulricehamn. Sven var gift med Kerstin, dotter till hovinköparen Lars Andersson Skäftingsbacka. Olof dog i bröstfeber år 1838 och Sven av vattusot i Stockholm året därpå med efterföljande sterbhuskonkurs år 1840, där tillgångarna fordringar och varulager i Stockholm synes ha överskridit skulderna. Svärsonen Olof Andersson i Häglared Frugård, född 1796, var hovinköpare. Hans hustru Anna Persdotter dog redan 1829:341 endast 21 år gammal. Fordringarna uppgick till 5.500:– varav en betydande del, liksom även ett varulager, i Stockholm.

Inflation i hovinköpare från Toarp

I hovets bokföring finns J. Larsson år 1815 noterad som hovinköpare – kanske var det den Johannes, som född i Skälvarås slog sig ner i Slätthult. En regelbunden passtagare blev från 1819 Anders Svensson från Häglared Nedergård, dit han kom genom gifte med Maria dotter till Lars Biörnsson. Själv var Anders född i Taryd Östergård 1785 som son till Sven Olofsson, född 1738. Hans kusin Per Andersson i denna senare gård var också en tidig passtagare.

Bland fem pass från 1820 bevarade i Slottsarkivet finns ett på Johannes Jansson i Skenstad Assarsgård. Han fick bl.a. rätt att upphandla bomullsvaror. Kanske var det den av Johannes Sundblad omnämnda nya typen av dukar från Mor

KONGL. MAJ:TS

Högstbetrodde Man,

En af Rikets Herrar,

Under Jorodnad, at Riksmarskalks-Embete Jorvalta.

Stats - Råd,

Riddare och Commendeur af Kongl. Maj:ts Orden,

Riddare af Konung CARL XIII:s Orden

och

En af de Aderton i Svenska Academien,

Fag

CLAËS FLEMING,

Friherre,

Gör veterligt: *Carte pour le Royaume de Suède et de Norvège
dans le Royaume de Danemarck et de Suède et de
Welfengottland, comme dans le Royaume de
Suède pour un peu de temps de l'année 1788.
Carte de Suède et de Norvège dans le Royaume de
Danemarck et de Suède et de Welfengottland.
de l'année 1788. Comme dans le Royaume de
Suède pour un peu de temps de l'année 1788.
Carte de Suède et de Norvège dans le Royaume de
Danemarck et de Suède et de Welfengottland.
de l'année 1788. Comme dans le Royaume de
Suède pour un peu de temps de l'année 1788.
Carte de Suède et de Norvège dans le Royaume de
Danemarck et de Suède et de Welfengottland.
de l'année 1788. Comme dans le Royaume de
Suède pour un peu de temps de l'année 1788.
Carte de Suède et de Norvège dans le Royaume de
Danemarck et de Suède et de Welfengottland.
de l'année 1788. Comme dans le Royaume de
Suède pour un peu de temps de l'année 1788.*

För hovinköpare erfordrades
intyg om välfrejdad vandel.
Slotsarkivet.

Kerstin i Stämmemad, som gav bakgrunden härtill. Parallellt med bomullsvävningens stora expansion i Kinna uppstod i början av 20-talet en fullkomlig inflation i hovinköparpass i Toarp. Med möjlighet att på detta sätt sälja bomullsvaror till och utanför hovet i Stockholm betalade man villigt den höga passavgiften på 50:—. Särskilt värdefullt måste detta ha varit efter de skärpta bestämmelser, som år 1822 infördes för de vanliga GF-passen. Inte mindre än 25 hovinköparpass för Toarpsbor registrerades år 1824. Dessutom fanns bland passtagarna handelsbetjänten Johannes Larsson från Borås, troligen född i Tvärred, och lärftkramhandlaren A.H. Östberg från Ulricehamn. Märkligt är att från hela landet i övrigt finns endast fyra hovinköparpass bevarade från detta år. Uppenbarligen hade hela denna verksamhet starkt avtagit i landet i övrigt. I Toarp låg det däremot säkerligen stor prestige i att kunna kalla sig hovinköpare. För åtskilliga av dem var dock affärerna med hovet helt obetydliga eller kanske t.o.m. obefintliga. Flera hovinköpare hyrde rum i Stockhom, där de bodde och hade sina lager.

I Toarps husförhörlängd gjordes noteringen "hovinköpare" för Assar Persson i Övrarp, Anders Svensson i Häglared och Per Persson Lindström i Lindås liksom även för Lars Olofsson i Målsryd, född 1777. Den senare hade ett speciellt pass utställt för inköp till kronprins Oskars hov, i vilket man använde beteckningen hovuppköpare i stället för det sedvanliga hovinköpare. Dennes fader Olof Andersson i Målsryd hade avlidit redan 1783:879, varvid hustrun Gunnel Håkansdotter hade sex barn att taga hand om. Den andre sonen Anders övertog som vuxen gården, samtidigt som han var en flitig GF. Redan efter några år avled han med en ganska stor bouppteckning, 1815:1005, varvid Lars övertog gården. Om handlande västgötar finns intressanta uppgifter nästan varje år i den berömda Årstadagboken, där händelser i och ikring Årsta och den egna familjen, under åren 1793–1839 regelbundet noterades av Märta Helena Reenstierna, ättling till den Momma-Reenstierna, som för ett färgeri i Norrköping under Karl XI:s regeringstid tog in "Sveriges förste skönfärgare" Philip Langlet, anfader till Boråsfärgarna. Västgötarna sålde både till henne och hennes pigor efter mycket prutande näsdukar, kypert till natttröjor, rödrutigt tyg och grön vadmal för hennes tebord. Från 1820-talet är det en västgöte, Lars Olofsson, som ständigt återkommer för att placera sina hästar "på Hagen", vissa år under hela sommaren. Detta måste ha varit Lars Olofsson i Målsryd, vilket avslöjades år 1834 med noteringen "hitkom en Västgöthe Handelsman 57 år gammal, som i 37 år rest att handla".

I början av 1820-talet registrerades som hovinköpare i taxeringskalendern Assar Persson, Per Lindström, Anders Pettersson i Slätthult och Lars Andersson i Skäftingsbacka. Antalet ökade sedan till omkring 10. Förmodligen var det de här omnämnda som egentligen svarade för hovleveranserna medan de övriga närmast fungerade som en sorts handelsdrängar eller främst utnyttjade sina pass för försäljning på andra håll i Stockholm.

Ett omfattande missbruk av passen förelåg sålunda med försäljning utanför hovet i Stockholm liksom även på andra orter. Tullstationer och polis tycks dock mestadels ha blivit imponerade av de fina passen och låtit trafiken fortsätta. I mitten av 20-talet började det hela dock uppmärksammas. Det blev allt vanligare att beslag gjordes vid gatuförsäljningar och att vederbörande hovinköpare blev hemsänd. Vissa fall drogs upp inför Sjtöullrätten. Så skedde exempelvis med den nyssnämnde "kringstrykande" Anders Svensson år 1827. I februari 1828 blev han eller kanske hans namne i Häljared Västergård ertappad jämte en medhjälpare Anders Larsson – förmodligen från Häljared Östergård varom mera i nästa årsbok. De blev dömda av Sjtöullrätten "eftersom de på gator och i hus utbjudit åtskilliga westgöthe-wahrör" och därvid uppvisat sina för denna försäljning ogiltiga pass. I samma månad instämdes också "westgöthen" Per Svensson – troligen från Häljared Nedergård – för att ha "bettlat" varor i Stockholm.

Samtidigt med dessa mindre incidenter behandlades ett stort beslag, som också i februari 1828 skedde för Toarps ledande hovinköpare Assar Biörnsson och de tydligen med honom samarbetande Anders Svensson, Häglared Nedergård och Lars Andersson antingen från Berget eller Skäftingsbacka. De dömdes till förlust

av varorna och till böter. Vad värre var rapport blev insänd till Kommerskollegiet, som med hårda ord vände sig till kung Karl Johan. I oktober kom en tryckt kunglig förordning, där Assar och Lars var särskilt omnämnda, vari den mer än 100 år gamla hovinköparinstitutionen helt blev avlyst.

Redan före 1828 hade ingripandena medfört en nedgång i antalet passtagare. Även Riksmarskalkämbetet hade dragit örnen åt sig och börjat bli mer restriktiv. Så avslogs exempelvis i mars 1828 en ansökan från Lars Andersson i Germundared, trots att denne bl.a. 1824 tilldelats pass. Samtidigt därmed erhöll emellertid Anders Pettersson, son till Toarpskungen, ett pass, troligen i egenskap av väletablerad leverantör av exklusiva linne- och bomullsvaror. Detta blev det sista av alla hovinköparpassen och gällde ända fram till mars 1829. I konsekvens härmed blev Anders även för detta år uppsatt för 15: – hovinköparskatt. Efter överklagande reducerades dock skatten till 4: –.

Assar Biörnsson – hovinköpare, som slutade i misär

Som redan berättats fick den knappt 20-årige Assar år 1813 en flygande start i affärer med hovet genom att efterträda sin fader Per Biörnsson. Han tog tvärt emot gängse bruk faderns efternamn, säkerligen bl.a. för att utnyttja faderns och farbroderns stora goodwill vid hovet. Som traktens ledande hovinköpare åtnjöt han stort anseende. Förlusten av de årslånga passen blev ett hårt slag för Assar. Han var 1828 endast 35 år men torde även ha frångått rätten att utfå GF-pass, eftersom ingen notering förekommer i längderna om sådan verksamhet. Kanske hade han istället ett par handelsdrängar. Flera av förläggarna visade honom fortsatt förtroende med krediter i den hemmahandel, som han bedrev. Även från sidenfabrikören Sjöbeck & Co fick han varor. På Rörstrandsfabriken i Stockholm hade Assar åtskilliga kunder, förmedlat genom ombud.

Det gick emellertid snabbt utför för Assar. Han drabbades av konkurs år 1837. Tillgångarna uppgick till 3.426:–, vartill kom fordringar bl.a. några i Stockholm på sammanlagt 3.025:–. Detta lät ju någorlunda betryggande, men fordringarna var till stor del osäkra. Täckning kunde därför inte erhållas för det stora skuldbeloppet 6.117:–. Utfattig dog Assar tre år efter konkursen. Märkligt nog utelämnade prästen i dödboken den sedvanliga uppgiften om dödsorsaken.

Änkan, Britta Håkansdotter från Smedsås, vars farfars far var den förmögne Biörn Larsson, hamnade i stora svårigheter. Två döttrar fick snabbt taga enkel pigttjänst. Båda dog under nödåren 1852–53. Själv erhöll Britta en liten undantagsstuga i torpet Åsen under Skälvarås Kronogård, där hon bodde tillsammans med en dotter.

Drång Pehr Andersson i Draerd
Skatteb, Toarps Sökn, är född
d. 19. Maji 1803, i-ke gift, men
välfräjdad och känd för ett
anständig uppförande,
intygat Rångedala den 11.
Oct. 1822. Pehr Söderlund
Centr. Dr. och Saffor.

Pass för den unge Assar Björnsson. Slottsarkivet.

De rika änkornas år – 1817

År 1817 dog Kerstin Olofsdotter, änka efter Lars Gunnarsson i Häljared, 88 år gammal. Hon var dotter till den store handelsmannen Olof Svensson. Två andra prominenta änkor fungerade som upptecknare vid bouppteckningen, Karin Larsdotter, änka efter Lars Hanson i Häljared och Kerstin Larsdotter, som blivit änka bara någon månad tidigare efter Toarpskungen Per Andersson i Slätthult. Karin Larsdotter tillhörde dem, som särskilt beskattades för innehav av siden. I likhet med vad som skedde i Slätthult hade Kerstin Olofsdotter fortsatt sin makes betydande utlåningsverksamhet i stället för att mot ett undantag förutskifta huvuddelen av sina ägodelar till barnen. Vid arvskiftet blev dottersonen Hans Persson, som vistades i Stockholm ihågkommen. Han var son till Per Hansson i Skälvarås Storegård i dennes första gifte med Anna Larsdotter, som avlidit redan 1788.

Även Kerstin Assarsdotter, som blev änka samma år efter hovinköparen Per Björnsson bibehöll sin arvedel och förvaltade den väl fram till 1830. År 1817 avled även Karin Andersdotter, änka efter hovinköparen Olof Björnsson. Hon hade emellertid uppenbarligen ordnat med förskifte, och låtit sonen Sven Thorell bli huvudansvarig för släktens finanser. På motsvarande sätt synes den store handelsmannen Anders Persson i Draered ha övertagit affärerna för sin moder Märta Andersdotter, efter hennes andra makes död, 1808:1103, liksom för sin svärmöder Maria Persdotter efter Lars Andersson i Skälvarås frånfälle två år senare, 1810:949. Per Persson, en broder till nyssnämnde Anders, dog år 1814 i Draered Kronogård med ett till synes betryggande dödsbo. Problem tycks dock ha uppstått i krisåren efter Napoleontiden, vid indrivning av fordringarna. Änkan Stina, dotter till Olof Jansson i Häglared Frugård, drabbades av konkurs under de rika änkornas speciella år 1817. I Toarp var sannerligen steget ofta inte långt från ett välbärgat liv till ren fattigdom.

Bortglömda traditioner – källmaterial om Toarp

Den muntliga traditionen i Toarp har tyvärr ganska litet att berätta om den gamla fina gårdfarihandlarsocietet, som i gamla tider hade ett dominerande inflytande i Toarp. Inte ens i den bok, som år 1952 publicerades av Nils Bergquist och Elis Aronsson, finns särskilt många hundraåriga minnen. Utöver ett antal intervjuer med olika personer har källmaterialet för denna skrift främst varit bouppteckningar i Göteborgs Landsarkiv liksom även i Borås Stadsarkiv. Dessa handlingar har kopplats till kyrkomantals- och taxeringslängder liksom publicerade utdrag ur domböcker och stämmoprotokoll. Intressant källmaterial finns även i olika serier i Riksarkivet. Då handlingarna stundom är svårtydda särskilt i mikrofilmutförande kan vissa felaktigheter föreligga.

Överenstämmelsen är ofta tyvärr dålig mellan å ena sida födelseboken och å den andra åldersuppgifterna i husförhörslängderna. I några fall torde detta sammanhånga med husfaderns strävan att "föryngra" sina ättlingar för att på så sätt undvika att bli beskattad för dem, när de blivit vuxna (eller kanske snarare halvvuxna). De skulle ansåg myndigheterna ut som tjänstehjon i andra gårdar eller som soldater.

Dödsår har i stor utsträckning angivits i skriften, mestadels med angivande av bouppteckningsnumret i Landsarkivet, t.ex. 1745:455. Därvid är att observera att döden stundom inträffat något år tidigare.

Att märka är också att uppgifter i dödboken mera sällan upptagits på de personer, som dött utanför Toarp, om ej begravningen skett i hemsöcken. Som dödsorsak synes prästerna vidare mestadels ha undvikit att sätta ut mord liksom självmord.

Beträffande penningbelopp har dess vanligen angivits utan utsättande av myntsort, eftersom syftet mer varit att ange beloppens storlek.

Då många personer och gårdar omnämns är författaren väl medveten om behovet av särskilda register. Avsikten är emellertid att i nästa årsbok medtaga såväl person- som gårdsregister avseende båda årgångarna. även en litteaturförteckning kommer att ingå i nästa del.

ANVÄNDA FÖRKORTNINGAR

BMR	Borås Museum Ramnaparken
E nr	Fotoserie i Borås Museum liksom även i Stockholm Stadsmuseum
GF	Gårdfarihandlare
RA	Riksarkivet

Erik den heliges Ätt och Eriksberg i Gäsene av Lars Gahrn

De äldsta källorna

Enligt de svenska medeltidsannalerna dog konung Knut Eriksson år 1195¹⁾. De nämner dock inte dödsplatsen.

Under 1200-talets förra hälft skrevs äldre västgöotalagens konungalängd. Den berättar om konung Knut: ”oc pre wintaer octyghu war han konongaer. oclæt sit liff .i. Erexbaerghi .i. gjaesini. oc han ligger .i. Warnem”²⁾. (Och tre vintrar och tjugo var han konung. Och han lät sitt liv i Eriksberg i Gäsene. Och han ligger i Varnhem). Denna källa är nära samtida och måste tillerkännas vitsord.

På 1400-talet skrevs Lilla rimkrönikan. Den låter konungen säga:

” Aff Soot iak i Gässene doo,

Och lagdes iak i Warnhem til roo.”

Uppgifterna är uppenbarligen hämtade ur konungalängden. Namnet Eriksberg har man dock inte brytt sig om att nämna. Detsamma gäller för Prosaiska krönikan – även den från 1400-talet. Alla dess uppgifter om konung Knut är

Varnhems klosterkyrka.

hämtade ur kungalängden; endast årtalet 1192 har annat ursprung. Överensstämmelsen mellan kungalängden och prosaiska krönikan är ibland rentav ordagrann. Eriksberg nämns dock-som sagt inte, och namnet Gäsene är förvanskat: ”han doo j gaeffue och iordades j waernem”. Eftersom s och f liknade varandra i medeltida skrift, och eftersom även n och u liknade varandra, kunde namnet giasini lätt förvanskas till gaeffue. Eric Michael Fant, som år 1818 lät utgiva både Lilla rimkrönikan och Prosaiska krönikan i första delen av *Scriptores rerum svevicarum*, påpekar i en not att gaeffue är en felskrivning för Gäsene. Enligt Prosaiska krönikan dog konungen för övrigt 1192³⁾. Eftersom de fem medeltida annaler, som omtalar dödsfallet, alla fem sätter det till 1195, är Prosaiska krönikans årtal uppenbarligen felaktigt. 1400-talskällorna har alltså inga nya uppgifter om konungens död utan endast några förvanskningar.

Sentida uppgifter om konungaätten och Gäsene

År 1720 – mer än ett halvt årtusende efter konungens död – lämnar dock Andreas Olavi Rhyzelius fler uppgifter om Eriksberg och Erik den heliges ätt:

”Eriksbergs kyrka förmenes vara uppbyggd av konung Knut Eriksson, som 1168 kom till regementet, sin fader till åminnelse. Vad namn orten tillförne haft, vet man nu ej. Dock synes troligt, att här varit en av de orter, som legat under Uppsala öde och uppräknas vid slutet av Västgötalagen, dels emedan sägen ännu är om hedniska konungar, som där fördom bott, dött och minnesmärken efter sig lämnat, såsom kungshög, kungsgrav, kungsled m.m, dels ock emedan konung Knut Eriksson sig här på orten mycket upphöll, avled och här på Gåfva, som då för tiden var kungsgård och är mycket väl belägen ej långt ifrån Eriksbergs kyrka, v.p. 1/4 mil, uti en vacker eke- och björkskog, havandes omkring sig kronoallmanningen Våthult, vilken på 1730-talet var med kostelig ekeskog bevuxen, som dock numera är platt borthuggen. Här synas väl inga rudera efter någon kunglig byggnad; den tärande tiden har långt före detta kunna utplåna dem. Denna Gåfva, eller som den nu kallas Gatha, är ett frälsehemman under Ladhås säteri och brukas av 4 bönder”⁴⁾. Rhyzelius har härutöver åtskilliga uppgifter, som skall behandlas längre fram. Trots att berättelsen var och förblev otryckt fram till 1933 spreds dessa uppgifter – bland annat tack vare en likaså otryckt sockenbeskrivning av Peter Lithander⁵⁾.

Någon gång under tiden 1757 och 1799 skrev Andreas Kyllenius en beskrivning över Herrljunga. I denna hävdar han att Erik den heliges dråpare stupade vid Folabro i Fölene socken och Kullings härad⁶⁾. Även dessa uppgifter är givetvis värda att uppmärksammas i detta sammanhang. Kyllenius redogörelse trycktes dock först 1933, och hans uppgifter tycks ha spritts under senare år.

I sin ”Geographi öfver konungariket Sverige” hävdar Eric Tuneld att konung Knut ”omkring 1190” lät uppbygga kyrkan sin fader till åminnelse och giva församlingen namn. Uppgifterna stammar från Lithanders sockenbeskrivning, ty både Lithander och Tuneld har samma funderingar om munkarnas skrivsätt⁷⁾. Tunelds uppgifter anförs 1911 i sjätte bandet av ”Ortnamnen i Älvsborgs län” och har därigenom blivit knäsatta⁸⁾.

Arvid August Afzelius förklarar dock namnets och kyrkans tillkomst helt annorlunda. År 1841 skriver han att Erik den heliges fader Jedward var västgöta-jarl. Afzelius säger sig dock inte veta om ätten härstammar från Eriksberg eller om Erik den helige fått två gårdar där med sin gemål. ”En sägen är, att Konung Erik den Helige af kärlek till sin födelsebygd grundlagt Eriksberg kyrka och kloster och att hans son, Konung Knut, fullbordat detta verk samt gifwit Eriksbergs kyrka dess klockor.” ”Här är det alltså Erik själv och inte Knut som har byggt kyrkan.

Härtill kommer många kortfattade omnämningen i den historiska litteraturen. De skall anföras redan i sitt rätta sammanhang.

Förutom uppgiften att konung Knut dog i Eriksberg är alltså uppgifterna om ättens anknytning till Eriksberg inte bara sena – i bästa fall nedskrivna ett halvt årtusende efter konung Knuts död – utan även motsägelsefulla. De måste därför granskas noggrant.

En minneskyrka

Uppgiften hos Afzelius att Erik Den helige själv lät bygga kyrkan är så sen och härstammar från en så otillförlitlig författare, att den utan vidare måste utmönstras. Dels strider den mot Rhyzelius uppgift, som är hundra år äldre. Enligt Rhyzelius skulle ju Knut ha byggt kyrkan. Dels är alla de andra upplysningarna hos Afzelius felaktiga. Enligt Afzelius skulle konung Knut ha skänkt klockorna till Eriksbergs kyrka. Detta är felaktigt. Enligt äldre västgötagens biskopslängd har nämligen skarabiskopen Bengt den gode skänkt ”båda klockorna till Eriksberg”¹⁰⁾. Längden nedtecknades kring 1250. Afzelius skrev sexhundra år

Eriksbergs gamla kyrka. Foto Evald 1906.

senare, och då var det för sent att få fram nya uppgifter. Han har antingen mints fel eller gjort något annat slarvfel. Enligt Afzelius skulle det ha funnits även ett kloster i Eriksberg. Sådana sägner finns på många platser, men även i detta fall är sägnen felaktig. Hans redogörelse för konungens släktskapsförhållanden är ett mellanting mellan en fantasifull sammanställning av kända namn och fri diktning¹¹. Afzelius har sin vana trogen sammanställt alla i litteraturen tillgängliga upplysningar och samlat sena sägner. Sedan har han arbetat samman, omdiktat och dragit slutsatser. Hans framställning har på det sättet blivit varken sagor eller hävder. Ingen annan historieskrivare har klokt nog åberopat hans upplysningar om Eriksberg.

Kungalängden nämner icke någonting om att Erik den helige skulle ha haft något med Eriksberg att göra, ej heller att Knut Eriksson skulle ha byggt kyrkan i Eriksberg, men 1720 hävdar Rhyzelius att Knut skulle ha byggt kyrkan sin fader till åminnelse. Är denna upplysning rimlig?

Man byggde ofta kyrkor eller kapell över helgon och gav dem namn efter det helgon, som vilade i denna helgedom. Erik den heliges ben vilade dock inte i Eriksberg utan i Uppsala. Det betygas av både Sverresagan från 1200-talets första år och äldre västgöotalagens kungalängd, som är några årtionden senare¹². Kyrkan i Eriksberg har aldrig varit konungens gravkyrka och kan inte ha fått namn efter honom på det viset.

En kyrka kunde invigas till ett visst helgons ära och därmed få namn efter helgonet i fråga. Eriksbergs kyrka och socken har emellertid fått namn icke efter

Eriksbergs kyrkas interiör vid 1900-talets början.

helgonet Erik den helige utan efter byn Eriksberg. Kyrkan ligger nämligen på byns mark. I regel är det just så som socknarna har fått sina namn: ”socknen har normalt övertagit namnet på den by eller gård där kyrkan byggdes”, skriver Bengt Pamp¹³⁾. Bynamnet Eriksberg är givetvis äldre än kyrkan. Ordningsföljden är ju: först bebyggelse, sedan kyrka. Jag återkommer till denna fråga.

Om kyrkan har uppförts av Knut Eriksson, har den uppförts tidigast på 1160-talet och förmodligen efter omkring 1173, ty om man sammanställer annalernas årtal med kungalängdens uppgifter, framgår att Knut först då ”fek sweriki maet ro” (fick Sverige med ro)¹⁴⁾. Fem forskare anser dock att kyrkan tillkommit visserligen under 1100-talet men före 1173. Endast två forskare, nämligen Ernst Fischer och Folke Högberg, anser att kyrkan tillkommit efter 1173, men Högberg stöder sig på just uppgiften att Knut Eriksson har låtit bygga kyrkan¹⁵⁾. Det är alltså mycket möjligt att kyrkan stod färdigbyggd, när Knut kom till makten.

Eriksbergs kyrka är inte vare sig så stor eller så påkostad, att man därav skulle kunna sluta sig till att en konung har låtit bygga den. Harald Wideen skriver: ”Kanske är det möjligt att Eriksbergs gamla kyrka i någon mån haft karaktär av kungsgårdskyrka och att dess byggande och prydnad befordrats av kungligheten. Men jag vill ifrågasätta om något i denna kyrka är av så extrem natur, att man nödgas tillgripa särskilda förklaringsgrunder. Ovanligt stor eller dyrbar var byggnaden ej. Målningar motsvarande Eriksbergs komma att hittas i andra sockenkyrkor. Biskopen är känd som denna och flera samtidiga kyrkors donator; det borde ha varit överflödigt, om kungen gynnade den! Snarast kan man förvånas en smula över att en svensk konung lät sitt liv i Eriksberg i Gäsene”¹⁶⁾.

Det är lätt att se hur uppgiften om minneskyrkan har uppstått. Namnet Eriksberg har givetvis satts i samband med Erik den helige. På 1600-talet utläste man allsköns kunganamn ur även de omöjligaste ortnamn. Så till exempel skulle Kinnaholm ha fått namn efter kung Kinne, Häggesled efter kung Hägge, Rackeby efter kung Racke, Skara efter kung Scharinus och Annestad efter konung Anund¹⁷⁾. På detta vis höll man på inom alla landskap. Ibland ingick verkligen ett mansnamn i ortnamnet, men lika ofta var så inte fallet. Rhyzelius trodde givetvis att det var just Erik den helige, som hade fått giva namn åt Eriksberg. Det framgår av att han anser att Knut Eriksson hade infört detta ortnamn. I skrifterna fann Rhyzelius dock inte att Erik den helige själv skulle ha haft något med socknen att göra. Däremot dog ju sonen där. Alltså är det sonen Knut som har låtit bygga kyrkan och bildat ortnamnet sin fader till åminnelse. När vi undersöker hur årtalet 1190 har kommit till, blit det än klarare, att det är på detta vis Rhyzelius har kommit fram till sin slutsats. Att alltsammans är enbart slutsatser antyds av hans egna ordalag. Han skriver nämligen att Eriksbergs kyrka ”förmenes vara uppbyggd av konung Knut Eriksson”. Han säger inte ”påstås vara” eller ”berättas vara”. Ordet förmena används när det är fråga om gissningar och dåligt underbyggda åsikter. Förmena betyder enligt Svenska akademins ordbok: anse, hålla före, tro, mena; ofta i fråga om felaktig eller obestyrkt eller på lösa grunder byggd åsikt. Perfekt participet förment är om möjligt än mindre förtroendegivande. Det betyder nämligen: som man (med orätt) antager eller anser finnas eller

vara något (eller tro sig ha); förmodad, inbillad; förr även i fråga om i bedrägligt syfte framställt påstående: (falskeligen) utgiven för att vara något, föregiven, falsk. Så långt Svenska akademiens ordbok. Rhyzelius har snappat upp en lös fundering och försökt underbygga den med sin lärdom. Han har dock varit betänksam, och hans betänksamhet avspeglas i ordvalet.

Årtalet 1190

Rhyzelius är upphovsman till årtalet 1190. Han skriver: ”Till Eriksbergs kyrka gav biskop Bengt hin Gode vid 1190, då hon förmodligen stod under byggnad tvenne klockor”¹⁸⁹. Rhyzelius anger här uttryckligen att det är endast en förmodan att kyrkan höll på att byggas 1190. Även uppgifter att klockorna skänktes detta år måste vara ett antagande, fastän den framförs som ett påstående. Äldre västgöotalagens biskopslängd är nämligen den enda källa, som berättar om biskopen och hans gåvor. Den har inte ett enda årtal. Rhyzelius berättar själv att klockorna sedan länge var försvunna, och han har således inte kunnat läsa något årtal på någon av dem.

Man begriper lätt hur Rhyzelius har fått fram årtalet. Konung Knut dog i Eriksberg och följaktligen bör han ha vistats i socknen åtminstone strax före sin död. Uppgifterna hos Rhyzelius kommer ytterst från Prosaiska krönikan, som uppger att konungen dog 1192. Rhyzelius drog därför slutsatsen att kyrkan bör ha uppförts, när konungen vistades i socknen strax före sin död, med andra ord omkring 1190. Slutsatserna är halsbrytande djärva, men på den tiden var man mycket djärv, när man drog sina slutsatser.

På vilken gård dog konungen?

Enligt konungalängden dog konung Knut ”i Eriksberg i Gäsene”, men det framgår inte om hela Eriksbergs socken eller bara byn Eriksberg åsyftas. Kungalängden ger oss således inte besked om på vilken gård eller inom vilken by konungen avled.

Rhyzelius och många med honom utpekar gården Gate som kungens dödsort. Detta beror dock på ett felaktigt antagande. Kungalängden uppgav att kungen dog i Eriksberg i Gäsene, men i Prosaiska krönikan hade Gäsene som sagt förvanskats till Gaeffue. Rhyzelius satt med tre uppgifter framför sig, och han redovisar dem noggrant. En historieskrivare uppgav att konung Knut hade dött i Eriksberg, och en tredje att han hade dött i Gaeffue. Rhyzelius snyggade för övrigt upp denna förvanskade form till Gåfva. Han drog slutsatsen: ”Gäsene är häradet, Eriksberga socken och Gåfva gården eller byn”. Gåfva skulle ha varit samma hemman som Gatha eller Gate¹⁹⁰. Eftersom Rhyzelius inte insåg att det rörde sig om ett skrivfel, drog han en omöjlig slutsats. Givetvis har gården Gate aldrig hetat Gåfva. Namnet är en böjningsform av ordet gata i betydelsen ”byväg”. Inom samma socken finns för övrigt gården Sträte. På fornsvenska kan ”väg, gata” kallas just sträte²⁰⁰. Det finns alltså inga belägg för att Knut Eriksson skulle ha dött på gården Gate.

Anders af Botin hävdade 1757 att Knut dog "på sin gård Eriksberg" ²¹⁾. Antingen har af Botin inte vetat att Eriksberg var även sockennamn, eller har han godtyckligt antagit att konungen dog i Eriksbergs by i Eriksbergs socken. Eric Michael Fant hävdar 1807 att Knut Eriksson dog på "Gäsene gård i Eriksbergs Socken" ²²⁾. Fant visste alltså att Eriksberg var sockennamn, men han visste inte att Gäsene var häradsnamnet, ty i kungalängden står ordet härad inte utskrivet efter namnet Gäsene. Därför drog han den felaktiga slutsatsen att Gäsene var en gård.

Eric Tuneld berättar visserligen att konungen "stilla afled" på gården Gathe men att kungen enligt andra yppgifter skall här (syftningen är oklar) ha blivit ihjälslagen år 1199 ²³⁾. Lennart Jacobsson meddelar att Knut "blev ihjälslagen på vägen stax utanför Miltebo (nuv. Lunnagården) i Eriksberg" ²⁴⁾.

Upplysningen att konungen dog på Gate gård har alltså uppstått på grund av ett medeltida skrivfel. Uppgifterna hos af Botin och Fant är rena misstag. Upplysningarna om konungadråpet och platsen för detta är mycket sena och mycket obekräftade.

Kungsgård eller gård i enskild ägo?

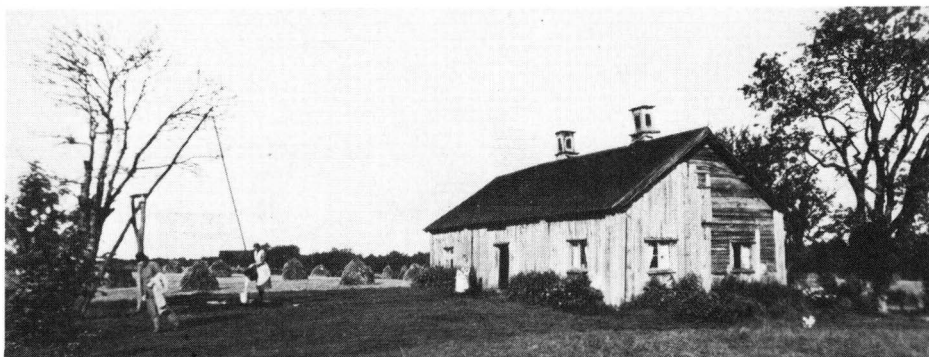
I kungalängden står bara att Knut dog "i Eriksberg i Gäsene". Det sägs ingenting om vare sig något kronogods eller någon gård, som tillhörde Knut själv.

Rhyzelius hävdar dock att Gåfva var en kungsgård, men detta är ett rent antagande. Han skriver ju: "Vad namn orten tillförne haft, vet man nu ej. Dock synes troligt att här varit en av de orter, som legat under Uppsala öde och uppräknas vid slutet av västgötalagen, dels emedan sägen ännu är om hedniska konungar, som där fördom bött, dött och minnesmärken efter sig lämnat, såsom kungshög, kungsgrav, kungsled m.m., dels ock emedan konung Knut Eriksson sig här på orten mycket uppehöll". Benämningen kungsväg är mycket vanlig och bevisar sannerligen inte att konungar har bött i bygden; den visar bara att detta har varit allmän väg. Vilken socken har inte en eller flera kungagravar? Allmogen brukar nämligen kalla större forngravar för "kungagravar". Dessa namn med förleden Kungs- är belagda först ett halvt årtusende efter Knut Erikssons död. Inget av dem behöver gå tillbaka till hans tid, och i vilket fall som helst bevisar namnen ingenting.

Rhyzelius visar stort intresse för en "ängd" eller ett kärr, som kallas Kungsbotten. Han skriver: "En sten, som utvisar form av en slät och fyrkantig gravsten, dock ej med runor eller utarbetad sirat, är uti en prästegården tillhörig ängd eller kärr, Kungsbotten kallad. Vid samma sten har man grävit, att se om något tecken eller grav där givas kunde, men fanns intet annat än stenens djuphet, som inunder var vass som en pyramid. Det är märkligt att samma sten icke sjunker, ändock han ligger på den smalaste sidan uti blöta moraset. Det tyckes således, att han måtte hava något grundfäste" ²⁵⁾. Enligt Rhyzelius 1720 kallades således ängden eller kärret, som stenen ligger på, för Kungsbotten. Först Tuneld på 1800-talet hävdar att själva stenen kallas Kungsbotten. Givetvis är det så att ängen först har

gått under detta namn. Enligt äldre västgötska folkmål kan botten nämligen betyda "sidlänt äng, myr, kärr" ²⁶⁾. Rhyzelius har ingen sägen att berätta, men på 1800-talet kan Tuneld meddela: "I denna trakt förlorade K.Knut en träffning emot Carl Sverkerson, och uppvises ännu en sten, kallad kungsbotten, hvarunder Knut dolde sig, innan han flydde till Norrige" ²⁷⁾. Även Gustaf Ewald vitsordar långt senare att själva stenen kallades Kungsbotten och att en konung – han nämner inget namn – skulle ha hållit sig gömd under stenen, som för övrigt sprängdes sönder 1884 ²⁸⁾. Namnet Kungsbotten har övergått till sägnen. Man har vetat att stenen kallades Kungsbotten och frågat sig vilken konung, som har gömt sig därunder. Givetvis har man då genast tänkt på den i Eriksberg välkände Knut Eriksson. Så kan det mycket väl ha gått till. Mycket intressant är att Gustaf Ewald inte känner till mer än att en konung skulle ha gömt sig under stenen. Skulle någon vid något tillfälle ha gömt sig under stenen, behöver denne ingalunda ha varit konung Knut. För alla sägenforskare är det nämligen en välkänd sanning att de kända sägengestalterna får övertaga sägner, som ursprungligen har berättats om mindre kända gestalter, och i Eriksberg var Knut Eriksson en sådan omtalad person ²⁹⁾.

Med hjälp av ortnamnen försökte Rhyzelius alltså göra troligt att det hade funnits en kungsgård i socknen, men skälen är alltså ytterst svaga. P. E. Lindskog hävdar att fräsehemmanet Gate "i urminnes tider" har varit "Kongsladugård". Hans Hildebrand talar om "kungsgården Eriksberg". Erik Lundberg talar om "en betydande kungsgård". Harald Wideen skriver att det är känt, "att den svenske kungen under äldre medeltiden ägt gods i Eriksbergs socken" ³⁰⁾. Detta är endast påståenden utan belägg.

Gården Gate i Eriksberg vid 1900-talets början.

Somliga gör dock gällande att gården tillhörde Knut själv. Anders af Botin säger att Knut dog "på sin gård". Ordet sin är tämligen svävande och utesluter väl inte att af Botin betraktar gården som kungsgård. Hos H. Reutherdahl är begreppsförvirringen uppenbar och fullständig. Han menar nämligen att Eriksberg möjligen var "ett konungagods, tillhörigt den Erikska ätten". Tuneld är entydig och skriver att Knut ägde Gate. Afzelius hävdar att gården var Knuts arvegods. Han går igenom Knuts släktskapsförhållanden och försöker på detta sätt göra sitt antagande troligt, men ingen av hans uppgifter är riktig. Natanael Beckman skriver att Knut "ägde gård i socknen". Bengt Thordeman anser det vara uppenbart att den Erikska ätten hade jordegendomar i Eriksberg³¹⁾. Detta är endast påstående utan belägg.

Rhyzelius och Afzelius är de enda, som har lagt fram skäl för sina sinsemellan oförenliga ståndpunkter, och skälen håller alls inte. Av de andra har vissa tanklöst tagit för givet att det har varit ett kronogods, och andra har tanklöst tagit för givet att det har rört sig om en gård i den Erikska ättens ägo. Åtminstone en forskare har inte ens haft skillnaden klar för sig mellan ett kronogods och en gård i enskild ägo. Ingen av de många skriftställarna tycks ha insett att man inte behöver förutsätta att vare sig ett kronogods eller ett gods i ättens ägo har funnits inom socknen.

Var stupade Erik den helige och hans dråpare?

Enligt en spridd uppfattning skulle såväl Erik den helige som hans dråpare Magnus Skatelår ha stupat inte långt från Eriksberg. Upphovet till denna uppfattning är en beskrivning av Herrljunga från senare hälften av 1700-talet. Den har författats av Andreas Kyllén, som skriver:

"Åtskilliga uppresta stenar stå på de så kallade Nyckelbackarna, men där finnes ingen runa. Professor Spole skriver i en almanack av år 1688 att, då konung Erich IX vart av Henr. Skatel här dräpen, haver allmogen av åtskilliga landskap samlat sig emot honom och slagit honom med sin här, och då haver därtill mycket hulptit en tapper svensk man, Falo av Byrestad, benämd av vilken Burarna ha sitt namn, som blev slagen vid en bro, som kallas Folabro. Tätt förbi ovannämnda Nyckelbackar flyter ån Nossan, över vilken är en bro, som än idag kallas Folabro. Uti Liden av dessa Nyckelbackar ligger nu en lång sten utan påskrift, varvid säges att en krigsanförare ligger begravnen. När här intill är Fölene kyrka belägen"³²⁾.

Låt oss börja med Erik den heliges död. Andreas Spole berättar i sin almanacka att Henrich Skaftler jämte några svenska herrar har "i hast dragit vp til Upsala" och slagit ihjäl Erik den helige³³⁾. Spoles framställning är klar och redig. Kyllén kan inte ha misstolkat den. Förmodligen är det fråga om endast ett skrivfel i Kylléns manuskript eller ett tryckfel i Schillers utgåva av Kylléns redogörelse. Där skall uppenbarligen stå att Erik den helige blev av Henrich Skatels här dräpen – icke att han blev av Henrich Skatel här (det vill säga på Nyckelbackarna) dräpen. Spole använder just ordet här i sin framställning: Henrich Skatler och

de svenska herrarna hade "upreest en Stoor Krijghzäär". Spole hävdar uttryckligen att Uppsala är dråpsplatsen, och Kyllén kan inte ha missuppfattat honom därvidlag. Ej heller riktar Kyllén några anmärkningar mot Spoles framställning, och han åberopar inga andra källor. Varken Spole eller Kyllén vill göra gällande att Erik den helige stupat i Västergötland. Det rör sig om ett skrivfel eller ett tryckfel.

Vi går nu över till redogörelsen för hur konungens dråpare mötte sitt öde. Andreas Spole berättar att allmogen från åtskilliga landskap samlades och slog ihjäl både Henrich Skattler och hans krigsmakt. Av krigsbytet byggde de Danmarks kyrka. Särskilt Falo av Byrestad hjälpte mycket till. Han stupade vid Folabro. Detta innebär att Spole följer Ericus Olai och Prosaiska krönikan, som bägge berättar att konungens dråpare blev dräpta "icke långt från Uppsala" och att Danmarks Kyrka byggdes på denna plats³⁴. Här i trakten finns Fålebro, och i början av 1600-talet hävdade Johannes Bureus att slaget hade utkämpats vid bron, och att bron hade fått namn efter Fale Bure, som stupat i striden³⁵. Spole har alltså tillägnat sig även dessa uppgifter om Fale Bure. Emellertid är Spoles redogörelse oklar. Han nämner varken att slaget stod i närheten av Uppsala eller att det stod invid Danmarks kyrka. Han nämner endast att Danmarks kyrka blev byggd "af Rofwet" och att Falo stupade vid Folabro. Namnet Folabro är det enda ortnamn, som i Spoles kortfattade redogörelse anger var striden har stått. Även i Herrljungatrakten fanns det dock en bro, som kallades Folabro, och därför drog Kyllén slutsatsen att konungens dråpare hade nedgjorts i Herrljungatrakten. Kyllén har alltså gjort ett misstag men ett minst sagt förlåtligt misstag. Spole har

Relikskrin från Eriksbergs kyrka. Nu Statens Historiska Museum.

utelämnat de viktigaste lägesangivelserna, och det var förvisso inte allom givet att känna till ortnamnet Fålebro från Uppland. Varken Erik den helige eller hans dråpare har stupat i Västergötland.

Erik den helige avildad på 1400-tals altarskåp i Knivsta Kyrka, Uppland.

Ortnamnet Eriksberg

Alla de sentida uppgifterna har således visat sig vara ett misstag eller djärva antaganden, som antingen är osannolika eller uppenbart felaktiga. Namnet Eriksberg har dock ensamt ansetts vittna om kungaättens anknytning till socknen. 1954 skrev Bengt Thordeman: "Erik den heliges son Knut Eriksson avled i Eriksberg, och det är uppenbart att den Erikska ätten där hade jordegendomar. Även namnet Eriksberg sammanhänger givetvis därmed. "I not 42 står det:"Benäget påpekat av professor N Ahnlund, som likaledes framhållit namnets språkliga samband med Erikska ätten" ³⁶⁾.

Eriksbergs kyrka och socken har som jag redan påpekat fått namn efter byn Eriksberg och inte efter konung Erik. Har då byn fått namn efter helgonkonungen? Byn ligger mitt i socknen. Givetvis var det utkantsområdena som odlades upp senare, och det vill mycket till för att man skulle våga antaga att byn inte är äldre än 1100-talet. Byn måste givetvis nu funnits före kyrkan. Ordningföljden är ju alltid: först bebyggelse, sedan kyrka. Detta har redan Rhyzelius varit medveten om år 1720. Han antager nämligen att orten har bytt namn. Eftersom han menar att Knut Eriksson infört namnet Eriksberg, måste han antaga att orten dessförinnan hetat något annat. Ett sådant namnbyte kan dock varken bevisas eller ens göras sannolikt. Bengt Pamp skriver nämligen: "Om en plats har varit kontinuerligt bebyggd, så är risken att den skall byta namn ganska obetydlig. "Det är med andra ord ofta en ganska stor språkgrupp som skall påverkas för att ett ortnamn skall bytas ut mot ett annat, och möjligheterna för att detta skall ske när det gäller kontinuerlig bebyggelse är i allmänhet ganska små" ³⁷⁾.

Det saknas således både bevis och sannolikhetskäl för att Eriksberg skulle ha bytt namn, och ortnamnets förled är på intet sätt märklig eller enastående. Enligt "Svensk ortförteckning 1956" fanns då 162 orter, som hette Eriksberg. Antalet orter med Erik- som förled var allt som allt inemot 500 ³⁸⁾. Många av dessa är givetvis inte medeltida, men antalet medeltida orter med namnet Erik- som förled bör ändå ha varit så stort att namnet Eriksberg i sig inte bevisar ett samband mellan orten och Eriks den heliges ätt och inte ens gör ett sådant samband sannolikt. Det fanns många, som hette Erik, många, många fler än helgonkungen Erik den helige.

Vi vet inte vad Knut Eriksson hade i Eriksberg att göra, när han skildes hädan. Vi vet inte om han besökte ett kronogods, eller om han besökte ett arvegods, eller om han gästade någon storman, eller om han bara tillfälligtvis red igenom socknen på väg till något annat resmål. Den enda värdefulla uppgiften är kungalängdens utsaga, som skrevs strax efter kungens död: "Och han lät sitt liv i Eriksberg i Gäsene". Mer än så vet vi inte, och mer än så kommer vi aldrig att få veta.

Noter

- 1) *Scriptores rerum svecicarum* I:1 s 24, 48, 62, 84, 89.
- 2) *Westgöotalagen* utgifven af H. S. Collin och C. J. Schlyter, Sthlm 1827, s 302.
- 3) *Scriptores rerum svecicarum* I:1 s. 258, 246.
- 4) Harald Schiller, *Med göter genom göternas rike* II, Falköping 1933, s 403.
- 5) Harald Schiller 1933 s 400.
- 6) Harald Schiller 1933 s 360.
- 7) Eric Tuneld, *Geographie öfwer konungariket Sverige, åttonde upplagan*, band 4, Sthlm 1833, s 159. Lithander och efter honom Tuneld menar att munkarna "skrevfo f och t samt v och h nästan lika". Följaktligen skulle gårdsnamnet Gatha ha kunnat förvanskas till Gafva. F och t kunde nog förväxlas, ehuru risken var förhållandevis liten. Mellan v och h finns dock ingen likhet. Slutligen bör påpekas att det står gaeffue och inte gafva och att första vokalljudet är ett ä och inte ett a eller å.
- 8) Ortnamnen i Älvsborgs län VI, Sthlm 1911, s 29. Natanael Beckman hävdar också att namnet Eriksberg "väl" skall hugfästa Erik den heliges minne (Natanael Beckman, *Ur vår äldsta bok*, Sthlm 1912, s 43; jämför även Natanael Beckman, Bengt biskop i Skara, *Svenskt biografiskt lexikon* band 3, Sthlm 1922, s 183). Nils Ahnlund och Bengt Thordeman är av samma uppfattning (Erik den helige *Historia-kult-reliker Studier* utgivna under red. av Bengt Thordeman, Sthlm 1954, s 281, 287). Huruvida dessa forskare stöder sig på ortnamnsboken eller funderar på egen hand är dock ovisst. Gunnar Linde anför dock ortnamnsbokens uppgifter i sin skrift "Ortnamn i Västergötland" (Kristiansstad 1982, s 102).
- 9) Arv. Aug. Afzelius, *Svenska Folkets Sago-Häfder* III, Sthlm 1841, s 15-17.
- 10) *Westgöotalagen* utgifven af H S Collin och C J Schlyter, Sthlm 1827, s 306.
- 11) Afzelius hävdar nämligen att Erik den heliges farfar hette Tord Bonde och hörde hemma i Götalandet, att hans farmor var dotter till västgötajarlen Gaute, att hans far Jedvard Bonde var västgötajarl, att hans gemål tillhört det gamla västgötska konungahuset och att Knut Erikssons gemål var en västgötajarls dotter (Afzelius 1841 s 15-17).

Ingenting av detta stämmer. Om Erik den heliges ursprung vet vi bara att fadern hette Jedvard. Att han skulle ha varit västgötajarl eller ens knuten till Västergötland är helt okänt för de historiska källorna. (Bengt Hildebrand, *Erikska ätten*, *Svenskt biografiskt lexikon* band 14, s 354). Den förste kände medlemmen av Bondesläkten bevittnade en urkund något av åren 1282-1286, mer än 120 år efter Erik den heliges död. (Gottfrid Carlsson, *ätten Bonde*, *Svenskt biografiskt lexikon* band 5, s 308). Det är sant att konungens gemål lär ha tillhört den gamla kungaätten, men dessa uppgifter är sena, motsägelsefulla och tvivelaktiga. (Hans Gillingstam, *Kristina*, *Svenskt biografiskt lexikon* band 21 s 570). Dessutom finns det ingen anledning att kalla ätten västgötsk. Knut Erikssons drottning är okänd både vad det gäller namnet och ursprunget. (Hans Gillingstam, *Knut Eriksson*, *Svenskt biografiskt lexikon* band 21, s 383). Afzelius hävdar att

gården Gate har fått sitt namn efter den ovannämde jarlen Gaute, som alltså skulle ha hört hemma på Gate gård i Eriksbergs socken. I själva verket har gården fått namn efter bygatan. (Ortnamnen i Älvsborgs län VI, Sthlm 1911, s 32).

12) Sverris saga efter Cod. AM 327 4°. Utgjevi... ved Gustav Indrebø, Kristiania 1920, kapitel 100. Westgötalagen utgifven af H S Collin och C J Schlyter s 301.

13) Bengt Pamp, Ortnamnen i Sverige, Lund 1974, s 62.

14) Westgötalagen utgifven af H S Collin och C J Schlyter s 302.

15) Folke Högberg, Medeltida absidkyrkor i Norden, Skara 1965, s 77, 121-122.

16) Harald Wideen, Medeltidskyrkan i Eriksberg, Från Borås Och De Sju Häraderna 1961 (årgång 16), s 30.

17) Rannsakningar efter antikviteter utgivna under redaktion av Carl Ivar Ståhle band II häfte I, Uppsala 1969, s 200, 219, 222, 246, 252.

18) Harald Schiller 1933 s 403-404.

19) Harald Schiller 1933 s 403.

20) Ortnamnen i Älvsborgs län VI, Sthlm 1911, s 32, 37.

21) And. Botin, Utkast till svenska folkets historia, Sthlm 1757, s 168.

22) Eric Michael Fant, Utkast till föreläsningar öfver svenska historien Första stycket, Sthlm 1807, s 88.

23) Eric Tuneld 1833 band 4 s 159.

24) Lennart Jacobsson, Eriksbergs gamla kyrka, Falköping 1981, s 5.

25) Harald Schiller 1933 s 404.

26) Ivar Lundahl, Ortnamnen i Skaraborgs län band 18, s 20.

27) Eric Tuneld 1833 band 4 s 159.

28) Gustaf Ewald, Beskrivning över Gäsene härad, Alingsås 1925, s 262.

29) Under 1700-talets andra hälft skriver Peter Lithander att vid "Eriksbergs kyrka är en källa, som kallas sanct Birgittas" (Harald Schiller 1933 s 402). 1925 berättar Gustaf Ewald att källan kallas "Erik den heliges källa" eller "Gullekälla" (Gusaf Ewald 1925 s 262). Här ser vi att sägnerna om Erik den heliges ätt trängt undan ett gammalt ortnamn och åstadkommit ett nytt.

30) P E Lindeskog, Försök till en kort beskrifning om Skara stift V, Skara 1816, s 379. Hans Hildebrand, Sveriges historia intill tjugonde seklet II, Sthlm 1905, s 108. Erik Lundberg, Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000-1400, Sthlm 1940, s 320. Harald Wideen i Från Borås Och De Sju Häraderna 1961 s 28-30.

31) Anders af Botin 1757 s 168. H Reuter Dahl, Svenska kyrkans historia 2:1, Lund 1843, s 27-28. Eric Tuneld 1833 band 4 s 159. Angående Afzelius se not 11. Natanael Beckman 1912 s 43. Bengt Thordeman i "Erik den Helige" 1954 s 281.

32) Harald Schiller 1933 s 360-361.

33) Allmanach, På thet Åhr effter JESu Christi nåderijke Födelse hijt til Werlden 1688. Hwilcket är ett Skottåhr Uthräknadt och stält Aff ANDREA SPOLE, Göteborg, se oktober och november. Almanackan utkom i flera upplagor, och alla har inte med uppgifterna om Erik den helige. Kungliga Bibliotekets exemplar citeras.

- 34) Allmanach 1688 oktober-november. *Scriptores rerum svecicarum* 1:1 s 246, II:1 s 47.
- 35) Jöran Sahlgren, *Från Mora sten till Håga, Namn och Bygd* 1953, s 4-7. Fale Bure är en uppdiktad person, och varken han eller Fålebro har haft något att göra med striden. (Se L Bygdén, *Om ursprunget till den historiska mythen om Fale Bure*, *Samlaren* 1891). Ej heller vid Danmarks kyrka utkämpades striden, ty Ericus Olai och Prosaiska krönikan, som påstår detta, är från 1400-talet, och kungalängden, som är 200 år äldre, meddelar att striden stod i Örebro (*Westgöta-lagen* utgifven af H S Collin och C J Schlyter s 302). Givetvis måste den äldsta källan tillerkännas vitsord. Även i en medeltidsannal medelas att striden stod i Örebro (*scriptores rerum svecicarum* 1:1 s 83).
- 36) Erik den Helige *Historia-kult-reliker Studier* utgivna under red. av Bengt Thordeman, s 281, 287.
- 37) Bengt Pamp 1974 s 21. Hugo Karlsson är av samma mening: Hugo Karlsson, *Ortnamn "vid älven"*, Gbg 1984, s 20.
- 38) *Svensk ortförteckning* 1956...utgiven av Kungl. Generalpoststyrelsen, Kungl. Telestyrelsen och Kungl. Järnvägsstyrelsen, Örebro 1956, s 149-151.

Om konsten att garva och tillverka praktiska seldon av EMRIK BERG

Alltifrån de förhistoriska jägarfolkens tid och fram till våra dagar har hudar och skinn använts till en lång rad bruksföremål såsom kläder, skodon, seldon och liknande. Konsten av garva, varmed menas att skydda hudarna från förruttelse, är lika gammal.

Mycket tidigt upptäcktes att färskas djurhudar hade en stor benägenhet att ruttna och äldre hudar en viss förmåga att bli alltför hårda och styva. Det är således dessa behandlingar av hudar, för att få fram läder, som går under benämningen garvning.

Det skulle bli alltför omfattande att gå in på alla olika arbetsmoment i den äldre garverinäringens historia. Vill man uttrycka sig kort och teoretiskt kan garvning benämnas som en lång räckta kemiska processer där bark och garvämnensrika träslag spelat en stor roll. Den totala tiden för garvning kunde under 1800-talet taga ett år i anspråk. I vissa sällsynta fall bortåt två år.

I raden av olika moment, som hudarna skulle genomgå, tills det blev färdigt läder, förekom ett avsnitt, som kunde taga ett par dagar, och kallades "pyrning-en". Därigenom kunde vissa beståndsdelar i hudarna, bl.a. kalk sönderdelas och totaleffekten gjorde att hudarna blev mer smidiga och elastiska. Det kuriösa för nutidsmänniskorna är, att den viktigaste varan vid "pyrning" bestod av en blandning av hönsgödsel och vatten. Senare användes som pyrmedel ett enzym som fabriksmässigt producerades. "Pyrningen" var ett av de besvärligaste arbetena, ty en för långt utdragen process kunde totalt ödelägga och fördärva hudarna.

I korthet kan sägas att garvning skedde genom uppsugning av garväme, för att beredda hudar och skinn skulle bevara sin böjlighet och hudfibrerna skyddas mot förruttelse och torkning. Vid 1700-talets mitt placerade sig väst-Sverige under en tid i centrum för garveribranschens framsteg. Då lät nämligen Alingsås store son Jonas Alströmer, kalla in garvare från England, vilka skulle lära svenskarna "icke blott konsten att garva på engelskt manér, utan även rätta sättet för ekbarkens avtagande och utnyttjande".

Det är ändock kött, sa skomakaren och bet i lädret

Det som fordom kallades för sadelmakareläder var ett brunt eller gult lohgarvat kalvskinn eller oxläder, som valkats med tran, krusats och glättats. Ordet

”loh” härstammar från tyskan och är svårt att översätta. Enkelt uttryckt kan det benämnas barkgarvning.

På det färdiga lädret framträder hårsidan som en ganska jämn yta och det är detta som kallas narv. Vad som kanske i dag är mest känt för allmänheten är arbetshandskar av narvläder, som det heter i reklamen.

Här kan nämnas att spaltläder inte har någon narv. Upphovet till denna sort var att riktigt tjocka hudar kunde klyvas med hjälp av speciella verktyg och på så sätt fick man fram spaltläder.

Spaltläder har därigenom blivit en billigare produkt och har därför använts till varor där det av kvalitetsskäl inte har behövts det allra bästa lädret eller också där priskonkurrensen varit sådan, att en enklare råvara måste användas. Även här är arbetshandskar i dag ett bra exempel. För den som alltid handskas med torra varor kan spaltläder med fördel användas, men är inte lika lämpligt i samband med våta ytor.

I stort kunde läder delas upp i följande grupper: rödgarvat, vitgarvat, kromgarvat och sämskgarvat. För samtliga gällde att hudarna måste genomgå de olika arbetsmomenten uppblötning, rensning och beskärning. De tjockare hudarna användes till underläder, det var sådant som också kallades sulläder. Plattläder däremot var också känt främst som sadelmakareläder och användes till ett otal olika produkter, eftersom det hade stor draghållfasthet. Det var också kraftigt impregnerat, oftast med talg. Mestadels var lädret svart, men även ljusgult plattläder förekom ofta. Ovanläder var en tredje sort av de tjocka hudarna och gick främst till skoindustrin.

Kromläder blev efter kromgarvning grönt. Det var ett starkt läder och användes därför på sin tid till drivremmar, eftersom de tålde värme bättre än andra kvaliteter. Även till ovanläder och lättare underläder förekom denna sort.

Smorläder benämndes redan under min verksamhetstid i branschen som en ”gammal trotjänare”. Den svenska armén använde det gärna till marschskodon och inom sadelmakeribranschen fanns flera användningsområden. T.ex. ingick det i linhylsor, kollerbossor, lokputor osv. För den som undrar vad lädret var insmört med kan nämnas, att det främst var med tran och talg. Resultatet blev ett vattentätt läder, som dock krävde regelbunden smörjning.

Kipssmorläder kom från hudar av zebu- eller puckeloxen. Det kallades även fett-läder och användes främst som överläder till vattentäta stövlar. I korthet var detta läder impregnerat med fettämnen.

Niagara-läder var ett fullkomligt vattentätt sportläder där ursprunget var särskilt utvalda svenska ungnötshudar. Främst användes det för jaktkängor och skidpjäxor.

Ryssläder, som även benämndes Juftläder kom ursprungligen från Ryssland, men tillverkades på många håll och var benämningen på ett av lättare hudar garvat, ganska tunt läder. Lukten var desto egendomligare. Den karaktäristiska lukten erhöles genom en behandling med pil- eller videbark och därefter insmört med björktjärolja. Även känt som juftolja. I de flesta fall var rysslädet rödfär-

gat, mycket hållbart och vattentätt. Mestadels användes detta till finare läderarbeten.

Apropå insmörjningen av läder kan erinras om det gamla ordspråket "Sådant läder skall sådan smörja ha". Men hur var det han sade, den gamle mästaren "All smörja skall ej i lädret, något skall i skomakaren":

Sportsidor brukar många säga sig känna till, men jag undrar om de verkligen vet, att det är en benämning av lätta ungnötshudar i svart och olika nyanser. Detta läder var mer eller mindre hårt infettat.

Vissa erbjudanden om restpartier och udda poster av läder kunde ibland vara ekonomiskt attraktiva. I många fall var det nämligen inte nödvändigt att kunna garantera samma kvalitet någon längre tid. Jag minns exempelvis att vi en gång blev tillfrågade om vi var intresserade av ett parti gult kromläder, som ursprungligen var tänkt till fotbollsskor, men där säljare och köpare tydligen inte kommit överens. Dylika uddaposter kunde exempelvis användas till motorcykelväskor. Skidbindningar var ett annat objekt där specialposter kunde förbrukas.

I vissa fall rörde det sig också om hudar som blivit skadade av taggtråd eller speciella insektsbett, där främst bromsar tidvis ställde till mycket bekymmer och det endast gick att utnyttja mindre del av lädret.

En vanlig missuppfattning måste jag här beröra. Den svenska läderbranschens behov av hudar under 1900-talet kunde inte på långt när täckas inom landet, utan det förekom tidigt en stor import. Importländerna var flera, men Argentina och Uruguay låg i toppen och svarade säkerligen vissa år för cirka hälften av hudimporten. Svenska hudar sändes även i stor omfattning på export.

Importen av hudar och skinn uppgick exempelvis år 1930 till nära 18.000 ton. Märkligt nog var den svenska utförseln av hudar och skinn, pälsverk inte inräknade, över 17.000 ton.

Oberedd som jag är, sa' garvaren

På 1890-talet fanns det över 500 olika garverier i Sverige där tillverkningen i de flesta fall bedrevs mycket hantverksmässigt. Även i Sjuhäradsbygden och angränsade trakter fanns det ett antal företag, varav må nämnas följande:

Alingsås

Berggren, J. F. (A. H. Berggren) Bevillningsvärde 3.500 kr. 5 arb.

Bruno, Ch. A. J. Bv 3.000 kr. 4 arb.

Nattsén, C. E. Bv 3.000 kr. 3 arb.

Borås

Ekelund & Son (P. J. Ekelund)

Ånggarveri. Bv 3.500 kr. 9 arb.

Tillanders, G., sterbhus

med E. Andersson som firmatecknare

Ånggarveri med tillverkningsvärde av omkring 26.000 kr

Bv 6.000 kr. 13 arb.

Enedal

i Svenljunga socken

B. Johansson

Bv 500 kr 3 arb.

Floda

Skallsjö socken

J. Wennerberg & Co (Göteborg)

Tillverkningsvärde omkring 11.000 kr. Bv 7.000 kr. 3 arb.

Hössna Torp

i Hössna socken

C. L. Josefsson

Bv 550 kr 1 arb.

Kartryd

i Fänneslunda socken

J. A. Österlind

Bv 700 kr 1 arb.

Krösebacken

i Kylingareds socken

J. A. Engström

2 arb.

Kölaby

i Kölaby socken

R. Moëll

Bv 1.000 kr 3 arb.

Loo

I Långareds socken (nordväst om Alingsås)

S. J. Hallberg

Bv 550 kr 2 arb.

Nybo

i Fritsla socken

A. Högberg

2 arb.

Roasjö

i Roasjö socken

C. O. Engström

Bv 550 kr 3 arb.

Stenkil

i Toarps socken

C. A. Eriksson

Stomsåker

i Liareds socken

Kl. Engström

Bv 550 kr 1 arb.

Svenljunga

i Svenljunga socken fanns ett ånggarveri ägt av Johan C. Klinghjert, tillhörig den legendariska garvarefamiljen Klinghjert, men nu utarrenderat till E. Bäckman. Klinghjert benämndes på sin tid såsom "bottenlöst rik". Främst torde han ha ärvt sina slantar och av den en gång så stora förmögenheten försvann mycket med åren.

Stensholm

i Kylingareds socken

C. J. Stein

Bv 500 kr 1 arb.

Timmelshed

i Timmele socken

Gust. Molander

Bv 1.000 kr 2 arb.

Ulricehamn

Knut Klinghjert

Tillverkningsvärde omkring 52.000 kr. Bv 7.000 kr 16 arb.

Familjen Klinghjert var, såsom redan omnämnts, välkänd i garverikretsar. I Garveriföreningens jubileumskronika fanns några rader om en medlem, men namnet har felstavats.

Så här löd texten: Garvare Klingert i Ulricehamn var en passionerad jägare, som när helst tillfälle bjöds för sjöledes till sina jaktmarker. En dag när han gick jaktklädd på kontoret, steg en tysk skinnhandlare vid namn Nathan in.

– Träffas herr fabrikeren Klingert, frågade tysken på bruten svenska. Det är herr Nathan från Hamburg som frågar.

– Jaså, är det herr Nathan, replikerade Klingert och ryckte snabbt ned dubbelbössan från väggen. Jag är Klingert.

Med skräcken målad i ansiktet försvann herr Nathan ut genom dörren i den tron att han stod inför en mordlysten garvare. Mysande slängde Klingert bössan över axeln och gav sig ut i skogen, glad över ett lyckat "spratt".

Vad som inte framkom i denna text var att familjen Klinghjert ursprungligen inflyttade till Sverige från Tyskland.

Vårgårda

i Kullings-Skövde socken

Ånggarveri ägt av Knut Belfrage

Tillverkningsvärde omkring 36.000 kr Bv 2.800 kr. 8 arb.

Knut Belfrage ingick på sin tid i överstyrelsen för Svenska Garveriidkareföreningen såsom representant, eventuellt var han ordförande i styrelsen i Göteborgs och Bohus, Älvsborgs, Skaraborgs och Värmlands län.

Belfrage var en gång påtänkt som ordförande i Svenska Garveriidkareföreningen. I fråga om uppslaget att starta ett garverimuseum i Malmö var Belfrage en av de två som på styrelsens vägnar ägnade mycken tid åt denna fråga.

Åkersdal

i Fivlereds socken

J. A. Johansson

Stor åderlåtning inom branschen

Vid tiden för första världskrigets start hade antalet garverier minskat oerhört och var nu nere i lite drygt 130 stycken. I Borås fanns sedan år 1899 ett garveri som hette AB Norrvikens läderfabrik där firman tecknades av P. J. A. Svangren och E. R. Svangren, men där styrelsen hade sitt säte i Göteborg.

Garvare E. Bäckman i Svenljunga fortsatte sin verksamhet och hade trätoffel-läder som specialitet. Inom Fritsla löpte garvare A. Högbergs verksamhet vidare i Nybo. I Herrljunga drev Bertha Granlund garveri och läderhandel. Knut Klinghert fortsatte sin verksamhet i Ulricehamn och tillverkade främst sulläder.

Det Nattsénska garveriet i Alingsås hade bortåt 15 anställda då rörelsen var som störst. När verksamheten avvecklades under 1950-talet var det endast 4–5 personer kvar. Garvaregården finns fortfarande kvar, i grannskapet av Stora och Lilla Torget. Det var f. ö. ett av de sista hantverksmässigt drivna företagen i branschen.

Låt oss därför taga ett hopp till 1930 och 1940-talen och notera de förändringar som då skett. Det äldsta industriellt bedrivna garveriföretaget var under lång tid AB Ehrnberg & Sons Läderfabrik, Simrishamn, grundlagt 1808, enl. text i brevhuvudet. De tillverkade främst bottenläder och grövre ovanläder. C. J. Lundbergs Läderfabriks AB, Valdemarsvik, etablerat 1869, var även de ett av de äldsta företagen. De hade på sin tid den största tillverkningen i Skandinavien av ovanläder för skoindustrien, men därjämte hade de tillverkning av andra färgade läderslag.

De största företagen, som drev fabrikation av bottenläder var AB Wilhelm Grönvalls Läderfabrik, Ängelholm, vilka i reklamen uppgav sulläder, koläder, plattläder och smorläder. Dessutom både kraft och tunnare smorläder, dragläder och plösspalt. För fullständighetens skull skall nämnas att Grönvall's tillhörde en gammal garvaredynasti där C. A. Grönvalls ånggarveri i Ystad på sin tid var störst av släktens tre företag i fråga om antalet anställda. Motsvarande tid hade N. A. Grönvall i Ängelholm det största tillverkningsvärdet. Under min verksamhetstid hade vi kontakt med Lars Grönvall i Ystad och Wilhelm Grönvalls i Ängelholm och sistnämnda är nu det enda företaget, som är kvar av ovannämnda.

Andra stora bottenlädersfabriker var AB Dan Lundgren Läderfabrik i Falkenberg, vilka gjorde ordentlig reklam för sig på brevpapper och talade om att de erhållit guldmedalj 1904 och blivit Skandinavien's största specialfabrik för platt-

läder, svart, brunt och gult. Vidare att de tillverkade Falkens barkgarvade koläder.

Ett annat välkänt företag i samma genre var C. E. Scheutz' Son i Tranås. Edvard Scheutz tillhörde en gammal känd glasbrukssläkt, men valde inte den traditionella banan, utan blev 1870 garverifabrikör i Tranås. Sonen Axel fortsatte rörelsen med bindsulläder, plattläder och smorläder. Denne garvare gick ur tiden 1918. En annan av sönerna blev civilingenjör, fil. dr och känd tidningsutgivare i Kalmar, medan Edward Scheutz yngsta dotter, Karin, på sin tid var lärarinna i Borås. En släkting, Gustaf Scheutz, grundade Europafilm och drev genom detta bolag, bl.a. två biografer i Borås.

Garveriföretag, som hade en blandad tillverkning av bottenläder och vegetabiliskt garvat ovanläder, plattläder m.m., var AB Läderfabriken Welting, Ronneby, vilka exempelvis levererade läder till fotbollar.

AB Bernhard Andrén var en läderfabrik i Trelleborg, som främst ägnade sig åt svenskt smorläder, plattläder, chrom och semichrom. AB Sandberg & Söners Läder, etablerat 1879 med fabrik i Hörby, sysslade till största delen med produktion av plattläder. Vimmerby Läderfabriks AB hade på programmet smorläder, toffelläder, plattläder och fårskinn och till specialitet kipssmorläder.

Reklam från Grönvalls läderfabrik, Ängelholm.

AB N. H. Ljungbergs läderfabrik i Borås hade som specialitet helt koläder, kruponger samt framdelar och bukar. Kruponger var benämningen på en viss del av de färdigberedda hudarna och användes för halvsulning. I Alingsås fanns sedan åtskilliga år Läderfabrik AB Göta med anknytning till skoindustrien i Örebro och de hade till specialitet tillverkning av hästchevreaux. AB Chromläderfabriken Elmo-Calf i Svenljunga tillkom under 1920-talet och ägande sig på sin tid åt ovanläder. Det är ett av de få garverier som alltjämt är i drift.

Nestor Brodin, Floda, riktade i första hand in sig på beklädnads- och handskskinn. Svenska Remfabriks AB, Gislaved, ägnade sig åt specialtillverkning av läder för remmar. Detta företag etablerades i Båraryds socken, vars ena del i dag är mera känt som Gislaved. På sin tid hette disponenten Gislow och tillhörde en känd industrifamilj, vilken ursprungligen kom från trakten av Tranemo, om jag

inte minns fel. Företaget hade tillverkning av maskinläder och dynamoremmar, både enkla och dubbla samt ryck- och styrremmar. Svenska Remfabriks AB deltog på många utställningar och erhöll därvid flera guldmedaljer för sina produkter. Bland grundarna märktes herrarna Wahlén och Block, vilka med tiden etablerade den på sin tid välkända firman AB Wahlén & Block.

Import av läder

Det fanns, som redan nämnts, ett otal garverier runt om i Sverige, men detta hindrade inte att agenturföretag försökte att importera läder från främmande länder. Ett sådant företag höll till i Skåne och det må här citeras något ur ett reklambrev för företaget:

”Ärade förbrukare av oxläder, naturellt och färgat, för möbler, automobiler, reseffekter, portföljer, damväskor, bokband och andra tillverkningar av läder.

Vid inköp vet varje fackman, att det bästa material är oxläder, men att det är få fabriker, som lyckats få fram en vara, som så långt det är möjligt tillfredställer köparen och fackmannen.

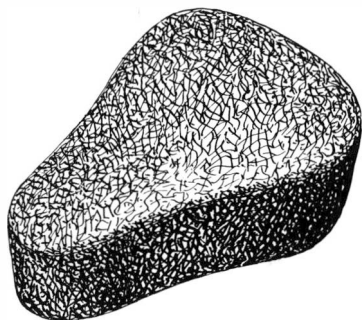
A/S The Dominion Belting Co. & Hans Winters Garverier har genom årtionden specialiserat sig på tillverkning av ovannämnda läder. Garvning och färgning utförs efter vetenskapliga metoder med ett ständigt mål: Högsta kvalitet till konkurrenskraftiga priser.

När Ni har behov av färgat oxläder för beklädnad av olika slag vänd Eder till mig, som har landets mest sorterade lager i oxläder, naturellt och färgat, för möbler, automobiler, reseffekter, portföljer, damväskor, bokband och andra lädervaror. Tag vara på detta cirkulär, och Ni skola finna en utmärkt inköpskälla.

Jag står gärna till tjänst med prover och offert, och skulle det glädja mig få emotse Edra v. förfrågningar omgående.”

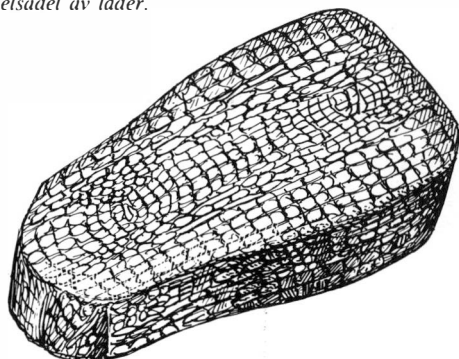
Högaktningsfullt

Wald. Jönssons Läderagentur

Motorcykelsadel av läder.

Motorcykelsadel av läder.

Bakre sittdyna av läder till motorcykel.

Lädervaror omnämndes i Bibeln

Varje tidsepok skapar sina ordspråk och i hästarnas tidevarv hette det: att köra så fort seltygen håller, d.v.s. fortast möjligt.

Men givetvis går det att hitta äldre noteringar. Det gjordes exempelvis en hel del saker av läder redan på den tiden när Bibelns skrifter tillkom. Det var exempelvis seldon, men även sandaler och det sägs även att det förekom portföljer för i första hand officiella dokument.

I första Mosebok 3:21 heter det att "Herren Gud gjorde åt Adam och hans hustru kläder av skinn". Den som studerar Gamla Testamentet kan finna ord som "rödfärgade vädursskinn", "spruckna läglar av skinn", lappade skor osv. Den som vill gå in i sin kammare och studera äldre, religiösa skrifter kan slå upp vishetslärares Syraks bok 33:27 där det i gamla upplagor hette: "Oket och selen böya halszen, en ondan tienare stock och stupa" eller som det nu heter "Ok och tøm böja nacken i hugg och slag passa för en illvillig tjänare. Viktor Rydberg skaldade i början av 1880-talet följande:

*"Glömsk af sele och pisk och tøm
Polle i stallet har ock en dröm".*

Frimåndag – arbetsfri dag

Det har sagts att sadelmakarna förr i tiden reste runt till gods och gårdar, där de inkvarterades, medan de såg över selkamrarna och tillverkade nya selar. Detta system har säkerligen praktiserats på många, många ställen, men jag tror mer på att mästarna etablerade sig i städer där befolkningen var såpass stor, att det gick att driva en specialverksamhet. I de flesta fall hade mästarna även flera lärningar och gesäller att draga försorg om. Det var nog främst från dessa hantverkscentraller som personal tidvis sändes ut.

Det fanns dessutom fördelar med att besöka förbrukarna direkt, eftersom sådana detaljer som däcklar och lokor kunde "skraddarsys" eller måttsys på platsen efter utprovningar på hästarna.

När tillverkningen med tiden övergick till ett mer fabriksbetonat hantverk om uttrycket tillåtes, måste produktionen ske efter givna normer. Avvikelser kunde då endast göras i de fall där speciella måttuppgifter hade medsänts beställningen. Särskilt viktiga avsnitt var utformningen av putorna under däcklar och bogträn. Det bästa stoppmaterialet var svinhår eller borst, som en del hellre kallade det.

Frimåndag var lika med arbetsfri måndag under ett skede. Under skråväsendets tid hade gesällerna nämligen rätt till ett visst antal arbetsfria måndagar. Sedermera har ordet kommit att beteckna en självtagen frimåndag.

Många smådetaljer

Krok, söljor, ringar, öglor, nitar o.d. levererades i många fall från AB Borggårds Bruk, ett företag som anlades i mitten av 1600-talet. Manufaktur tillverkning av nämnda artiklar tillkom dock först i början av 1890-talet.

Runt 1920 etablerades Forshedaverken av två bröder Petersson och de lade an på en tillverkning av i stort sett motsvarande sortiment. Genom sitt kraftverk försåg de dessutom ett samhälle med elström. På grund av dessa extrainkomster kunde de hålla lägre priser på sina artiklar.

Nitfabriken Vulkan AB, Anderstorp, etablerades i mitten av 1930-talet och blev stora tillverkare av nit o. brickor osv.

Maskinfabriken Isaksson & Co, Habo, svarade för förtennade karbinhakar och kunde även tillhandahålla blanka lekare. I sistnämnda fallet rörde det sig inte om någon felstavning, utan tömlekare, som var den exakt rätta benämningen och gällde en liten detalj.

Det företag i Sunne, ägt av Daniel Nilsson, som tillverkade Värmlands-lokor producerade även värmländska spikbosslokor. Dessutom sysslade de med specialiteter från andra håll såsom Norrlands-lokor och Järvsö-lokor samt Hindertygskrokar.

En råvara, som man kan få höra olika utlåtanden om, är krollsplint, mer använt av de sadelmakeriföretag som ägnade sig åt tapetserarbeten än övriga i branschen.

Ursprungligen tillverkades krollsplint av halshår från hästar, senare från kor. Därefter kom mycket från svinhår eller avfallshår från borst- eller penselfabrikation.

Något senare var krollsplint identiskt med vegetabiliskt tagel, en handelsvara som ofta framställdes av dvärgpalmens bladfiber, vilka efter torkning hoptvinnades till flätor i stil med hästtagel. Främst kom krollsplint under denna epok från Nordafrika, på sin tid var Algeriet en viktig avsändare. Den som var nyfiken kunde kontrollera kvaliteten på följande sätt. Vid brandprov smälte exempelvis hästhår till slagg och luktade starkt, medan vegetabilisk krollsplint brann lätt och efterlämnade endast lite aska.

Lätt som havsskum

I dag är skumgummi ett allmänt begrepp, men jag har kvar ett brev från den tid då produkten var ganska ny. Det heter: Härmed ha vi nöjet översända prov och beskrivning på skum-gummi. Benämningen skum-gummi har denna produkt erhållit på grund av dess enastående lätthet, vilken kan jämföras med havsskum.

Själva principen för tillverkning av skum-gummi är att under mycket högt tryck inpressa gas i gummi, så att detta sväller upp till en skumliknande massa, i vilken bildas myriader blåsor (celler) av gas. Gasen kvarhålls i massan av de hermetiskt slutna cellväggarna.

Genom att tillföra den ytterligt lätta och elastiska kautschuken en inert gas- ett ämne, för vilket praktiskt taget inga gränser finnes i fråga om elasticitet – erhålles den mest elastiska och lätta produkt, som över huvudtaget existerar.

Med denna vetenskapliga kombination åstadkommes egenskaper, vilka icke återfinnes samtidigt hos andra jämförliga material.

Minsta specifika vikt. (C:a 4 gånger lättare än kork).

Största flyt- och bärkraft (bär i vatten 16 gånger sin egen vikt).

Ogenomträngligt för väta, fukt och vind.

Ruttnar icke – enär det icke upptager fuktighet.

Ljud-, värme-, köld- och elektriskt isolerande.

Största elasticitet. – Stötdämpande etc.

Vi kunde dock inte finna att det nya materialet skulle kunna användas i vår bransch i stället för gamla, kända råvaror.

Speciell uppfinning ang. tömhållare

En förfrågan kom i mitten av 1930-talet angående en tömhållare och avsändaren, som var en patentbyrå, hade verkligen lagt ut texten i sin beskrivning. Det hette sålunda:

”Härmed tillåta vi oss tillskriva Eder med en hövlig förfrågan, om Ni eventuellt skulle ha intresse av övertagandet av rubr. uppfinning.

Uppfinningen avser en s.k. tömhållare, d.v.s. den anordning, som är anbragt på seldon och som tömmen glider genom. Denna brukar ofta helt enkelt utgöras av en ögla av metall. I en sådan blir emellertid slitningen på tömmen stor, bl.a. nöter tömmen så småningom upp ett spår i öglan, så att en skarp kant bildas, vilken snart skaver tömmen.

För att förhindra detta har tömhållare då t.ex. anordnats så, att tömmen får glida över en trissa eller rulle, som sitter i en hållare. Nackdelen med denna anordning är emellertid att tömmen lätt fastnar mellan rullen och hållaren och även att tömmen skavs på detta ställe. Genom ifrågavarande uppfinning förhindras detta.

Anordningen består i korthet av en ring som är rörlig i en hållare, som omsluter ringen och ligger i samma plan som ringen. Genom ringen är tömmen tradd. Ringen kommer då att glida – cirkulera – runt i hållaren, så att den blir fullkomligt jämnt sliten av tömmen och några skarpa kanter slites ej upp i ringen. Vidare kan tömmen omöjligt fastna i hållaren”.

Ovanliga verktyg användes

Vad som sades vara utmärkande för sadelmakare var en bred och kraftig tumme.

Låt oss därefter gå över till att beskriva några verktyg. Det kanske viktigaste heter sadelmakarestol, men kallades ofta för ross och kan lite bildligt beskrivas som en liten häst. På denna satt yrkesmannen när han sydde för hand, d.v.s. främst grovsömnad.

Sadelmakareklove eller klämma var en större klämma av trä.

Sadelmakarenål förekom i bland med skär i stället för traditionell spets.

Sadelmakaretång användes vid spännande av både läder och gjordar.

Sadelmakarestift var benämningen på en liten mässingspik, som kom från skilda leverantörer. Även sadelmakerinubb förekom också.

En speciell läderhyvel användes i bland för vissa arbeten.

Befolkningens yrkesfördelning

Efter detta kanske vi skulle se lite på befolkningens yrkesfördelning i ett gängat Sverige. År 1930 ägnade sig exempelvis drygt 40% åt jordbruk, fiske och skogsbruk och endast 6,1% fanns i gruppen allmän tjänst och fria yrken.

Borås hade en befolkning på bortåt 40.000 människor. Grannstaden Ulricehamn drygt 4.000 och Alingsås runt 9.000 innevånare. Municipalsamhällena Vårgårda och Herrljunga pendlade runt 1.000 och Kinna över 2.500.

De drygt 24.000 som arbetade inom läder- hår- och gummivaruindustri kom inte upp i mer än 4% av de industrianställda. Detta kan jämföras med livsmedelindustrin på cirka 25%.

Det går även att räkna produktionen av beredda hudar och skinn i ton och då blev det cirka 12.500 ton ovannämnda år. Åtskilligt av detta användes även för den dåtida svenska tillverkningen av skodon. Seldonen utnyttjades av den tidens över 650.000 hästar och inhemska hudar kom exempelvis från landets då drygt 2.000.000 kor. Sveriges då ca 1.500.000 svin svarade för leveranserna av svinhår.

Skilda seldom

Vid några tillfällen har jag fått höra ungefär följande: – ”Hemma hade vi endast värmlandsselar, varför det var så vet jag inte, jag kände inte till att vi hade någon speciell anknytning till Värmland”.

Här rör det sig helt enkelt om en extra stabil arbetssele där ursprunget kom från Värmland, men där tillverkning ägde rum på många platser i Sverige. Sålunda fanns under flera år ett företag i Klippan i Skåne, som ägnade sig åt att tillverka och sälja Värmlands-selar i våra bygder. Bland de som på 1920- och 1930-talen sålde hela eller delar av deras sortiment var Eskilstunaboden, Borås, Sven Carlsson, Essunga, Herrljunga Läder- & Sportaffär, Herrljunga, handlaren Carl Magnusson, Holsljunga, Axel Wedelin Sko- och Läderhandel, Vedum, Svedén & Larsson, Borås, AB A. H. Ljungberg, Borås, Björklunds Järnhandel, Borås, Carl Johanssons Eftr., Vårgårda. I Jönköping såldes dylika hos AB Gustaf Sandvall, ett släktnamn som inte är obekant i Boråstrakten.

Dessa selar användes främst, och var de bästa, vid tyngre arbetskörning och timmerdrivningar. Vid en kortfattad beskrivning kan sägas, att de var tillverkade av prima läder, försedda med värmländska lokor. Selkroken var av Sunne-modell och förtenta söljor. Draglädret var oftast 77 mm brett. Bossa öppen nedtill, stoppad med prima svinhår och klädd med vit segelduk. Massiva järnålor. Ryggputor under selkroken.

Det fanns givetvis olika varianter. Sålunda kunde köparna beställa en sort där ryggputor saknades under selkroken. En något billigare Värmlandssele var försedd med skånsk däckel, båge av rundjärn med plåtar för ryggputornas fastsättande meddelst krampor. Denna kunde också erhållas med förnicklad skånsk däckel, för ett tillägg av ett par kronor.

I raden av arbetsselar fanns också något som kallades Norrlands-sele och var i det bästa utförandet den som betingade det högsta priset. Denna sele var försedd med Norrlands-lokor. Selkroken var av Sunne-modell, med ryggputor. Handsmidda söljor, kraftigt dragläder med 77 mm bredd. Bossa öppen nedtill, stoppad med prima svinhår, klädd med vit segelduk. Massiva järnålor ingick, men kunde vid specialbeställning utbytas med länkålor eller läderfyllda bladålor.

Även för Norrlands-selar förekom olika varianter för att nedbringa priset. Det gick exempelvis att plocka bort ryggputorna under selkroken. Det gick även att förse selarna med svart, skånsk däckel och ville någon ha ett litet dyrare mellanting, kunde selarna förse med förnicklad skånsk däckel.

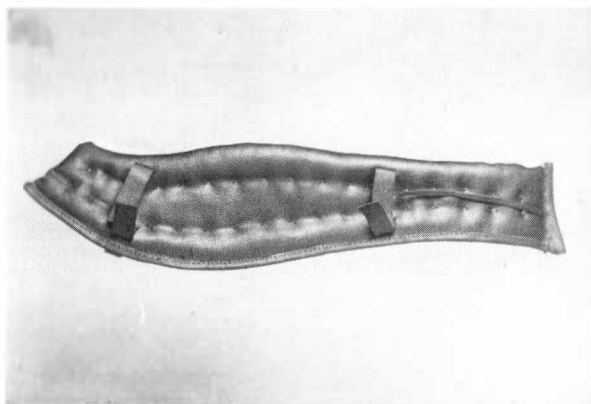
En annan variant var Smålands-sele med läderdäckel med bärstroppar, bandtöm och betsel. Det gick också att få en liknande med lite extra finesser, för ett med nutida penningsyn blygsamt tillägg på tre kronor. Exempelvis i Blekinge var den småländska modellen uppskattad, utöver den givna hemmaregionen.

I korta drag kan en sele beskrivas som det remtyg med tillbehör, vilket erfordras för hästens användning såsom dragare.

Bossa är sedan 1700-talets början benämningen på den stopping som förekom under sadel eller bogträ. Skrivsättet "Båssa" som ibland förekommit, beror på felstavning.

Loka är den starka läderrem som anbringas på bröstets främre yta. I stället för loka förekom även benämningen bröstans.

Lokputa.

Lokträ eller bogträ var olika benämningar av samma sak och var försedd med den skyddande lokputan.

Den nedre lokremmen kallades däckel och det var denna som anbringades på hästens rygg med tömningar och draglinorna, som i de allra flesta fall var tillverkade av läder.

Det fanns givetvis olika användningssätt och därför förekom enbetssele, parsele och spansselar.

Vårgårda har fått ge namn åt en alldeles speciell detalj. Ursprungligen tillverkades i Halland lokputor där någon i Vårgårda troligen designat om dem. Därefter hette det ibland i beställningar "Halländska lokputor av Vårgårdamodell". Troligen har förändringen skett via medverkan av någon av järnaffärerna, endera Carl Johanssons Eftr., Stjerna & Eliasson. Senare känt under namnet Eliasson & Karlsson eller kollegan Vårgårda Järnhandel.

När jag bläddrar i mina minnesanteckningar ser jag att det även förekommit speciella däcklar av Alingsås-modell, men var upphovet där kommit i fråga vet jag inte. Hjelmqvists Järnhandel, som alljämt finns kvar, var beställare.

Många seltillbehör

Några axplock:

Skalmremmar

Värmlands-bringremmar 1 1/4" förtenta söljor

Värmlands-nackrem 1 1/4" förtenta söljor

Norrlands-bringrem 1 1/2" smidda söljor

Norrlands-nackrem 1 1/2" smidda söljor

Bukgjord med förtent sölja

Bukgjordsstropp

Bukgjord med krok att lätt montera

Bukgjordsstropp med krok

Fölgrimmor av enkelt läder

Grimmor av enkelt läder
Grimmor, dubbelsydd, vanlig modell
Grimmor, dubbelsydd, ställbar
Betsel av enkelt läder
Betsel, dubbelsydda stolpar
Uppbärsremmar 1 3/8" breda
Värmlands-dragläder
Värmlands-ringläder
Täckjordar
Hindertyg, dubbelsydda
Enbetstömmar, rephandstycke, lädertyglar med karbinhakar
Partömmar, rephandstycke och lädertyglar med karbinhakar
Tornister, pipformad av bästa väv
Tornister, pipformad av bästa väv med läderförstärkt botten
Tornister, rund modell av bästa väv med läderbotten
Yxskydd av hopnitat läder

Fotbollar – läder

En speciell typ av läderarbeten var tillverkning av fotbollar, där det verkligen gällde för personalen att få dem ordentligt runda. Här kan jag nöja mig med att citera mitt eget reklamblad från 1930- och 1940-talen. I vardagligt tal förekom ofta läderkula som benämning på en fotboll.

N:o 10 Boys indelad i 12 fält av slitstarkt koläder, storlek 2 ca 55 cm i omkrets. Storlek 3 ca 60 cm, storlek 4 ca 65 och storlek 5 ca 70 cm i omkrets.

N:o 11 Svecia indelad i 12 fält av prima slitstarkt koläder. Handsydd. God träningsboll. Storlek 5.

N:o 12 The Cup. Omtyckt tävlingsboll av utvalt slitstarkt koläder. Handsömmad med största noggrannhet. Reglementsänlig. Storlek 5.

Nr 14 The Cup. Denna boll är tillverkad av Chromeläder, det läder som mest tål slitning på våta sand- och gräsplaner. Internationellt omtyckt matchboll. Reglementsänlig. Storlek 5.

Nr 15 Premier. Den på senare år mest använda matchbollen, av utvalt slitstarkt koläder. 18 fält. Noggrant handsydd. Reglementsänlig. Storlek 5.

Nr 16 Premier. Tillverkad av extra slitstarkt Chromeläder. 18 fält. Kraftigt handsydd. Reglementsänlig. Storlek 5. Perfekt i alla avseenden.

För den som är intresserad av den tidens priser kan nämnas att i mitten av 1930-talet såldes den enklaste fotbollen för 2 kr och 80 öre.

I boken "Fotbold" av Gunnar Hansen heter det "Boldens omkreds maa ikke være under 27 og ikke over 28 Tommer (engelsk). Boldens ydre Hylster skal være af Læder".

Tiderna har onekligen ändrats. Nu förekommer det nästan inte alls några fotbollar av läder. I en dagsaktuell information heter det "Succématchboll av hög kvalitet, vit, engelskt syntetmaterial. Storlek 5. Priset: ru. 250 kr. . ."

Diverse arbeten av läder

Några axplock om andra sadelmakeriarbeten, vilka samtidigt visar hur ordens betydelse kan variera med åren.

En kuriös damsadel fanns i äldre tid. Då det tidvis var svårt att taga sig fram på landsvägarna med ett fordon, var det inte ovanligt att även kvinnor färdades ridande. De satt då i vissa fall i särskilda, tvärställda sadlar så att de hade båda benen på samma sida om hästryggen.

Karbas var ursprungligen benämningen på ett låneord från Orienten och avsåg en av läderremmar hopflätad piska.

En Landå var ett finare, fyrhjuligt med fjädrar utrustat åkdon, försett med suffletter, fönster och två säten. Ekipaget erhöll sitt namn efter den tyska staden Landau. Till dylika vagnar åtgick mycket arbete inom sadelmakeribranschen, men här rör det sig om en mer speciell typ av arbeten.

Nattväska var en resväska av tyg eller läder eller så bestod den av tyg som överklätts med läder. I vissa fall ganska rikt broderad och var avsedd för klädespersedlar.

Schabrak var i äldre tider ett praktfullt sadeltäcke, som användes vid parader och andra högtidliga tillfällen. Här kan nämnas att ordet i dag användes i alla möjliga sammanhang.

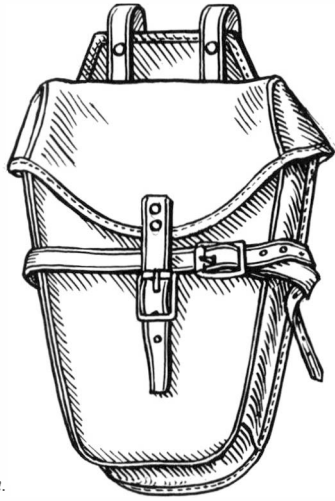
En strigel är i dag ganska sällsynt, men är en läderrem att vässa knivar på, mestadels använt för rakknivar. Rossläder var benämningen i äldre tider på fettsmort hästläder, som var särskilt vattentätt. Lädret längs manken var emellertid inte lika ogenomträngligt för väta och därmed mindre lämpligt till ovanläder. Därför skars detta ut och såldes som strigelläder, till vilket det var mycket passande. Efter hand kom även hästhudar genom ändrat förfarande att kromgarvas.

Till skidbindningar kunde användas restbitar av plattläder. Även om det var en säsongsvara så var förbrukningen tidvis mycket stor.

Knarr i skorna. Det förekom att folk, som ville uppmärksammas, bad skomakarna ordna med knarr i skorna, vilket skedde genom att en liten bit ogarvat skinn placerades mellan sulan och bindsulan. Åtgärden betraktades av många som ett utslag av högfärd. Kanske var det i ett sådant ögonblick som följande talesätt tillkom "det finns bara stroppar och halvherrar".

Marknadsdagarna betydde mycket

Marknaderna i forna dagar var viktiga för många människor och i synnerhet utnyttjade sadelmakeriföretagen detta. Det var nämligen ett lysande tillfälle att

Motorcykelväska.

nå den rätta kategorien köpare. Även om varorna annars såldes via järnaffärer och dylika var det bra att få direktkontakt med förbrukarna.

Många småsamhällen runt en marknadsplats dominerades fordom av hästägande lant- och skogsbrukare. I forna dagar var hästen, bildligt talat, ungefär som en kompanjon till människan och det gällde att dragaren fick ordentliga verktyg. Hästen var som regel bondens ögonsten och den som fick det bästa fordret och utfordrades av husbonden personligen. Vem minns inte den gamla slagern: Gamle Svarten den bästa är i världen.

Dåtidens bönder var emellertid mycket sparsamma och ville inte överbetala någonting. "Är debiterade pris verkligen det billigaste möjliga", hette det i ett brev från en järnhandlare på Skara-slätten. I ett annat brev stod det. "Om ej konkurrensen vore så svår så skulle vi nog ej varit så påträngda att vilja pressa priset hos Eder, men det går före att giva efter för att sänka priserna än det går att få upp dem. . ."

Av sådana skäl gällde det ibland att hellre kunna leverera varor av läder som inte fyllde de högsta normerna och därmed kunna sänka priset.

På hösten 1939 var situationen ganska instabil och många meddelanden sändes ut om höjda priser. Ett citat må nämnas.

Till våra ärade kunder:

"Den nu rådande världspolitiska situationen har medfört att vi fått vidkännas betydligt stegrade varuomkostnader. Bortsett från vissa ofrånkomliga höjningar av råmaterialpriset hava dessutom frakter, krigsriskförsäkringar etc. väsentligt ökats.

Vi se oss tyvärr nödsakade att från och med den 16 sept. tillämpa en konjunkturförhöjning av 15% på hittills gällande bruttopriser.

Det är vår förhoppning, att förhållandena ej skola nödvändiggöra ytterligare förhöjning, men måste vi å andra sidan givetvis reservera oss för förhållanden utom vår kontroll.

Så snart normala tider åter inträda, skola vi omedelbart tillse, att våra noteringar anpassas efter tidsläget, och bedja vi Eder vara fullt förvissade om att vi på allt sätt önska bidra till en för alla parter förmånlig prispolitik”.

Ack ja, det var en from förhoppning om normala tider, men det skulle dröja fem år tills andra världskriget var över.

Penningbrist på världsmarknaden

Kunder som begärde anstånd med betalningen tillhörde inte ovanligheterna, men inom ett aktiebolag lade de en gång ut texten så våldsamt att jag sparat brevet, trots att det nu är många år sedan det skrevs. Några utdrag:

”På grund av här nedan relaterade förhållanden, ser vi oss urståndsatta att så som vi önskade klara våra förbindelser, utan måste vi rikta en vördsam framställning till våra kreditorer att hjälpa oss ur svårigheterna som vi för tillfället råkat i. Orsakerna är följande:

1. Vi hava som tiderna nu äro ett något för stort lager (dock ej alls okurant).
2. Vi har ju i år som vanligt vid årsskiftet betalt ut för mycket kontanta penningar, ty vi bruka i regel söka jämna ut en hel del småkonton, för att slippa saldera, (sparade oss en del arbete). Detta var oklokt i år då det är så ont om mynt. Vi litade på att det skulle bli vinter så att våra kunder som brukligt kunde erhålla förtjänster i skogarna, och betala sina skulder samt även köpa kontant, så att vi även i vår tur kunde klara våra.
3. Vintern här har ju i det närmaste helt varit en missräkning (på grund av snöbrist). Det mesta av vinterlagret är osålt exp. vis: selar, timmerdon, skidor, sparkstöttingar och övriga sportartiklar.
4. Som en given följd av barvintern är det hart när omöjligt att få in utestående fordringar. Kunderna säger: ”ni får vänta, vänta”.
5. De mer än vanligt tryckta tiderna och den penningbrist som råder på hela världsmarknaden gör naturligtvis nog även sitt till att köplusten även minskat på denna lilla plats. Och vad man får sälja blir till stor del endast på kredit.
6. Känt är ju att vi här ända sedan 1908 bedrivit affärsrörelse och alla våra leverantörer kunna ju vitsorda att vi omsatt ganska mycket varor åt dem, och i regel alltid ordentligt honorerat våra förbindelser.
7. En bidragande orsak är ju även att priserna nu i flera år endast dalat och vi har måst taga emot förluster i värdeminskning av ineliggande lager.
8. På grund av dessa samverkande förhållanden har vi råkat i tillfällig penningbrist”.

Detta var endast en del av det långa brevet som utmynnade i att kunden önskade ett betalningsanstånd på tre månader.

En ovanlig beställning gick en gång i slutet av 1930-talet till en likvagn i Alingsås. Då levererade svarta selar, piskhållare, draglinor, huvudlag (betsel), enbetstöm, partöm osv. Den förste som lär ha färdats i denna likvagn var bördig från Sandhult och Alingsås verksam som stor kommunalman vid namn Gustaf Nilsson.

Presentation av kunder i trakten

De företag som i huvudsak levererade till detaljister såg eller visste som regel inte var produkterna slutligen hamnade. En ovanlig beställning gjordes emellertid av ett företag i Alingsås i slutet av 1930-talet och de har nogsamt redogjort för att en ny likvagn skulle införskaffas. Till denna åtgick exempelvis svarta selar, piskhållare, draglinor, huvudlag (betsel), enbetstöm, partöm osv. Denna vagn förevigades av stadens store fotograf och vagnen med alla tillbehör blev därmed åtminstone bildmässigt bevarad till eftervärlden. Det beställande företaget finns alltjämt kvar, men är i dag verksam i en helt annat bransch.

Ljungbergs läderhandel i Borås sålde Värmlands-selar och de betonade i beställningar att det skulle vara svenskt plattläder.

Carl Magnusson drev en ganska omfattande, men lokal speceri och diversehandel i Holslunga, och kompletterade med gödningsämnen, kalk och trävaror. I denna miljö såldes både Värmlands-selar och tillbehör såsom bogträn, målade och beslagna.

Gustaf Björklund etablerade en järnhandel i Borås redan 1875. Denna firma finns alltjämt kvar, men är sedan många år känd som Sällfors Järn o. Bygg.

Vårgårda Järnhandel var på sin tid en stor och ansedd affär. Ägare var på sin tid Bernhard Johansson, ursprungligen smålänning, men senare boende i Våring i Skaraborgs län där han träffade sin blivande hustru. Senare flyttade makarna till Vårgårda. Affären låg snett emot den bekanta Ceji's och i grannskapet höll den vittomtalade barberaren Englund till. Parentetiskt kan nämnas att Englund "uppfann" en salva där folk blev botade från diverse utslag "om de klenade på den ordentligt".

Alltnog, låt oss återvända till järnhandeln. Två biträden fanns i affären, Persson och Carlsson. Bland besökarna i butiken och med vilken ägarfamiljen höll god kontakt var Heyman's på Vårgårda herrgård och kanske ännu mer med ägaren av Tubbetorp.

Bernhard Johansson avled ganska ung. Samma var förhållandet med Persson, vilken tillsammans med Carlsson övertagit rörelsen. Ett biträde hos de senare hette också Carlsson. Han var från Remmenedal, men mellan dessa förelåg inget släktskap. Carlsson från Remmenedal kom senare att övertaga Vårgårda järnhandel. Rörelsen har dock upphört sedan många år och den gamla byggnaden har rivits.

Carl Johansson Eftr. i Vårgårda har klarat sig genom åren och driver alltjämt en stor affärsrörelse.

Den tidigare nämnde Sandwalls i Jönköping drev järn-, redskaps- och maskinaffär. Även i denna del av Småland var Värmlands-selar det stora, i många beställningar med betoning på råläder, vilket ansågs särskilt slitstarkt.

Vad sade man "på böggda"?

I många fall använde sig befolkningen på landsbygden av de vedertagna benämningarna på seldon, men på vissa håll färgade dialektala uttryck av sig. Förre ägaren till Stora Långareds säteri i Ljurs socken, Johan Larsson, har under sin mångåriga lantbrukarbana samlat på sig speciella ord och uttryck.

Sålunda hette det sela å och av, d.v.s. att taga på och av selen på hästen. Se'en var däremot det vanligaste för selen. Hästen får inte stå med se'en på, eftersom då kunde den bli selabröten, om det var för varmt.

En vanlig benämning var selatuj för både seldon och seltyg. Selpinne hette på bygdemål seleplog, selepenne och lite mer sporadiskt förekom även selavims och selknapp. Selsticka fick heta selastecka.

Den korrekta benämningen däckel har använts såpass flitigt i Västergötland sedan 1700-talets senare årtionden att till och med forskare av västgötauttryck har tolkat det som ett sådant. Det rörde sig alltså om selkrok med tillhörande dynor och remmar. Här talade emellertid äldre odalmän i våra bygder även om ôrvet.

Under selbåge förekom en ring som benämndes selklamp.

Selajol användes för att hålla åt däckel. Benämningen bröstla användes oftast till hingstar.

En hörsasmattra ägde vissa lantbrukare i forna dagar och det var en mycket märklig hästskramla. Den var till största delen tillverkad av trä och genom att vrida runt åstadkoms ett ljud, påminnande om en modern kulspruta. Detta ljud resulterade i att hästarna sprang fortare. Även vid rävjakt användes hörsasmattor. Dessa tillverkades oftast hemma på gårdarna och i olika storlekar. Det lustiga är, att de små smattrorna smällde precis lika mycket som riktigt stora, vilka dessutom var svårare att ha med sig.

På den tiden hade lantbrukarna i Sjuhäradsbygden även norrlänningar, som var ett allmänt använt namn för smorlärstövlar. Dessa smordes regelbundet in med smält talg eller grävlingister. Talg var dock det fetaste och detta värmdes vid kakelugnen.

Remmesnidare var inget dialektalt ord, utan hur märkligt det än låter så benämndes i Danmark de hantverkare på medeltiden, vilka ägnade sig åt sadelmakeri eller såsom det hette på danska seletøj.

Efter att under vintern och våren 1986 ha skrivit ned och sammanställt en del minnesanteckningar från gångna tider inom läderbranschen, representerande en traditionsrik epok inom svenskt näringsliv, har jag ventilerat vissa fackuppgifter med skilda personer, vilket erfordrar lite kompletteringar.

En fråga som ställts är varför mästarna i forna dagar och då menas främst 1800-talet, var så angelägna om att tillämpa fri kost- och logi-system, plus en kontantsumma för lärlingarna, i stället för enbart timlön. Här är svaret enkelt. I naturhushållningens tidevarv var det allmänt förekommande att mästaren eller

Ett mycket märkligt mosaikskinn fanns åren kring andra världskriget till beskådande i en större villa i Borås. Skinnets sammansatt av hudar från björn, leopard och hjort. Ägare var den historiska traditionen en gång konung Karl XI. Älghuvudet på bilden kom från Sjuhäradsbygden och var av betydligt yngre datum.

fabrikören exempelvis sålde seldon, andra lädervaror eller möbler till en slaktare eller bagare och då tog han kött respektive bröd i byte. Desto snabbare åtgång, desto fortare löstes den ekonomiska sidan av affären.

Någon har också påmint om att inte glömma nämna saltets stora betydelse vid hudberedning. I garverierna har tiderna igenom salt gnidits in i huden för att förhindra förruttelse, men även för att huden skulle bli smidig vid kommande bearbetning till skinn.

Salt blev därmed tidigt en helig substans och omnämnes på olika ställen i Bibeln, främst i Bergspredikan. Även i andra religioners skrifter spelade saltet en stor roll i människornas liv.

Det statliga ägda Berol Kemi har under senare år även kommit i kontakt med de som bereder ull och garvar läder. Såsom jag tidigare relaterat är avfettning och rengöring av hudar än i dag en viktig förutsättning, för att erhålla en så bra vara som möjligt.

Där har Berol utvecklat nya effektiva avfettnings- och rengöringssystem, som gör det möjligt att utföra dessa arbetsmoment vid låga temperaturer, ja, till och med i kallt vatten. Härmed åstadkommes en skonsammare hantering och vad som mer måste beaktas i dag än tidigare är att det går att sänka energikostnaden.

Den nya metoden har testats vid Garverforsøgsstationen på det Teknologiska Institutet i Tåstrup i Danmark och vidareutvecklats och provats i större skala i första hand på olika håll i Finland och Island. Det har även kommit till användning hos mer avlägsna mottagare som i Italien, Australien och Nya Zeeland. I Sverige torde en större introduktion ske under senare delen av året.

Den tyska kemikoncernen BASF har givit ut en "Pocket Book for the Leather Technologist". Det är ett digert verk på över 400 sidor i fickformat och där lämnas svar på åtskilliga aktuella frågor. Den vetgirige kan också få besked på teknisk litteratur, som utkommit i ett antal större industriländer där dock Sverige inte förekommer.

I avsnittet internationella kommersiella termer väcker E. & O. E. (errors and omissions excluded) gamla minnen till liv. Så stod det nämligen förr i tiden ibland på svenska fakturor och betydde ungefär "med förbehåll för fel och vad som utelämnats". Ack ja, så står det inte på nutidens datafakturor. . .

Låt oss för en stund återvända till knarr-läder, som var en på särskilt sätt beredd läderbit. En bekant som är litterärt bevandrad visste att berätta att Blanche vid mitten av 1850-talet satt följande på pränt: Han gjorde också helgdagsstövlar och förstod att lägga i knarr-läder bättre än någon annan.

En fråga som jag också fått är om det i dag inte finns något garveri som har någon egen tillverkning av så att säga färdiga produkter. Där finns det faktiskt kvar ett, nämligen Tärnsjö Ånggarveri AB, etablerade i början av 1870-talet. De driver både garveri och utför de gamla traditionella sadelmakeriarbetena såsom hästutrustningar, remmar och de 65–70 anställda sticker också emellan med olika beställningsarbeten.

Om dess väggar kunde tala. Detta lite slitna uttryck kommer osökt över mig när jag några veckor före denna boks utgivning hörde nuvarande ägaren till Iglabo i Ljurs socken, Abraham Winka, skildra vad han genom arkivstudier fått fram om en byggnad vars äldsta delar härstammar från 1600-talet. Vad som är mest intressant i anknytning till denna artikel är, att vid den östra stranden av Iglabosjön startade omkring år 1870 garvaren Johan Segergren från Sexdrega en garverirörelse. Orsaken till etableringen i Ljur berodde säkerligen på att han var svåger med dåvarande gårdsägaren Ernst Rydberg.

Alltnog, Segergren byggde boningshus och övriga lokaler för sin verksamhet. Garvaren sägs ha varit mån om sina kunder och för att tillmötesgå dem brukade han en gång om året köra runt i bygden med det färdiga lädret. Hur denna rörelse upphörde berättar Winka mer om i sin i oktober månad utgivna bok "Iglabo" en gårds historia". Numera är endast husgrunden kvar av det som en gång var garveri på Iglabo.

Än lever hantverket heter en liten, ganska färsk broschyr som Sveriges hantverks- och industriorganisation-Familjeföretagen har givit ut. Om garvare sägs exempelvis: Den hantverksmässiga delen i garveriyrket består i dag av sortering av skinn, vilket måste göras manuellt, både före och efter garvningen. Detta arbete kräver stort kunnande, som tar många år att lära sig.

För tapetserare omnämns att efterfrågan på tapetserarens tjänster ökar i takt med större medvetenhet bland allmänheten om att vårda och bevara. När det gäller sadelmakare fastslås, att utöver reparation av sadlar och viss sadeltillverkning arbetar dagens sadelmakare med inredningar och renoveringar av skinnmöbler samt gör klädsel till bilar, järnvägsvagnar etc. Många av de gamla hantverksyrkena har anpassat sig och förändrats allt eftersom samhället har förändrats och tekniken utvecklats. En del yrken har helt eller delvis mekaniserats, medan i andra arbetas både för hand och med maskin.

Låt oss hoppas att broschyrens tema "än lever hantverket" även blir verklighet i framtiden.

DE SJU HÄRADERNAS KULTURHISTORISKA FÖRENING ÅRSBERÄTTELSE 1985

STYRELSE

Utsedda t.o.m. årsmötet 1987

Rektor Birger Larson

Folkskollärare Roland Persgården

Stadsarkivarie Lars Johansson

Länshemslöjdskonsulent Ingrid

Strömvall

Herr Carl-Erik Blomqvist

Distriktschef Waldemar Johanneson

Utsedda t.o.m. årsmötet 1986

Kulturassistent Meje Josefson

Fru Britt-Marie Sundblad

Mättekniker Sture Johansson

Fru Carola Östmark

Fotograf Ingemar Jansson

Birger Larson-ordf., Lars Johansson-vice ordf., Anders Larson-adj.sekr. och Gunnar Kirsten-adj.kassör.

Revisorer

Aukt.revisorn Karl-Erik Wägnerud och civilekonom Jens Söderberg med aukt. revisorn Jan-Erik Larsson och bankdirektör Olof Franzon som suppleanter.

Valberedning

Distriktschef Waldemar Johanneson (sammank.), direktör Yngve Magnusson, folkskollärare Roland Persgården, tandläkare Kerstin Follin och länshemslöjds-konsulent Ingrid Strömvall.

Margit Hörstadius donationsfond

Rektor Birger Larson, direktör Nils Gröndahl och intendent Eva Goliger.

SAMMANTRÄDEN

Föreningens styrelse har under året haft 4 sammanträden varav ett kombinerat med studiebesök på Bröderna Sandbergs syverkstad, Hillared.

Föreningens årsmöte arrangerades den 13 maj på värdshuset Spinnaren i Rydal då deltagarna visades runt på Spinnerimuseet av arkitekt Trad Wrigglesworth, Göteborg.

Vid årsmötet utdelades Föreningens förtjänstplakett i silver till hemslöjdschef Boel Grill, Båstad och herr Hugo Johansson, Hyssna, Föreningens förtjänstplakett i brons tilldelades herr Henrik Kotsalainen, Borås, makarna Thure och Göta Amby, Gällstad, herr David Bengtsson, Öxabäck och herr Gösta Svensson, Fritsla.

Föreningen höstmöte arrangerades den 5 oktober i form av en studieresa till det nya läns museet i Uddevalla, ett samarrangemang med hembygdsföreningskretsen i Borås. Under hemresan från Uddevalla besöktes hembygdsföreningen i Björketorp där eftermiddagskaffe intogs.

Föreningen har under året haft 458 betalande medlemmar och 24 ständiga medlemmar.

VERKSAMHET

Den av styrelsen utsedda årsbokskommittén utgav under året årgång 38 av "Från Borås och de Sju Häraderna". Boken innehöll förutom artiklar kring bygdens kulturhistoria även en resumé över de textila föremål som under de sista 10 åren inköpts till Borås Museum/Tekomuseum via Föreningens fondmedel.

Föreningen har under året även intensifierat sin medlemsvärvning för att skapa ett bättre ekonomiskt underlag för årsboksutgivningen. Margit Hörstadius donationsfond har under året inköpt följande textila föremål: Textil applikation "Fredsdomen i Hiroshima" av Kerstin Olsson, yllevävnad "Primärfärger Sekundärfärger Omkastning" av Ann Sutton, bildvävnad "Spelplan" av Eva Stephenson-Möller och broderi "Hjärta. Smärta" av Sven Fristedt.

Styrelsen har under året även beviljat medel till delfinansiering av museichef Anders Larsons studieresa till engelska textilindustrimuseer inför det framtida nya museet i Borås.

Föreningen har vidare medverkat i den planeringsgrupp som arbetat inför utgivandet av skriftserien "Känn Sjuhäradsbygden" – ett samarbete mellan flera ideella föreningar bl.a. Svenska Turistföreningen, Friluftsförbundet och Borås Fotoklubb.

Inom styrelsen har under året även väckts frågan om Föreningen kan medverka till att en äldre byggnad flyttas till friluftsmuseet i Ramnaparken som serveringslokal.

Ett utvidgat samarbete har även inletts med museerna vad gäller den framtida programverksamheten där Föreningen kan utgöra medarrangör.

EKONOMI

Beträffande Föreningens ekonomi hänvisas till vinst- och förlusträkningar samt balansräkningar.

RESULTATRÄKNINGAR	1984	1985
Föreningens intäkter		
Anslag	22.500:–	33.000:–
Medlemsavgifter	25.780:–	34.360:–
Försäljning av årsböcker	14.496:57	10.382:55
Gåvor	815:–	1.245:–
Återbetalda avgifter och försäkringar	986:–	–
Återförda res. soc. avg. och sem. löner	7.857:–	–
	<u>72.434:57</u>	<u>78.987:55</u>
Föreningens kostnader		
Inköp av museiföremål	30.533:–	31.581:25
Kostnader för årsboken	97.516:–	105.003:20
Kostnader för porto	804:12	1.329:30
Kostnader för annonser	2.580:30	1.750:85
Kostnader för sammanträden, årsmöte	1.308:25	484:20
Kostnader för plaketter	275:–	4.393:92
Kostnader för "Hembygdens år"	4.470:80	–
Kostnader för revision	2.000:–	2.000:–
	<u>–139.487:47</u>	<u>–146.542:72</u>
Avskrivningar		
Avskrivningar på maskiner och inventarier	– 758:–	–
Finansiella intäkter och kostnader		
Kostnadsränta på fonden Tekomuseum	– 11.000:–	– 13.118:–
Avkastning till Borås kommun enl. avtal	– 7.136:20	– 7.939:05
Intäktsräntor	+ 18.371:19	+ 27.560:27
Redovisning av förvaltade fonder		
Disponibel fondavkastning	+ 43.792:37	+ 54.223:06
Fondavkastning att överföra till resp. fond	+ 52.691:48	+ 63.263:59
lanspräktaget av Margit Hörstadius fond	+ 30.533:–	+ 31.581:25
Fondavkastning överförd till resp. fond	<u>– 52.691:48</u>	<u>– 63.263:59</u>
	6.749:46	24.752:36
Skatter	– 0:–	– 0:–
Balanseras i ny räkning	<u>6.749:46</u>	<u>24.752:36</u>

BALANSRÄKNINGAR	1984	1985
Tillgångar		
Kassa och bank	179.702:69	313.005:90
Diverse fordringar	5.520:--	4.165:--
Mervärdeskattefordran	7.226:--	7.472:--
Museiföremål	1:--	1:--
Fastigheten Hökerum 1:33	1:--	1:--
Byggnader	1:--	1:--
	<u>192.451:69</u>	<u>324.645:90</u>
Avkastade bundna fonders tillgångar		
Bankmedel	656.607:72	688.290:06
Reverser	250.000:--	250.000:--
Obligationer	10.000:--	10.000:--
	<u>916.607.72</u>	<u>948.290:06</u>
Summa tillgångar	1.109.059:41	1.272.935:96
Skulder och eget kapital		
Diverse skulder	9.246:20	112.180:05
Övriga skulder	12.645:--	10.535:--
Fond för Tekomuseum	121.000:--	127.618:--
	<u>142.891:20</u>	<u>250.333:05</u>
Avkastande fonder		
Thor och Leonore Odencrantz fond	82.651:71	83.628:07
Fritz Bruswitz fond	30.756:50	31.121:78
Jubileumsfonden	39.276:49	39.676:29
Axel Henrikssons fond	8.202:86	8.301:86
Magda och Axel Planks fond	102.102:11	103.513:23
Ständiga ledamöters fond	5.022:50	5.080:53
Margit Hörstadius fond	449.556:35	473.654:80
Helena Franckes fond	109.640:48	111.361:97
Ramnakyrkan syförenings fond	14.094:55	15.756:35
Kristina Jagenburgs fond	5.136:89	5.198:34
Algot Johansson AB, stiftelse	27.649:89	27.977:62
Ingrid och Vivan Weylerths fond	42.517:39	43.019:22
	<u>916.607:72</u>	<u>948.290:06</u>
Fonder disponerade i byggnader och museiföremål		
Stiftande ledamöters fond		
Johannes Erikssons fond		
Familjens Bergängrens fond		
Borås Wäfveris fond		
Eget kapital	49.560:49	
Eget kapital inkl. årets resultat att överföras till 1986 års verksamhet		74.312:85
	<u>1.109.059:41</u>	<u>1.272.935:96</u>

Borås 1986-01-30

DE SJU HÄRADERNAS
KULTURHISTORISKA FÖRENINGENS
STYRELSE

BORÅS MUSEUM och TEKOMUSEUM VERKSAMHETSBERÄTTELSE 1985

UTSTÄLLNINGAR OCH ÖVRIG MUSEIVERKSAMHET

Museerna visade under året 16 utställningar, 6 i egen regi och 10 vandringstställningar, varav flertalet kompletterats med lokalt material. Under året deltog museerna även med en monter på Antik- och samlarmässan i Borås samt medverkade i utställningar kring Norrbyskolans jubileum samt nyordningen av I 15's museum. Årets stora utställningshändelse var för övrigt den för de kommunala museerna gemensamma presentationen av 3000 års kinesiskt konsthantverk, "Mittens Rike" på Konstmuseet, vilken producerades i samarbete med klubb Ming Tzu, Borås.

TILLFÄLLIGA UTSTÄLLNINGAR BORÅS MUSEUM

Vi äro musikanter – alltifrån Skaraborg. 20 jan – 24 febr.

Om musik från forntid till nutid. Producent: Skaraborgs länsmuseum.

Musiklådan. 20 jan – 24 febr.

Instrument, musikinspelningar och bilder som skall inspirera till eget ljudskapande. Prod. Riksutställningar.

E. V. Langlet. 3 mars – 7 april

En arkitekt och hans verk. Prod. Borås Museum i samarbete med Ulricehamns Museum.

Kvinnlig flärd. 3 mars – 7 april

Accessoarer och annat från 1920–1960-talet. Nyförvärv. Prod. Borås Museum.

Glimtar från barock och rokok. 14 april – 19 maj

Musikinstrument, konst och konsthantverk. Prod. Stiftelsen Älvsborgs länsmuseum.

Kaffegök, snus och rök. 27 maj – 25 augusti

Kulturhistoria kring våra njutningsmedel. Producent: Borås Museum.

Yrke: Problemlösare. 1 sept – 20 okt

En enkel och rolig utställning om uppfinnare. Prod. Museet i Halmstad.

Av hjärtans lust. 27 okt – 1 dec

Allmogesöm från Marks härad. Prod. Borås Museum och Skaraborgs länsmuseum.

Halm. 8 dec – 26 jan

Producent: Stiftelsen Älvsborgs länsmuseum.

TILLFÄLLIGA UTSTÄLLNINGAR TEKOMUSEUM

Vantar och strumpor. 13 jan – 3 febr

Prod. Berit Westman, Västerås samt vant- och strumpstickare från Borås och Sjuhäradsbygden.

Hiroshima. . .Nagasaki. . . 7 febr – 26 febr

och vår morgondag. Prod: Riksutställningar.

Änglavakt och barnarbete. 10 mars – 14 april

Producent: Örebro läns museum.

Maskan som gav mersmak. 21 april – 1 sept

Om trikåindustrins utveckling i Sjuhäradsbygden. Prod. Tekomuseum.

Ann Sutton. 8 sept – 20 okt

Nyare textila arbeten. Prod: Norrköpings Konstmuseum med stöd av The British Council och Statens Kulturråd.

Korgar och trasmattor. 27 okt – 3 nov

Prod: Lerums och Skallsjönäs hembygdsföreningar.

Spets som konst. 10 nov – 29 dec

Internationell utställning av modern knypplad spets. Prod: Betonac Ltd, Sint-Truiden, Belgien, i samarbete med The World Crafts Council, Flandern.

VANDRINGSUTSTÄLLNINGAR

Tyngdpunkten i de kulturhistoriska museernas regionala verksamhet har även under 1985 legat på distribution och produktion av mindre vandringsutställningar

lämpade för bibliotek, skolor, vårdinrättningar etc. 12 utställningar har på detta sätt under året visats på nära 150 platser i länet. Borås museums produktion "Kaffegök, snus och rök" visades även i Norra Älvsborgs län medan en speciellt anpassad utställning kring "Julseder i Sverige" visades i vår danska vänort Vejle.

Under året nyproducerades utställningarna Borås III, Fristads Spetsfabrik samt Knallen, den senare i samarbete med Medborgarskolan. Museernas vandringstställningar har under nått ut till ca 195.000 personer.

BASUTSTÄLLNINGAR

Under året påbörjades ett antal nya basutställningar på Borås Museum. Botenvåningen i Ramslätts gästgivaregård har bl a renoverats i sin helhet och anpassats till temat "Lantligt hushåll" med bl a kök, stuga, skafferi och klädkammare efter sekelskiftesförebild tillsammans med en rekonstruktion av gästgiveriets gamla skänkkammare.

Efter åtskilliga år i malpåse kan Borås Museums förhistoriska föremål åter visas i en fast utställning "Från stenyxa till medeltida svärd i Västergötland." Två rum i Nymanska gården övre våning disponeras för detta ändamål där besökarna kan vandra i tiden från jägarstenålder till medeltid. Museets totala föremålsbestånd av förhistoriska föremål har uppordnats i ett speciellt studiemagasin i anslutning till utställningen.

PROGRAMAKTIVITETER

Flertalet av museernas utställningar har kompletterats med programaktiviteter. Kurser i halmslöjd arrangerades ex. i anslutning till Halmutställningen på Borås Museum där man även följde upp "Av hjärtans lust" med en kurs i broderi. Tekomuseets presentation av den engelska textilkonstnärinnan Ann Sutton invigdes med ett symposium, vilket arrangerades i samarbete med Högskolan och Marknadsföreningen i Borås. Under utställningen "Yrke: Problemlösare" förstärktes Borås Museums pedagogiska resurser genom hjälp från Högskolan i Borås. Två praktikanter från fritidspedagogutbildningen, Bo Lindström och Istvan Koro var engagerade under sju veckor för att levandegöra utställningen genom guidning och demonstrationer och genom att låta barnen själva utföra problemlösningar.

Som större traditionella programpunkter anordnades under året Museernas dag den 24 mars, Öppet Hus i Ramnaparken i samarbete med De Sju Häradernas Hemslöjdsförening den 16 maj samt Hantverksdag – Spelmanstämma på Borås Museum den 25 augusti i samarbete med Borås Hembygdsgille, Borås Spelmanlag och ett 60-tal hantverkare från Sjuhäradsbygden.

På Tekomuseum hölls under vår- och hösttermin studiecirkel – "Stickmaskinskola" i samarbete med Medborgarskolan.

BESÖKSSTATISTIK

Museernas vandringsutställningsverksamhet har bibehållit en hög besöksnivå medan årsstatistiken för Borås Museum visar en tillfällig svacka då friluftsmuseets hus till stor del ej kunnat visas under sommaren p g a reparationsarbeten med bl a takomläggningar.

	1985	1984
Borås Museum	31.873	40.244
Tekomuseum	15.699	14.898
Vandringsutställningar	<u>195.196</u>	<u>171.356</u>
	242.768	226.498

FÖREMÅLSVÅRD, FASTIGHETSUNDERHÅLL M.M.

En andra etapp av underhålls- och reparationsåtgärder för Borås Museums byggnader genomfördes under sommarmånaderna i Länsarbetsnämnden regi efter projektering i samarbete med Stiftelsen Älvsborgs Länsmuseum.. 4 byggnader genomgick bl a takreparationer och Kinnarumma gamla kyrka rödfärgades exteriört. I samband med en omflyttning av kontorslokalerna i Ohlsonska gården genomfördes även omläggning av golvmaterial, vilket också genomfördes i Nymanska gårdens personalrum.

På Tekomuseum förhyrdes ytterligare utrymmen av AB Svenskt Konstsilke för iordningställande av personalrum och ytterligare ett kontor. Under året påbörjades i samarbete med Borås kommuns fastighetskontor en projektering av 1000 m² gemensamt föremålsmagasin på Ramnalid C med planerad inflyttning under andra halvåret 1986.

Magasinsarbete och föremålsvård har under året inriktats på fortsatt arbete inom friluftsmuseets olika magasinutrymmen samt en omflyttning av delar av Tekomuseets teknikhistoriska samlingar till en lokal på Boråsmässan.

DOKUMENTATION, ACCESSION

Antalet registrerade föremålsnummer uppgick vid årsskiftet till 67.232 varav 552 tillkommit under året. Museernas fotosamlingar har utökats med ca 9.000 nyregistrerade negativ varav en större del inkommit från äldre Boråsfotografer. Den registrerade foto- och negativsamlingen uppgick vid årsskiftet till ca 195.000.

Museernas fotoservice gentemot hembygdsföreningar har under året utnyttjats för ett tiotal projekt, bl a dokumentationscirkclar, vilka skickat in sina originalfoton för negativkopiering.

Biblioteket tillfördes under året 729 volymer vilket vid årets utgång gav ett biblioteksbestånd på 19.267 volymer. Under 1985 har uppordningen av museernas bibliotek enligt SAB-systemet fortsatt.

Samlingarna av modern svensk textilkonst har genom Hörstadiiefondens inköp utökats med bl a textil-applikation "Fredsdomen i Hiroshima" av Kerstin Olsson, yllevävnad "Primärfärger Sekundärfärger Omkastning" av Ann Sutton, bildvävnad "Spelplan" av Eva Stephenson-Möller och broderi "Hjärta Smärta" av Sven Fristedt.

De teknikhistoriska samlingarna vid Tekomuseum har utökats med bl a industri- och hemsymmaskiner, stickmaskiner och en etikettvävstol. Som deposition har Malmö Tekniska museum överlämnat bl a en tyngre maskinvävstol vilken kompletterar tidigare maskindepositioner från de större tekniska museerna i landet.

Bland övriga kulturhistoriska föremål kan nämnas flertalet större föremålgåvor med kläder, husgeråd och möbler vilka kompletterat museernas 1900-tals samlingar.

TEKOMUSEUM OCH REGIONAL VERKSAMHET

I avvaktan på lokaler för nytt Tekomuseum har under 1985 ytterligare ett kontor inretts i nuvarande lokaler. Museets textilkonserveringsateljé har kunnat tas i bruk samtidigt som museets maskinmagasin på Boråsmässan har utvidgats till dubbla ytan.

Ett omfattande arbete har lagts ned på föremålsvård och uppordning i samband med magasinsomflyttningar och vid mottagandet av två större föremåls- och arkivgåvor från AB Sjuntorp och Rydboholm AB.

Museets fotoavdelning har tillfälligt byggt upp en repro- och förstöringsateljé i lokaler på Ramslätts gästgivaregård på Borås Museum.

Textilkonservatorsverksamheten har under året inriktats på löpande vård av egna samlingar samt montering av föremål för utställningssammanhang. Som större externa uppdrag kan nämnas konservering av Borås Brandförsvares fanor samt konservering och vård av textilier till villa Elfhög, Trollhättan på uppdrag av läns museet och Trollhättans kommun.

Med stöd från Statens Kulturråd dokumenterades under året tillverkningen vid Bröderna Sandbergs Syverkstad i Hillared på 16 mm film samtidigt som kompletterande inventeringsdokumentation utfördes.

Tekomuseet påbörjade dessutom under 1985 ett tvåårsprojekt i samarbete med Riksantikvarieämbetet med mål att byggnadsinventera alla textil- och konfektionsindustribyggnader i Älvsborgs län. Undersökningen skall senare utnyttjas som en pilotundersökning för en riksomfattande inventering.

Löpande har dessutom intervjuer företagits med äldre industriarbetare och tjänstemän samt textilhantverkare i samband med utställningsarbete och allmän dokumentation.

PERSONAL

Borås Museum och Tekomuseum utgör sedan 1 juli 1984 två organisatoriskt skilda museer, ett flertal funktioner vid museerna är emellertid av gemensam karaktär med personal arbetande över institutionsgränserna.

BORÅS MUSEUM

Museichef Margaretha Persson (tjänstledig t o m 850512), t.f. museichef Britt Åstrand (t o m 850512), kanslist Kirsti Mustajärvi-Balström (tjänstledig hela 1985), vik. kanslist Helena Dannebro (hela 1985), vaktmästare Alf Claesson och Lars Håkan Melin (fr. 850107). Guide Anna-Maria Sandqvist (10.6–26.8).

Registreringsavdelningen: amanuens Britt Åstrand, vik. amanuens Ingela Bruce (t o m 850311), projektanställd amanuens Ann Follin (850611–0831), projektanställd amanuens Anna-Gretha Eriksson (fr o m 850819), kanslisterna Maj-Britt Danung, Barbro Törnell och Britt Hyss samt projektanställda bibliotekarierna Solveig Lindh (t o m 850228), Maj Lödérus (fr o m 850514), vik vaktm. Jan Berg (1.7–12.7) och Tore Sandberg (1.7–26.7).

TEKOMUSEUM

Museichef Anders Larson, kamrer Gunnar Kirsten.

Teknikhistoriska avdelningen: museitekniker Göran Andersson (fr o m 850110), vaktmästare Gunnar Johansson, Lars-Inge Andersson samt Yngve Öberg.

Textilhistoriska avdelningen: intendent Eva Goliger, textilkonservator Ingeborg Skaar (fr o m 850401) och konservatorsbiträde Sonia Gustafsson.

Utställningsavdelningen: museitekniker Rune Johansson och museiassistent Margaretha Persson.

Fotoavdelningen: fotograferna Torleif Steinsson, Stig Fälth och Ove Stanek (fr o m 850204) samt kanslist Stig Klamvik.

Följande personer har haft beredskapsarbete och ungdomslagsplaceringar vid museerna: Dag Andersson, Jan Berg, Tore Sandberg, Bernt Götesson, Giorgios Klokotaras, Pär Löfgren och Patrik Rölander.

ÖVRIGA UPPDRAG

Museipersonalen har som under tidigare år varit i kontakt med ett stort antal hembygdsföreningar i Södra Älvsborgs län i samband med rådgivningsfrågor. Kurser och seminarier har anordnats kommunvis vad gäller insamling, dokumentation och föremålsförvaring via de kontakter som museerna knyter genom representation i samarbetsorganisationerna för hembygdsföreningar i Borås, Marks, Svenljunga och Tranemo kommuner.

Rapporter och yttranden har avgivits till Kulturnämnden i Borås, Länsantikvarien, Stiftelsen Älvsborgs Länsmuseum och Riksantikvarieämbetet.

Museernas tjänstemän har deltagit i följande arbetsgrupper, konferenser och seminarier:

Museichef Anders Larson har varit ordförande i arbetsgruppen för dokumentation av textil- och beklädnadsindustri inom SAMOK (kulturhistoriska museernas samtidsdokumentation) samt sekreterare i TIMSA (De Teknik- och Industrihistoriska Museernas Samarbetsråd). Han har även deltagit i de arbetsgrupper som tillsatts med anledning av den kommunala museiutredningen i Borås.

Anders Larson har under året varit styrelsemedlem i Stiftelsen Gäsene Tingshus och De Sju Häradernas Hemslöjdsförening samt sekreterare i De Sju Häradernas Kulturhistoriska Förening.

Intendent Eva Goliger har arbetat i den nordiska projektgruppen "Inventering av tygprovssamlingar" och varit medlem av SAMDOK-rådet.

Eva Goliger har deltagit i dräktkonferens i Norrköping och Uppsala.

Textilkonservator Ingeborg Skaar deltog i Nordiska konservatorsförbundets kongress i Helsingfors.

Museichef Margaretha Persson har deltagit i Friluftsmuseikonferensen i Uppsala. Hon har även genomgått kurs i kommunal ekonomi, deltagit i den arbetsgrupp som tillsatts med anledning av den kommunala museiutredningen i Borås samt varit med i De Sju Häradernas Kulturhistoriska Förenings Aktivitetsgrupp.

Amanuens Britt Åstrand har genomgått grundutbildning i ADB samt kurs i arkivkunskap.

Vaktmästare Håkan Melin har genomgått kurs i arbetsmiljö.

Personalen vid de kulturhistoriska museerna och Borås Konstmuseum företog under juni en gemensam studieresa till Uddevalla museum.

INKÖP 1985

Antikaffären, Gåsgränd, Stockholm

Brattberg, Sara, Borås

Christoffersson, Anita, Lund

Eklund, Lena, Förslöv

Galleri Ae Boj, Stockholm

Hedström, Ulrika

Jakobsson, Orwar, Borås

Kristiansson, Magnhild, Borås

Nelander-Juntunen, Eva, Billeberga

Bröderna Sandberg Syverkstad, Hilarlared

Skaar, Ingeborg, Borås

Sutton, Ann, England

Svensson, K-G, Stenhamra

Österberg, Sara, Göteborg

Östergren, Gunnel, Alvesta

DEPOSITIONER 1985

Malmö Museum

Tekniska museet, Stockholm

Tekomuseum: Utst. "Skjortan".

Tekomuseum: Utst. Vantar och Strumpor.

Borås Museum: Utst. Av Hjärtans lust.

Borås Museum: Kurs i Folkligt Broderi fr. Marks Härad.

GIVARE 1985

Abrahamsson, Solveig
Andersson, Britt
ATI AB
Bengtson, Zara
Berndtsson, Brita
Blyth, Maja
Boger, Gustaf
Bohlin, Knut E
Bornemark, Adele
AB Borås Etikettväveri
Brunnegård, Margit
Carlsson, Lorentz
Christoffersson, Britt-Marie
Danielsson, Nils
Dannebro, Helena
Eiser International AB
AB Ekelund & Esspe
Emanuelsson, Astor
Enander, Gunvor
Fotskäls hembygdsförening
Fredborg, Anna (dödsbo)
Goliger, Eva
Grenander-Nyberg, Gertrud
Gröndahl, Nils
Gårdling, Märta och Axel
Hallberg, Dagmar
Hallberg, Rut
Halonen, Juhani och Ruotsalainen,
Kyösti
Holm, Stina
Hultberg, Sonja och Rune
Jansson, Inger
Johannesson, Sven-Erik
Johansson, Frida
Johansson, Gunnar
Jonson, Gun
Karlsson, Astrid
Kato, Kunio
Kempe, Ingvar
Kirsten, Gunnar
Lagström, Anders
Liedzén, Isabella
Lindahl, Folke
Lindström, Margareta
Lusth, Karin
Luttermark, Inger
Löwgren, Martin
Magnusson, Ellen
Norman, Elsa
Olsson, Gulli
Pedersen-Billing, Carin
Persson, Birgit
Rehn, Olle
Rydboholms AB
Bröderna Sandbergs Syverkstad
Schicht, Rolf
Segelmark, Rolph
Siesing, Georg
AB Sjuntorp
Skog, Monika
Socialkontoret
Standar, Agnes
Steinsson, Torleif
Svanholm, Tyyne
Svenska Akademien
Svensson, Gunborg
Svensson, Gösta
AB Ludvig Svensson
Svensson Nils
Söder, Rolf
Theding-Forsberg, Karen
Tricoma AB
Ullman, Herdis
Wahlgren, Gösta
Wallgren, Anna-Stina
Wernblom, Dolly
Wernlund, Bernt
Westman, Berit
Åstrand, Britt
Älvsborgs Läns Södra Hushållnings-
sällskap
Öberg, Eva
Östlund, Gunnar

FRÅN HEMBYGDSFÖRENINGARNA

BOLLEBYGDS HÄRAD

BOLLEBYGDS HEMBYGDSFÖRENING

Box 33, 517 01 BOLLEBYGD.

Ordf. Carl-Erik Blomqvist, v. ordf. Lennart Skatt, sekr. Gösta Johansson, kassör Ulla-Britt Alfredsson.

Hembygdsspark belägen intill Wernergården ca 500 m sydväst järnvägstationen i Bollebygd.

Arrangemang: midsommarfest, hembygdsdag, julmarknad samt hemslöjdsdag. Studiecirklar: "Brödbakning på gammalt vis" samt "Smålandsgårdsgård".

Torpinventering pågår.

BJÖRKETORPS HEMBYGDSFÖRENING

c/o ordf. Gingsered, 430 64 HÄLLINGSJÖ.

Ordf. Ivar Andersson, v. ordf. Bror Wessberg, sekr. Lennart Wiel-Hagberg, kassör Anna-Greta Johansson.

Hembygdsstuga belägen 200 m söder om Björketorps kyrka.

Arrangemang: midsommarfest, torpvandring, torpgudstjänst samt utställningar.

TÖLLSJÖ FORNMINNESFÖRENING

Ordf. Anne Johansson, v. ordf. Mats Knutsson, sekr. Yngve Benjaminsson, kassör Tore Johansson.

Hembygdsstuga belägen 200 m från Töllsjö kyrka mot Hedared.

Arrangemang: friluftsgudstjänst och tipspromenad.

Torpinventering pågår.

ÖDENÄS HEMBYGDSFÖRENING

Ödenäs 46, 441 95 ALINGSÅS.

Ordf. Torsten Ingeborn, v. ordf. Alf Karlsson, sekr. Kersti Ingeborn, kassör Jon Lennström.

Hembygdsgården belägen vid Ödenäs kyrka.

Arrangemang: årligen 3:e lördagen i juli slåttergille samt 2:a lördagen i augusti "Hemslöjd i Byn". Olika slag av utställningar i samband med hemslöjdsdagen. Pågående dokumentation av torp sedan flera år.

GÄSENE HÄRAD

GÄSENE HEMBYGDS- OCH FORNMINNESFÖRENING

c/o Bertil Persson, Skogsbo, 520 40 FLOBY.

Ordf. Bertil Persson, ordf. Magnus Johansson, sekr. Aina Fritzon, Carl-Anders Holmström

Hembygdsstugor belägna vid landsv. Od – Timmele, vägskalet mot Grovare.

Arrangemang: 4 större hembygdsdagar med hantverksdemonstration.

HUDENE HEMBYGDSFÖRENING

524 00 HERRLJUNGA.

Ordf. Artur Florén, v. ordf. Runo Bergström, sekr. Arne Ahlgren, kassör Rune Wärn.
Hembygdsstuga centralt belägen i Fåglaviks samhälle.
Arrangemang: julfest, vandring i gammal kulturbygd.
Studiecirkelverksamhet i samarbete med ABF.

JÄLLBY HEMBYGDS- OCH FORNMINNESFÖRENING

Jällby, 520 30 LJUNG.

Ordf. Rune Nordner, v. ordf. Kurt Max, sekr. Irene Andersson, kassör Margareta Filipsson.

Hembygdsstuga belägen 200 m söder om Jällby kyrka.

Arrangemang: tipspromenader och torpvandring.

Torpinventering pågår.

LJURHALLA MISSIONSHISTORISKA MUSEUM

Ljurhalla 4191, 447 00 VÅRGÅRDA.

Ordf. Karl-Erik Andersson, v. ordf. och sekr. vakanta, kassör Inga Samuelsson.
Museet beläget 300 m från korsvägen R-42 och Alingsåsvägen.

ODQVISTSKA SLÄKTFÖRENINGEN

Upptorp, Storegården 25, OD.

Ordf. Gösta Odqvist, v. ordf. Mikael Odqvist, sekr. Lars Skoglund, kassör Angela Borg.

Släktgård Upptorp belägen 500 m söder om Ods kyrka.

Släktforskning, ny medlemsmatrikel under arbete.

SKÖLVENE HEMBYGDSFÖRENING

c/o Gun Larsson, Götestorp, 524 00 HERRLJUNGA.

Ordf. Arne Skäremo, v. ordf. Nils Hedén, sekr. se ordf., kassör Helge Rickardsson.

Hembygdsstugan belägen vid affären.

Arrangemang: slåttergille och julfest.

SVÄLTORNAS FORNMINNESFÖRENING

Asklanda kvarn Pl 3513, 447 00 VÅRGÅRDA.

Ordf. David Andersson, v. ordf. Stig Svensson, sekr. Marianne Lindh, kassör Börje Johansson.

Hembygdsstugor belägna vid Ornunga gamla kyrka.

Arrangemang: midsommarfirande tillsammans med SMU, lördagssamlingar vid museet 5 gånger under sommaren, höstmöte samt aktivitetsdagar för elever vid Vårgårda grundskola, slåtterdagar och torpvandringar.

Viss dokumentation av emigrationen från bygden till USA pågår.

KINDS HÄRAD

AMBJÖRNARPS HEMBYGDSFÖRENING

Ambjörnarp, 514 00 TRANEMO.

Ordf. Bengt Carlsson, v. ordf. Sten Strömquist, sekr. Elvira Hansson, kassör Daniel Nilsson.

Arrangemang: torpvandringar och fornminnesvandring.

Insamling och katalogisering av gamla saker som tillhört folkskollärare Magnus Pettersson, pågår.

DALSTORPS-NITTORP HEMBYGDSFÖRENING

510 90 LIMMARED.

Ordf. Karl Andersson, v. ordf. Arvid Thun, sekr. Mats Josefsson, kassör Svea Westerland.

Hembygdsstugor belägna vid Stommen, Nittorps by.

Arrangemang: jordbrukets dag i samarbete med LRF, visning av sockenfilmen "Levande gränsbygd" i Ölsremma, Ljungsarp, Dalstorp och Grimsås.

DANNIKE HEMBYGDSFÖRENING

Jättebo, 516 02 DANNIKE.

Ordf. Sture Gustafsson, v. ordf. Inger Millby, sekr. Christina Hjälms, kassör Ingeborg Klingvall.

Soldattorp m. m. på Backa ca 900 m SSV om Dannike kyrka.

Arrangemang: gökotta, midsommarfest och hembygdsdag.

Torpinventering pågår.

GRÖNAHÖGS HEMBYGDSFÖRENING

523 00 ULRICEHAMN.

Ordf. Elof Törnqvist, v. ordf. Elof Davidsson, sekr. Dagny Gotting, kassör Gunnar Sköld.

Arrangemang: tipspromenad, midsommarfest och friluftsgudstjänst.

Torpinventering och släktforskning pågår.

GÄLLSTADS HEMBYGDSFÖRENING

Box 64, 520 10 GÄLLSTAD.

Ordf. Thure Amby, v. ordf. Norbert Sjölin, sekr. Karin Sjölin, kassör Georg Henningsson.

Prästkvarn samt hembygdsstuga.

Arrangemang: gökotta, valborgsmäsofirande, midsommarfest, helgmålsbön, torpvandringar och hantverksdagar.

Torpinventering och videofilmning pågår. Utgivning av sockenbok beräknas ske i höst.

HILLAREDS HEMBYGDSFÖRENING

c/o Göran Karlsson Åsendal, Hillared, 512 00 SVENLJUNGA.

Ordf. Göran Karlsson, v. ordf. Jöran Rylander, sekr. Kerstin Karlsson, kassör Gunborg Jönell.

Hembygdsstugor belägna ca 200 m från Hillareds kyrka.

Arrangemang: valborgsmäsofirande.

Torpdokumentation pågår.

KALVS HEMBYGDSFÖRENING

Hässelhult 510 60 ÖVERLIDA.

Ordf. Ture Carlsson, v. ordf. Karl-Evert Andersson, sekr. Edvin Strand, kassör Vivan Karlsson.

Hembygdsgården belägen 200 m Tranebäck väggorsning, 4 km öster om Kalvs kyrka.

KINDGILLET

Box 5088, 402 22 GÖTEBORG.

Ordf. Bengt Lorentzon, v. ordf. Bonde Andersson, sekr. Ulf Kinding, kassör Lennart Lindgren.

Kindstugan, Liseberg

Arrangemang: utflykt varje år till Kinds härad.

LIMMAREDS HEMBYGDS- OCH FORNMINNESFÖRENING

510 90 LIMMARED.

Ordf. Lilian Larsson, v. ordf. Folke Andersson, sekr. Mona Berntsson, kassör Ingrid Ohlstenius.

Fornåsen – ca 100 m från Limmareds kyrka, hembygdstuga med glas från Limmareds glasbruk.

Arrangemang: torpvandringar samt visning av filmen "Ett brukssamhälle i Kind" för 4 fullsatta salonger i Biograf Folkan. På biblioteket utställs ofta fotografier och glasföremål.

Föreningen ordförande, Lilian Larsson forskar sedan flera år tillbaka kring de första 100 årens glasblåsare och "ritare" på Limmareds Glasbruk.

LJUNGSARPS HEMBYGDSFÖRENING

c/o ordf. Askåker, Ljungsarp, 510 90 LIMMARED.

Ordf. Gösta Jungmalm, v. ordf. Vivan Skattberg, sekr. Lennart Kallin, kassör Åke Johansson.

Hembygdstugor belägna 1,5 km norr om Ljungsarps kyrka på väg mot Ölsremma.

Arrangemang: grötfest, trivselkvällar, midsommarfest och friluftsgudstjänster.

Dokumentation av gårdarna i socknen pågår.

LJUSHULTS HEMBYGDSFÖRENING

Hökhult, 510 53 APLARED.

Ordf. Erik Hökås, v. ordf. Stig Axelsson, sekr. Britta Larsson, kassör Rolf Eriksson.

Hembygdstugan belägen vid vägen Aplared – Roasjö, ca 1 km efter Aplared.

Arrangemang: midsommarfirande, fastlagskaffe, Ljushultsföreningarnas dag, husförhör samt jubileumsfest.

LÄNGHEMS HEMBYGDSFÖRENING

c/o ordf. Gälaredev. 8, 510 90 LIMMARED.

Ordf. Elizabeth Nyman, v. ordf. Bertil Nilsson, sekr. Lennart Appelqvist, kassör Erik Johansson.

Två hembygdstugor, en belägen vid Tingarör 1 km från väg 27 in mot Långhem, en "Petersberg" centralt belägen i Långhem.

Arrangemang: gökotta, hembygdifest, naturpromenad, gammaldanser, torpvandringar, luciafirande tillsammans med LIF samt "Jul på Rådde".

Hembygdsvinnet blev klar under året. Fotoinventering pågår.

MÅNSTADS HEMBYGDSFÖRENING

Slumsvik Månstad, 510 90 LIMMARED.

Ordf. Ragnar Gripestam, v. ordf. Gösta Larsson, sekr. Ulla Hägström/Larsson, kassör Sture Larsson.

Lantbruksmuseum i f.d. kyrkstallet vid kyrkan och ryggåsstuga vid bygdegården 2 km SV kyrkan.

Arrangemang: valborgsmässöfirande, "bygdegårdens dag" med visning av ett flertal hantverk och utställning av gamla skolslöjdsalster, kulturaftnar och torpvandring.

Torpinventering pågår.

MÅRDÄKLEVS NATURSKYDDFÖRENING

c/o ordf. Hagaberg, 510 62 MÅRDÄKLEV.

Ordf. Aina Nilsson, v. ordf. Sylvia Andersson, sekr. Sigvard Andersson, kassör Gunvor Larsson.

Hembygdsgårdar mellan kyrkan och tätorten.

Arrangemang: "Klevdagarna" första helgen i juni omfattande hantverk, utställning, spelmansstämma samt midsommarfirande.

Ny markering av torp pågår genom att sätta upp skyltar. Kurs i smide har startat.

SEXDREGA HEMBYGDSFÖRENING

c/o ordf. Ringestena, 512 00 SVENLJUNGA.

Ordf. Stig Engström, v. ordf. Karl Johansson, sekr. Gunnar Larsson, kassör Dagmar Hansson.

Hembygdssugor belägna ca 3 km från Sexdrega kyrka mot Roasjövägen.

Arrangemang: midsommarfest och hantverksdag.

Slöjdstuga med studiecirkelverksamhet i vävning och keramik.

SVENLJUNGA HEMBYGDSFÖRENING

Box 106, 512 01 SVENLJUNGA.

Ordf. Ingemar Jansson, v. ordf. Gösta Andersson, sekr. Gunborg Ryberg, kassör Gösta Andersson.

Arrangemang: midsommarfirande samt sommarsöndagar öppethållande med underhållning, demonstration av hantverk. Vandringsutställningar från Borås Museum.

TVÄRREDS HEMBYGDSFÖRENING

c/o ordf. Box 65, 520 11 VEGBY.

Ordf. Bertil Gardell, v. ordf. Robert Swanson, sekr. John Svensson, kassör Karl-Gustav Broman.

Hembygdsgården Onsered belägen 3,5 km NNO Tvärreds kyrka samt Raska-Minas stuga, Gärsbo kvarn och Hulahagen.

Arrangemang: valborgsmässöfirande, diabildvisning "Tvärred i färg", tipspromenad, invigning av "Kvarnleden", Öppet Hus i Gärsbo kvarn samt utställning om indelte soldaten. Vidare gammaldags husförhör och slätter.

Arbetet med sockenbok fortsätter. Videodokumentation pågår.

ÖLSREMMA HEMBYGDSFÖRENING

Lindvägen 16 Ölsremma, 510 95 DALSTORP.

Ordf. Isaac Orre, v. ordf. Harry Nilsson, sekr. Margot Hulander, kassör Åke Johansson.

Hembygdstugan belägen 500 m N Ölsremma kyrka.

Arrangemang: friluftsgudstjänster och torpvandringar.

ÖRSÅS HEMBYGDSFÖRENING

c/o Martin Johansson, Vallmogatan 4, 510 90 LIMMARED.

Ordf. Martin Johansson, v. ordf. Ruth Svensson, sekr. Ruth Svensson, kassör Knut Mårtensson.

Hembygdstugan belägen vid Örsås kyrka.

Arrangemang: vårotta, midsommarfest samt öppet-husdaggar under sommaren.

ÖSTRA FRÖLUNDA HEMBYGDSFÖRENING

c/o ordf. Hid Yttre, 510 60 ÖVERLIDA.

Ordf. Margaret Johansson, v. ordf. vakant, sekr. Karin Alexandersson, kassör Ann Nilsson.

Hembygdstugan belägen i Hulkeshult 4 km från Östra Frölunda kyrka. Vid besök kontakta ordföranden.

Arrangemang: friluftsgudstjänst, midsommarfest, sommarfest med hantverk och skördfest.

Sockenbok har påbörjats.

MARKS HÄRAD

BERGHEMS HEMBYGDSFÖRENING

c/o ordf. Berghem, 511 02 SKENE.

Ordf. Allan Carlsson, v. ordf. Bertil Axelsson, sekr. Dagmar Axelsson, kassör vakant.

Hembygdstugan belägen i Hembygdsparken Berghem.

FRITSLA NATUR o HEMBYGDSFÖRENING

Sandklintsv. 2, 510 50 FRITSLA.

Ordf. Sven Svensson, v. ordf. Kenneth Persson, sekr. Lars-Åke Andersson, kassör Willard Wernblom.

Hembygdstugan Hallen belägen 200 m söder om Fritsla kyrka.

Arrangemang: valborgsmässofirande, hembygdspromenader och möten med bl.a. visning av gamla filmer från Fritsla och bildserie om bebyggelse och bebyggelseutveckling i Fritsla.

HAJOMS HEMBYGDSFÖRENING

c/o ordf. Nyhagen, Hajom, 511 02 SKENE.

Ordf. Lennart Andersson, v. ordf. Sven Müllerström, sekr. Ingrid Månsson, kassör Carl Hermansson.

Arrangemang: gökotta, valborgsmässofirande, midsommarfest, friluftsgudstjänst, slåttergille samt, luciafest.

Torpinventering pågår.

HORREDS HEMBYGDSFÖRENING

c/o ordf. Hasselkärrsv. 1, 510 10 HORRED.

Ordf. Per Sandlund, v. ordf. vakant, sekr. Birgit Karlsson, kassör Folke Bengtsson.

Kilastugan, 2 km från Horreds kyrka. Gammal kvarn i Istorp. Ryggåsstuga i Öxnevalla. Stenmangel i Horred.

Arrangemang. midsommarfirande och sockenvandringar.

HYSSNA HEMBYGDSFÖRENING

c/o ordf. Björsåker, 510 22 HYSSNA.

Ordf. Arne Arnell, v. ordf. Jonas Karlsson, sekr. Bengt Johansson, kassör Karl Asserlund.

Hembygdsstuga vid Surteån väster om Hyssna gamla kyrka.

Kulturhistorisk inventering av byggnader, naturmiljöer m.m. pågåår.

KINNA HEMBYGDSFÖRENING

Box 104, 511 01 KINNA.

Ordf. Knut Carlsson, v. ordf. Lennart Larsson, sekr. Ingegerd Strömme, kassör Karl Ottosson.

Hembygdsparken 1,5 km från Kinna centrum. Vägskytning finns från Esso bensinstation. Öppen efter överenskommelse.

Arrangemang: tipspromenader, valborgsmässofirande, dragspelsstämma, midsommarfirande, slöjddagar, dansaftnar och julmarknad.

Studiecirklar i hembygdsvård och halmslöjd.

KINNARUMMA HEMBYGDSFÖRENING

c/o ordf. Fagerhult Mellomgården, 515 00 VISKAFORS.

Ordf. Walter Ekelund, v. ordf. Nils-Olof Olofsson, sekr. Gunnar Ebers, kassör Jörgen Gabrielsson.

Ryggåsstuga vid Viskafors centralskola, framkammartugan Hembygdsgården i Flens-
torp 2 km S Kinnarumma kyrka. Arrangemang: konstutställning och gudstjänster.

Torpinventering och två studiecirklar i korgmålning pågåår.

SEGLORA HEMBYGDSFÖRENING

Seglora Gamla Prästgård, 515 00 VISKAFORS.

Ordf. Gillis Sörling, v. ordf. Stig Persson, sekr. Berit Karlsson, kassör Inger Bengtsson.

Seglora gamla prästgård belägen ca 300 m från Seglora kyrka. Visas efter överenskommelse.

Arrangemang: gökotta, midsommarfest, friluftsgudstjänst, husförhör, visafnarn samt grötgille. Intervjuer med bandspelare, katalogisering av föremål samt studiecirklar.

SKENE-ÖRBY HEMBYGDSFÖRENING

c/o ordf. Varbergsvägen 41, 511 01 SKENE.

Ordf. Brita Carlsson, v. ordf. Åke Eliasson, sekr. Pia Söderberg, kassör Britt Hagman.

Anjougården, en gammal krukmakarverkstad vid Varbergsvägen intill Skene Lasarett, Baskagården också vid Varbergsvägen intill Skene Järnhandel.

Arrangemang: firande av vårfrudagen, valborgsmässofirande, friluftsgudstjänst på Säsasjö gamla kyrkoplats, brasafton, torpvandringar, hantverksutställning samt julmarknad.

Insamling av gamla foton samt fornminnesinventering. Studiecirkel i västgötasöm.

SURTEBY-KATTUNGA HEMBYGDSFÖRENING

c/o ordf. Box 18, 510 13 BJÖRKETORP.

Ordf. Hjärdis Carlsson, v. ordf. Uno Wenander, sekr. Annie Andersson, kassör Ella Johansson.

Hembydsgården Per Andersgård belägen utmed väg R 41. Ryggåsstuga med uthus i stationsparken Björketorp.

Arrangemang: valborgsmässofirande, gökotta, midsommarfirande, friluftsgudstjänst, tipspromenader, Öppet-Hus-kvällar, pysselkvällar samt julmarknad.

Studiecirkelverksamhet såsom kurs i ystning och "Min hembygds skola".

Under året har ett antal medlemmar deltagit i arbetet med att rekonstruera de kyrkoböcker som förstördes vid en brand i Surteby prästgård.

SÄTILA HEMBYGDSFÖRENING

Box 1, 510 21 SÄTILA.

Ordf. Solveig Thorkilsson, v. ordf. Alrik Skarin, sekr. Paul Carlsson, kassör Owe Schewenius.

Smedja belägen vid Strömma ca 3 km från Sätila åt Rävlanda.

Arrangemang: valborgsmässofirande, tipspromenader, friluftsgudstjänst och torpvandringar

TOSTAREDS HEMBYGDSFÖRENING

c/o ordf. Kullen Tostared, 510 13 BJÖRKETORP

Ordf. Sven Johansson, v. ordf. Josua Andersson, sekr. Lena Hulterström, kassör Stina Andersson.

Ryggåsstuga och sockenmagasin.

Arrangemang: valborgsmässofirande, friluftsgudstjänster på kolerakyrkogården varje midsommandag, höstagille och sockenvandringar.

Sedan flera år pågår dokumentation och inventering av försvunnen och befintlig bebyggelse samt folklivsdokumentation med äldre foto och uppteckningar.

ÖXABÄCKS HEMBYGDSFÖRENING

Björkgränd 1 Öxabäck, 511 00 KINNA.

Ordf. Kjell Olovsson, v. ordf. Per Johansson, sekr. Britt-Marie Andersson, kassör Henrik Johansson.

Hembydgsstuga belägen vid kyrkmuren.

Arrangemang: gökotta, midsommarfest, slättergille och tipspromenader.

Torpinventering och studiecirkel i släktforskning pågår.

ÖXNEVALLA J.U.F. AVD.

510 10 HORRED.

Ordf. Bertil Nilsson, v. ordf. Kent Eliasson, sekr. Urban Arnell, kassör Kjell Hult.

Hembydgsstuga belägen ca 700 m från vägen Kungsäter-Horred.

REDVÄGS HÄRAD

BLIDSBERGS HEMBYGDSFÖRENING

Box 78, 520 24 BLIDSBERG.

Ordf. Gustaf Bjälming, v. ordf. Assar Lundqvist, sekr. Harald Filipsson, kassör Allan Johansson.

Museet belägen 300 m N kyrkan och 2 stugor vid bron över Ätran.

Arrangemang: andaktstunder vid stugorna samt torpvandringar.

Insamling av fotografier och studiecirkel om hembygden.

DALUMS HEMBYGDSFÖRENING

Brännebo Dalum, 520 24 BLIDSBERG.

Ordf. Eric Claesson, v. ordf. Artur Filipsson, sekr. Rickard Andersson, kassör Monica Enander.

Hembygdstugan belägen i Dalums samhälle vid R 46.

Arrangemang: servering vid fornstugan varje söndag 1.6 – 10.8, torpvandring, slättergille, trivselkväll samt bussutfärd.

HÖSSNA HEMBYGDSFÖRENING

c/o sekr. Lilleskogen, Hössna, 523 00 ULRICEHAMN.

Ordf. Harald Knutsson, v. ordf. vakant, sekr. Anna-Lena Hultman, kassör Anita Andersson.

Hembygdstuga belägen vid kyrkan.

Arrangemang: föredragskväll, torpvandring, bussresa, mysafton och hembygdsdag.

Fornminnesinventering fortsätter.

KÖLABY HEMBYGDS- och FORNMINNESFÖRENING

Trädet, 520 24 BLIDSBERG.

Ordf. Eva-Lisa Törnqvist, v. ordf. Sven-Olof Josefson, Inga Gustafsson, kassör Rune Franzén.

Hembygdstugan belägen vid riksväg 46, vid norra utfarten från Trädet. Öppnas efter kontakt med föreningens ordförande eller sekreterare.

Arrangemang: valborgsmässa- och midsommarfirande på Högbäcka, trivselkväll, torpvandringar och sommarresa.

Boplatsmarkeringen är i det närmaste färdig. Dokumentation planeras.

LIAREDS HEMBYGDSFÖRENING

523 00 ULRICEHAMN.

Ordf. Mats Svensson, v. ordf. Lars Johansson, sekr. Laila Asplund, kassör Eivor Hedström.

Slöjdsal i skolan vid Liareds kyrka samt ladugård i Ubbholmen 200 m NNV om kyrkan.

Arrangemang: grötfest, torpvandringar och hantverksdagar.

Torpinventering har avslutats. Forskning pågår.

STRÄNGSEREDS OCH GULLEREDS HEMBYGDSFÖRENING

c/o ordf. Stigared, Gullered, 523 00 ULRICEHAMN.

Ordf. Nils Larsson, v. ordf. vakant, sekr. Åke Haldorson, kassör vakant.

Hembygdsstuga finns ej.

Arrangemang: torpvandringar och tipspromenader.

Gårdsinventering pågår.

TIMMELE HEMBYGDSFÖRENING

c/o ordf. Amnestorp Timmele, 523 00 ULRICEHAMN.

Ordf. Karin Johansson, v. ordf. Anders Neuman, sekr. Margareta Engqvist, kassör Jan-Erik Johansson.

Hembygdsgård belägen 200 m S Timmele kyrka.

Arrangemang: torpvandring, friluftsgudstjänst, pensionärssammankomst, kvällsutflykt, slättergille, hembygdsfest, kulturafton samt husförhör.

Torpinventeringen har avslutats. Inventering av gårdar, foton och föremål pågår.

VEDENS HÄRAD

BREDAREDS HEMBYGDSFÖRENING

c/o ordf. Ingelstorp, 505 90 BORÅS.

Ordf. Astrid Johansson, v. ordf. Sven Alvin, sekr. Anne-Marie Ödvall, kassör Kerstin Karlsson.

Holstenstugan efter vägen Borås – Bredared samt Vemmenhult hembygdsmuseum Frugården.

Arrangemang: valborgsmässöfirande, trivselkväll samt luciafirande.

FRISTADS HEMBYGDSFÖRENING

Box 5, 513 00 FRISTAD.

Ordf. Waldemar Johanneson, v. ordf. Stig Flyckt, sekr. Ann-Britt Boman, kassör Göran Bördin.

Ryggåsstugorna Klockarebolet och Ekalyckan, belägna vid vägkorsningen R 42 – vägen mot Bredared. Mölarps kvarn vid Viskan är öppen sommarhalvåret. Telefon 033-605 13 Bengt Ekberg.

Arrangemang: valborgsmässöfirande, kvällseta i Klockarebolet, visningar av Mölarps kvarn samt Lellemarten första lördagen i december. Studiecirklar i olika ämnen. Utgivning av "Fristadbygden".

FRISTAD FOLKHÖGSKOLA

Box 59, 513 00 FRISTAD.

Ordf. Tage Alänge.

Lantbruksmuseum inom folkhögskolans område. Öppet enl. överenskommelse. Tel. 033-600 52.

Arrangemang: "öppet-husdag" samt studiecirklar.

HEDAREDS BYALAG

c/o Nils-Göran Nilsson, Haraldsgården, 502 77 HEDARED.

Ordf. Thure Andersson, v. ordf. Göran Samuelsson, sekr. Bengt Andersson, kassör Nils-Göran Nilsson.

Sockenstuga belägen vid Wemmenhultsvägen 2 km från väg 180.

Arrangemang: gökotta, friluftsgudstjänst och slättergille.

SANDHULTS HEMBYGDSFÖRENING

Pl 160 Bäckabo 510 40 SANDARED.

Ordf. Sven Nyman, v. ordf. Inga-Lill Johansson, sekr. Hugo Benjaminsson, kassör Sven Alexandersson.

Götsereidsstugan 2 km från Sandhults kyrka mot Borås. Visas efter överenskommelse på tel. 033-402 80. Roland Widell. Nordtorps gamla skola kan hyras av föreningar eller enskilda. Hänvändelse till Sven Nyman på tel. 033-550 76.

Arrangemang: hembygdsfest, friluftsgudstjänst, gökotta, arbetskvällar, i samarbete med andra föreningar söndagsskola, ostmässa med kulturella inslag, gammaldanskurser samt bordtennis för ungdom.

Fotoinsamling pågår och tidigare permanent utställning i Nordtorp kompletteras. Stickmaskinkurs i samarbete med Tekomuseum.

VÄNGA HEMBYGDSFÖRENING

ordf. Skolåsen Vänga, 513 00 FRISTAD.

Ordf. Bo Englund, v. ordf. Margareta Hjalmarsson, sekr. Birgit Samuelsson, kassör Josef Svensson.

Hembygdsgårdar belägna vid Vänga f.d. skola, 1 km N Vänga kyrka utmed R 42.

Arrangemang: vandringar i hembygden, tipspromenader samt kvarndag vid Vänga kvarn.

Föreningen har för avsikt att återuppbygga den gamla stärkelsefabriken.

ÅS HÄRAD

BRÄMHULTS HEMBYGDSFÖRENING

c/o ordf. Vävargatan 23, 510 54 BRÄMHULT.

Ordf. Roland Persgården, v. ordf. Dag Henriksson, sekr. Anna-Lisa Nilsson, kassör Inge Kihl.

Arrangemang: visafton, torppromenad, grötfest, allsångsafton och utflykter.

Studiecirkelverksamhet pågår.

GINGRI HEMBYGDSFÖRENING

c/o Stellan Strandh, Björkhemsgatan 37, 502 38 BORÅS.

Ordf. Stellan Strandh, v. ordf. Sture Nilsson, sekr. Gunborg Gustavsson, kassör Kerstin Strandh.

Hembygdsstugan belägen 300 m V Gingri gamla kyrkplats.

Arrangemang: friluftsgudstjänst, midsommarfest samt tipspromenad

GROVARE-FÄNNESLUNDA HEMBYGDSFÖRENING

c/o ordf. Dragonvägen Nitta, 520 15 Hökerum.

Ordf. Lennart Lövgren, v. ordf. Per Stawåsen, sekr. Gunborg Gustavsson, kassör Gustav Rydén.

Hembygdsstuga belägen 2 km väster om Fänneslunda gård.

Arrangemang: resor och studiebesök.

Torpinventering pågår.

SÖDRA VINGS HEMBYGDSFÖRENING

c/o ordf. Sjöbredared, 516 00 DALSJÖFORS.

Ordf. Märtha Gustafsson, v. ordf. Erik Andersson, sekr. Cissi Sigurdson, kassör Bengt Samuelsson.

Hembygdsstugor belägna vid Tolkabro – vägkorset till Hökerum.

Arrangemang: loppmarknad, friluftsgudstjänst, musikdag samt "öppet-husdag" med hemslöjdsutställning vid tre tillfällen.

TOARPS HEMBYGDSFÖRENING

c/o ordf. Bryngelsgatan 2, 516 00 DALSJÖFORS.

Ordf. Sture Buller, v. ordf. Lena Gustafsson, sekr. John Sonnert, kassör Arne Danielsson.

Hembygdsgården belägen i Hjortryd.

ÄSPEREDS HEMBYGDSFÖRENING

c/o ordf. Hägnagärdet, 516 00 DALSJÖFORS.

Ordf. Kerstin Follin, v. ordf. Claes Westfeldt, sekr. Stig Gustavsson, kassör Gösta Wahlgren.

Kvarn, ramsåg och handelshod belägna i Sjötorp.

Skyltar finns från affären i Äspared och missionshuset Gullestorp.

Arrangemang: midsommarfest, slättergille, höstmarknad samt julmarknad.

BORÅS

I 15/Fo 34 REGEMENTSMUSEET

Löjtnant Gösta Henriksson

Box 852, 501 15 BORÅS.

Ordf. Gösta Henriksson.

Arrangemang: "öppet-hus" Museernas dag.

HEMBYGDSFÖRENINGEN WESTERGYLLEN

Box 574, 501 08 BORÅS.

Ordf. Gunvor Pettersson, v. ordf. Stig Johansson, sekr. Sven-Gunnar Jagensjö, kassör Gunnar Toresson.

Arrangemang: midsommarfirande i Ramnaparken, folkdans- och gammaldanskurser. Vävstuga för föreningsmedlemmar.

BORÅS HEMBYGDSGILLE

Druveforsvägen 29, 502 56 BORÅS.

Ordf. Roland Bigersson, v. ordf. Stig Larsson, sekr. Berit Johansson, kassör Gun Haglund.

Arrangemang: danssuppvisningar, kurser i folk- och gammaldans. Veckoslutskurser i Västgötdanser.

VIAREDS NATUR- OCH HEMBYGDSFÖRENING

Pl 5425, 505 90 BORÅS.

Ordf. Olle Henriksson, v. ordf. Arne Gabre, sekr. Maj-Britt Gunther, kassör Sture Magnusson.

Arrangemang: fågelutflykter, torpvandringar, utflykt till Vänga kyrka och hembygds-museum samt hembygdsdag.

Hembygdsforskning och florainventering pågår.

ULRICEHAMN

BRUNNS HEMBYGDSFÖRENING

Munkhättan Brunn, 523 00 ULRICEHAMN.

Ordf. Anna-Lisa Carlsson, v. ordf. Bengt Carlsson, sekr. Urban Azelius, kassör Tore Karlsson.

Hembygdsstuga belägen 1 km S Brunns kyrka. Hänvändelse till ordf. eller kassör.

Arrangemang: friluftsgudstjänster, "öppethus" tre söndagar vid stugan samt husförhör.

Torpinventering samt studium av Brunns skolhistoria pågår.

ULRICEHAMNS HEMBYGDSFÖRENING

Box 80, 523 01 ULRICEHAMN.

Ordf. Meje Josefson, v. ordf. Åke Rydberg, sekr. Carola Östmark, kassör Sten Josefson.

Hembygdsföreningens samlingar jämte stugor överläts till Ulricehamns kommun år 1972. Ulricehamns Museum förvaltar nu samlingarna.

Arrangemang: stadsparksfest i augusti sedan flera år, bilrally, föreningsmöten och offentliga möten. Ridvägsinventeringar.

DE SJU HÄRADERNAS KULTURHISTORISKA FÖRENING

har till uppgift att inom häraderna Bollebygd, Gäsene, Kind, Mark, Redväg, Veden och Ås samt Borås och Ulricehamn bedriva och befrämja kulturminnesvård, museal verksamhet, speciellt inom det textila området.

Stöd oss i vår verksamhet genom att bli medlem. Medlemskap berättigar bl.a. till Föreningens årsbok och till fri rådgivning rörande konst och antikviteter. Årsavgiften är f.n. 75 kr.

